

Kunsten å velge sitt liv

- En kvalitativ studie av unge kvinners refleksjoner rundt livsvalg i det moderne

Elisabeth Bratt
Høst 2004

Hovedfagsoppgave i sosiologi. Cand.polit 2004
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Oslo

Sammendrag:

Denne oppgaven handler om individualisering. Gjennom de siste tiårene har det vært et økende fokus på individualisering, både i samfunnet generelt, og i den sosiologiske litteraturen. I dagens fagdebatt hevdes det at individualiseringen er intensivert og radikaliseret. Det framheves at nåtidens mennesker i stor grad velger sin identitet og sitt liv. Moderne liv og identitet er åpent, og vi skaper våre livsbetingelser gjennom de valg vi tar.

Opgaven tar utgangspunkt i Anthony Giddens (*Modernitet og selvidentitet* 1991, *Modernitetens konsekvenser* 1994, *Intimitetens forandring* 1992) og Ulrich Becks (*Risiko og frihet* 1997) beskrivelser av det senmoderne samfunn. Deres teorier knytter seg til en diskusjon av samfunnsendringer som har funnet sted, særlig gjennom de siste 20 år. De har hver for seg, og i dialog med hverandre, framlagt teorier omkring menneskers livsvilkår i senmoderniteten. Begge har hatt stor gjennomslagskraft i sosiologisk modernitetstenkning. Samtidig er de blitt kritisert for å ha et rent teoretisk prosjekt, som i liten grad anvender empiri og historiske sammenhenger. Likevel framstår teoriene som svært relevante i sin samtidsdiagnostikk. De fanger utvilsomt en tidsånd i sine beskrivelser av dagens samfunn, og utgjør et fruktbart utgangspunkt for videre empirisk utforskning.

Utgangspunktet for denne oppgaven har derfor vært å undersøke nærmere om deres teorier faktisk beskriver hvordan det er å leve i dagens samfunn. Et spørsmål jeg har forsøkt å nærme meg gjennom å intervjuer ni unge kvinner om hvordan de opplever sine liv. Siktemålet har vært å få tak i deres refleksjoner over eget liv og framtid, og hvordan de forholder seg til sentrale livsvalg som valg av utdanning, yrke, partner og familieetablering. Empirien fra disse intervjuene knyttes til en diskusjon rundt de teoretiske perspektivene.

Begrepene *individualisering* og *refleksivitet* er sentrale i oppgaven, og danner utgangspunkt for min diskusjon og analyse. Refleksiv modernisering er et bredt begrep, og kan ikke sies å utgjøre noen helhetlig teori. Det er flere og komplekse teorier som behandler dette tema. Refleksiv modernisering er forbundet med globaliserings- og individualiseringsprosesser, og viser til den økende kapasitet bevisste individer og grupper har til kritisk anvendelse av kunnskap på seg selv og samfunnet. Det teoretiske fokus for min analyse er imidlertid å undersøke de subjektive konsekvensene av individualisering. Jeg ønsker å se hvordan disse beskrivelsene og teoriene faktisk treffer og manifesterer seg i unge menneskers livssjanser og livssituasjon.

Et viktig utgangspunkt for meg i denne oppgaven er å se kritisk på ”individualiseringsideologien”, dvs. forestillingen om at vi kun er overlatt til oss selv og egne

vurderinger når vi skal forme våre liv. Ideen om individets fristilling bryter med den etablerte sosiologiske forståelse og analyse av hvordan kultur og struktur virker inn på våre liv. Oppgaven søker å belyse noen dimensjoner som kan være relevante for å forstå og analysere sammenhengen mellom individualiserte livsløp, og strukturelle og kulturelle forhold i dagens samfunn.

Analysen av materialet presenteres i fem tematiske deler som ser nærmere på; utdanningsvalg, selvrealisering, frihet/trygghet, familieetablering, kjærlighet/parforhold. Til sammen skal de belyse forskjellige innfallsvinkler til å se på sammenhengen mellom individualitet, og sosiale og kulturelle mønstre. Oppgaven etablerer en forståelse hvor individualisering sees som en utilstrekkelig analytisk forståelseshorisont når en skal fange og forstå kompleksiteten i moderne menneskers liv. Den diskuterer den fortsatte relevansen av forhold som strukturer, sosial bakgrunn, kultur og kjønn.

Begreper som flertydighet, refleksivitet, mangfold og ambivalens er sentrale i oppgaven. De peker mot den kompleksitet det individualiserte mennesket møter og skal mestre. Frihet og mangfold byr på rike muligheter, men også store utfordringer, frustrasjon og sårbarhet. I oppgaven analyseres hvilke konsekvenser forholdet mellom frihet og kompleksitet har for informantenes livsutforming. Dette berører det grunnleggende forholdet mellom frihet og trygghet, og leder til en diskusjon rundt strukturell og kulturell kontinuitet.

Takk!

Å skrive en hovedfagsoppgave er et stort og krevende stykke arbeid. Det er mange rundt meg som har bidratt i denne prosessen, og jeg vil her benytte muligheten til å rette en takk til dem.

Først og fremst en takk til alle informantene som så sjenerøst delte sine tanker og livserfaringer med meg. For en fersk forsker var det en flott opplevelse!

En stor takk til min veileder Tove Thagaard for tilgjengelighet, engasjement, konstruktive tilbakemeldinger og skarpt blikk.

Takk også til Tonje Foosnæs Gravås. Våre diskusjoner og felles funderinger har vært viktige i arbeidet med denne oppgaven. Hun har motivert i motbakkene, og har bidratt som en klok sosiolog, og en klok venn.

Jeg er også spesielt takknemlig overfor mine foreldre som gjennom mange lange studieår alltid har støttet og vært behjelpelig.

Takk til Anne Christine Bratt for gode innspill, og hjelp med korrekturlesing.

Helt til slutt vil jeg takke min kjære samboer Tore for all støtte, og for at han har gitt meg tid og rom til å bli oppslukt av mitt prosjekt, på bekostning av vårt felles. Mest av alt takk for gode hverdager, omtanke og omsorg. Det har gjort livet levelig i en krevende arbeidsprosess.

Blindern, september 2004

Elisabeth Bratt

INNHOLDSFORTEGNELSE:

SAMMENDRAG:	II
INNHOLDSFORTEGNELSE:	1
INNLEDNING	4
Har strukturelle forhold mistet sin betydning i det senmoderne samfunn ?.....	6
Kultur som fortelling og kulturelt etterslep.....	7
Spørsmål for videre utforskning i oppgaven	9
Oppgavens struktur ser slik ut:.....	11
DEL 1: TEORETISK RAMME FOR OPPGAVEN	13
Modernitet og den klassiske sosiologien.....	13
Modernitet og Senmodernitet.....	14
I dag har vi ikke noe annet valg enn å velge	15
REFLEKSIV MODERNISERING	16
Giddens og Becks forståelse av struktur i det senmoderne samfunn	16
Refleksiv organisering av livet - brudd med tidligere samfunnsformer ?.....	17
Individualisert ulikhet i det senmoderne samfunn	18
Refleksiv fundert identitet.....	20
VALG OG TVIL – RISIKO OG ØKT SÅRBARHET	21
Økte muligheter, økt usikkerhet	21
Nye former for sårbarhet	21
Risikosamfunnet – individualisering av sosial risiko.....	22
Valgfrihet eller valgets svøpe ?.....	23
Mulighetsbevissthet som frigjøring og belastning	24
Om nivåer og idealtyper	25
DEL 2: METODISKE REFLEKSJONER	27
Abduktiv tilnærming	28
Om utvalget og betydningen av det.....	28
Operasjonalisering og intervjuguide	30
Intervjuene og intervjusituasjonen	31
Forholdet mellom forsker og informant	32
Prosessen og analysen	33

Delvis livsløpsperspektiv	34
Anonymisering	35
Fra Intervju til Tekst.....	35
Om nåtid, fortid og framtid	37
Livet som fortelling.....	39
Studiens overførbarhet	39
DEL 3: PRESENTASJON AV INFORMANTENE.....	41
DEL 4: UTDANNINGSVALG – FRIHET OG FØRINGER.....	48
Tilfeldigheter og planer - de første studievalgene.....	49
Bevisste valg og refleksivitet en prosess.....	50
FRIGJØRING FRA SOSIALE STRUKTURER?	51
Nære relasjoners betydning for informantenes utdanningsvalg.....	52
Ambivalens og tvetydighet - en nærmere diskusjon av Giddens og Becks perspektiver	54
Fraværende kulturperspektiv	56
Refleksivitet, kultur og struktur.	57
KOMPLEKSITET, MANGFOLD OG RISIKO SOM KILDE TIL REPRODUKSJON.....	59
Mangfold av valgmuligheter som kilde til reproduksjon av sosiale handlingsmønstre60	
Refleksivitetens reproduserende karakter	62
Risiko som reproduserende faktor.....	63
DEL 5: INDIVIDUALISERING OG SELVREALISERING	64
Selvrealisering og autentisitetens etikk	66
”Etter hvert har jeg begynt å se på det mer som et kall enn et yrkesvalg”	67
Selvrealisering - ikke materielt motivert.....	67
Selvrealisering som plikt.....	68
Autentisitet og Refleksivitet.....	69
Selvrealiseringens dialogiske karakter	71
Selvrealisering – indre mening og ytre suksess	73
Utdanningsløpet som kilde til økt selvaktualisering	74
Yrke, identitet og nye former for sosial integrasjon.....	74
DEL 6: FRIHET OG TRYGGHET.....	76
Den slitsomme refleksiviteten.....	76

Frihet og Trygghet.....	78
Å følge fornuften eller hjertet ?.....	80
Ønsker noe praktisk og kreativt, men ender med det akademiske.....	81
Standardisering av muligheter.....	83
DEL 7: INDIVIDUALITET OG FAMILIELIV	85
SELVREALISERING OG FAMILIEFORPLIKTELSER.....	86
Frihet og ansvar.....	88
Individualitet og kulturell kontinuitet	90
Scriptet frihet.....	93
MODERNITET, BIOLOGI OG REFLEKSIVITET	95
Et refleksivt valg ?.....	96
Biologi og refleksivitet – et komplekst samspill.....	97
Sjonglører mellom gamle og nye fortellinger	98
DEL 8: INDIVIDUALITET OG KJÆRLIGHET	100
INTIMITETENS FORANDRING I DET MODERNE.....	101
Følelser som eneste lim og motivasjon	102
Romantisk og Terapeutisk kjærlighetsdiskurs	102
Informantenes erfaring, fase og situasjon	103
KJÆRLIGHET, SAMLIV OG OMSORG FOR BARN	104
Følelser og Rasjonalitet.....	107
Kjærlighet ikke bare romantikk og følelser.....	110
Et felles prosjekt.....	111
KJÆRLIGHET OG AMBIVALENS.....	111
Følelsesorientering og bevisstgjøring.....	112
”Jeg tror ikke på den store kjærligheten lenger”	113
Ambivalens mellom følelser og fornuft, frihet og forpliktelser.....	114
Livssituasjon påvirker grad av individuell orientering og ambivalens.	116
Frihet og Trygghet.....	117
DEL 9: AVSLUTNING.....	119
LITTERATURLISTE.....	125

INNLEDNING

Forestillingen om individets frihet og plikt til å skape sitt liv er blitt nærmest et kulturelt mantra i den vestlige verden. Gjennom de siste 30 årene, og særlig i løpet av 90-tallet, har det funnet sted en økende fokusering på individet. Budskap om individualitet og individualisering møter oss over alt i det offentlige rom, både gjennom mediernes presentasjoner og fokus, og også brakt til torgs av fagmiljøene. I dagens sosiologiske fagdebatt hevdes det at individualismen er blitt intensivert og radikalisert. Det moderne mennesket velger hvem det skal bli og hvordan det skal leve. Vi skaper og velger utdanning, framtid, venner, partnere, livsstil og identitet.

Myten om frihet er dominerende tilstede, men hvor mye sannhet rommer den? Hvordan velger vi egentlig når friheten tilsynelatende er total?

”Det er så veldig opp til deg selv hele tiden. Valg, valg, valg - av og til skulle jeg ønske at ting bare skjedde for meg. Det er slitsomt at en så totalt er sin egen skjebnes smed. Og hvis du ikke får det til så har du bare deg selv å skylde på.”

Karis hjertesukk og frustrasjoner sier også noe om utfordringene med å håndtere individuell frihet og opplevelsen av sårbarhet knyttet til mulighetsmangfold og frihet. Vi er dømt til frihet, er Sartres berømte ord. Frihet betyr frihet til valg, men denne friheten gjør ikke livet enkelt. Å mestre friheten innebærer i følge filosofen Isaiah Berlin å forstå og akseptere at alt ikke er mulig å oppnå - på tross av alle mulighetene (Ringn 2000).

Dagens sosiale virkelighet betegnes gjerne som høymoderne eller senmoderne. Begreper som flertydighet, refleksivitet, mangfold, fragmentering og ambivalens viser alle den kompleksitet det individualiserte mennesket møter og skal mestre. Kompleksitet betyr at verden er sammensatt av mange, og til dels motstridende forhold. Mangfoldet byr på rike muligheter, men også frustrasjoner, forvirring og sårbarhet. Kompleksiteten får konsekvenser for hvordan vi forholder oss til mulighetene og friheten. Dette berører det grunnleggende eksistensielle spørsmålet om forholdet mellom trygghet og frihet.

I denne oppgaven skal jeg se nærmere på denne ”frihetsideologien” i dagens samfunn. Tema for oppgaven ble til i en kombinasjon av erfaringer fra eget liv, og møter med sosiologiske teorier som satte mine erfaringer inn i en sammenheng. Som ung-voksen i dag er jeg påvirket

av denne ideologien, og de teoretiske forståelsene fascinerer. Utgangspunktet mitt var at jeg ville studere hvordan mennesker erfarer og mestrer friheten og mangfoldet når de skal "velge" sine liv. Etter hvert som jeg jobbet videre med analysen av mitt materiale, fant jeg litt andre sammenhenger enn jeg hadde forventet, og gradvis endret fokus seg. Er det nå så sikkert at disse teoriene beskriver virkeligheten slik den faktisk erfares av unge i dag? Former og velger vi i den grad på selvstendig og fritt grunnlag våre liv og selv?

Individualisering er et komplekst begrep, og innfallsvinklene til denne oppgaven kunne vært mange. Derfor har avgrensning av denne oppgaven ikke uten videre vært enkel.

Kompleksiteten har – i tråd med modernitetens ånd - bydd på utfordringer. En ting var at den relevante faglitteraturen var av et nærmest ubegrenset omfang. Verre var det at jeg ikke kunne lese gjennom dagens aviser eller se et tv-program uten at jeg fikk momenter og ideer som kunne trekkes inn i arbeidet. Dette gjorde meg en stund både overveldet og litt matt. Men samtidig inspirerte og styrket det min tro på prosjektet ved å bekrefte individualiseringsideologiens intense tilstedeværelse.

Denne oppgaven har en abduktiv tilnærming og metode. Arbeidet har vært en prosess med vekslning mellom empiri og teori. Ideer til analysen tar både utgangspunkt i mitt materiale, og teorier som gir perspektiver for fortolkning av dataenes meningsinnhold. Noen faser preges mer av det ene enn det andre. Jeg kommer tilbake til dette i metodedelene.

Den videste analytiske rammen er den klassiske sosiologiens teorier om modernitet. Modernitetens konsekvenser, og forholdet mellom individualisering og sosiale mønstre, er et av de virkelig store spørsmål og temaer i sosiologien. Den snevrere definerte rammen er senere teorier om individualisering, refleksiv modernisering og risiko, hvor Anthony Giddens (Giddens 1991, 1992, 1994) og Ulrich Becks (Beck 1997) bidrag er sentrale. Særlig vil Giddens beskrivelser av det senmoderne samfunn være viktig.

Giddens og Beck har begge formulert omfattende beskrivelser av det moderne mennesket og samfunn som har hatt stor gjennomslagskraft både i sosiologien og innenfor andre fag. Deres begreper og diagnoser har vist seg anvendelige, og blitt hyppig brukt. Derfor vil jeg påstå at de både har gestaltet, og er selv, en del av den moderne fortelling om individualisering (om enn de to vektlegger ulike dimensjoner, som jeg skal komme tilbake til). Med sine beskrivelser fanger de en tidsånd, og tydeliggjør en individualiseringsideologi som har bredt

om seg både innenfor akademia og blant folk flest. De målbærer med andre ord sentrale strømninger i tiden.

I tillegg er Giddens bidrag et betydningsfullt forsøk på å videreføre klassikernes helhetsorientering i sin analyse av relasjonen individ - samfunn (Nilsen 1995). Giddens ser strukturer både som muliggjørende og begrensende. Han ser mennesket som aktivt og skapende i forhold til sine livsbetingelser, men viser også hvordan yte rammer begrenser oss. I dette ligger det en ambivalent modernitetsdiagnose, et blikk for dobbelheten i å leve i det senmoderne samfunn. Spennet mellom muligheter og begrensning blir etter hvert sentralt i min diskusjon og analyse. Samtidig er det ikke til å komme utenom at det også er en dobbelhet og ambivalens i hans beskrivelser som vanskeliggjør applisering på et empirisk materiale, rett og slett fordi de tidvis framstår som lite konsekvente. Dette siste vil jeg komme tilbake til.

Den individuelle friheten åpner opp for et individualisert ansvar for eget liv. Dermed oppstår også en grunnleggende usikkerhet: Gjør jeg de riktige valgene? Kunnskap og sannhet revideres stadig, og den tvil dette skaper er blitt et eksistensielt trekk ved det moderne mennesket. Menneskers handlinger både individuelt og kollektivt preges i det senmoderne samfunn av risikovurdering og ambivalens i forhold til framtiden. (Giddens 1991, 1994) og (Beck 1997). For den enkelte betyr dette at usikkerhet i forhold til ulike valg preger hverdagslivet. I det senmoderne samfunn bestemmer man sin egen framtid, men må da også ta ansvar for den, som det tidligere sitatet fra Kari illustrerer. Becks teorier om risikosamfunnet og individualisert risiko vil særlig belyse denne problematikken. Dette knytter an til diskusjonen om sårbarhet i det moderne, og forholdet mellom frihet og trygghet. Beck utforsker usikkerhet, og problemer med å skaffe seg oversikt i en omskiftelig verden.

Har strukturelle forhold mistet sin betydning i det senmoderne samfunn ?

Det moderne mennesket beskrives som et refleksivt vesen. Det refleksive består i at hver enkelt av oss stadig må ta stilling til hvem vi vil være, hva vi skal gjøre og hvordan vi skal handle. Individualiseringsideologien, og forestillingen om unge mennesker som kun er overlatt til seg selv og sine vurderinger når de skal gjøre sine valg og forme sine liv, bryter med den etablerte sosiologiske forståelse og analyse av hvordan kultur og struktur virker inn på våre liv.

Selv om individet i dag utvilsomt har større frihet til å velge sine liv enn i tidligere tider, eksistere det noen rammer for vår livsutfoldelse. Vi utformer friheten innenfor rammer av betingelser skapt av forhold uten for oss selv. I et samfunn vil det alltid eksistere begrensede realiteter for det totalt individualistiske livsløp.

Disse rammene og begrensningene er både strukturelle og kulturelle. Jeg vil i denne oppgaven forsøke å belyse noen dimensjoner som kan være relevante for hvordan sammenhengen mellom individualiserte livsløp og strukturelle og kulturelle forhold kan forstås og analyseres. Min tilnærming er at strukturer ikke er utdaterte i dagens samfunn.

Særlig Giddens, men også Becks forståelse av individualisering blir på mange måter en løsrevet analyse, og slik jeg ser det, en utilstrekkelig analytisk forståelseshorison for å fange kompleksiteten i moderne liv. Jeg er skeptisk til dette bruddet med etablert sosiologisk kunnskap om betydningen av klasse, strukturer, kjønn og kultur. Furlong og Cartmel har kalt dette "den epistemologiske feilslutning i senmoderniteten" (Furlong og Cartmel 1997). Poenget deres er ikke bare hvordan strukturer fortsatt "virker" i dagens samfunn, men også hvordan ideen eller forestillingen om at de ikke gjør det påvirker våre livsanskuelser.

Kultur som fortelling og kulturelt etterslep

Perspektiver om kultur blir ofte fraværende eller utydelige i individualiseringens fokus. Kultur er en medierende dimensjon mellom individet og det sosiale. Kultur dreier seg om menneskers samfunnsmessige levemåter, normer, materielle betingelser og mentalitet. En sosial endring i retning økende individualitet skjer ikke direkte mellom aktør og struktur, men formidles kulturelt. Individualitet og refleksivitet må forstås innenfor en kulturell tradisjon og ikke utenfor den (Alexander 1996).

Holdninger og handling hos mennesker skjer i interaksjon med den kulturen de lever i. Analyse og forståelse av menneskelig handling må ta i betraktning handling som meningsdannelse i interaksjon med kultur. Individet forsøker gjennom språk og kultur å skape sammenheng i livet. Kontinuitet gir oversikt og trygghet. Språklige og kulturelt skapte begreper gir individer redskap til å forstå seg selv, andre og den verden de lever i.

Kultur kan forstås som konstruert som *fortellinger*. De både utgjør samfunnet og forteller om det (Frønes 2001). Dette er en tilnærming og forståelse som jeg skal anvende i deler av min

analyse. Den er riktig og viktig fordi den sier noe om de ytre rammene, som jeg etterlyste innledningsvis, som vi utformer det individuelle livsløpet innenfor. Fortellingene identifiserer noen kollektive forestillinger som ligger til grunn for motivasjon og handling. Disse kollektive forestillingene handler både om nye tendenser (individets frihet) og kontinuitet i det bestående (tregheten i endring, strukturer, klasse, kjønn).

Kulturens fortellinger forbinder fortid, nåtid og framtid. Livsløpet bindes sammen med fortiden og peker inn i framtiden. Fortellinger refererer til aktørenes forestillinger om innhold og struktur, mye av det sosiale livet er scriptet, og script skaper trygghet og forutsigbarhet. Kulturelle fortellinger er viktige fordi de er med på å danne våre mentale grunnskjema, som igjen danner en basis i vår måte å tenke, handle og forstå på (Frønes 2001).

Unge mennesker i dag utformer livene sine i skjæringspunktet mellom nye og gamle fortellinger – mellom nye individualistiske idealer og realiteter - og det bestående overleverte som kulturelle script eller fortellinger. De gamle forestillingene om livsløpets innhold og stadier lever side om side med de nye, som et kulturelt etterslep av tidligere dominerende kulturell praksis. Det er ikke vanskelig å finne indikatorer på fortsatt stabilitet. Det har funnet sted en økt differensiering, men rammen for livsløpet er ikke oppløst eller fullstendig kastet omkull. Fortellinger og forestillinger fra den tidlige modernitet lever videre og blandes med forestillinger og fortellinger fra senmoderniteten. Til tross for utdanningsamfunnets forlengede ungdomstid og senere familieetablering (som har fått mye fokus) er det også fortellinger om kontinuitet. Endring er mer iøynefallende enn det som er som før. Individualiseringens ikoner som for eksempel eksotisk turisme, avansert forbruk, avantgarde livsstil – det spesielle, bevisste – er utvilsomt iøynefallende. Det samme er overgangen fra å ha et yrke til å gjøre karriere, endringer i familien, endringer i hvordan femininitet og maskulinitet utformes, endringer i kjærlighetspraksis og så videre.

Poenget er å skissere at fortellingene om endring (særlig i en kultur med enorm fokus på endringstakt) kan være så sterke at andre perspektiver har problemer med å trenge igjennom. Vi overser at kulturell kontinuitet i form av rekkefølge og innhold også er gyldige og dominerende fortellinger. I oppgaven vil jeg se nærmere på samspillet mellom nye fortellinger om individualitet, og kontinuiteten i gamle fortellinger. Jeg vil se på hvordan de ulike fortellingene manifesterer seg, hvordan de kombineres, og hvordan de eventuelt kommer til

uttrykk. Dette perspektivet drøftes i del 7, som handler om individualitet i relasjon til familieliv og etablering av familie.

Oppgaven er en kvalitativ studie basert på ni dybdeintervjuer med unge kvinner. Utvalget til undersøkelsen er strategisk ved det at de representerer en bestemt gruppe unge kvinner i dag, de utdannede, ”urbane, reflekterte og bevisste”. Jeg antok at denne gruppen ville være mest preget av det jeg vil kalle en tidstypisk individualiseringsideologi, og på bakgrunn av Giddens teorier er det rimelig å anta at denne gruppen vil være særlig preget av moderne refleksivitet og dens konsekvenser.

Jeg søker i denne oppgaven å dra det abstrakte ned på et erfaringsnært nivå, og empirien har hjulpet meg til å avgrense. Oppgaven er delt inn i flere temaer: Utdannings- og yrkesvalg, Selvrealisering, Frihet/Trygghet, Familieliv og valg knyttet til etablering av familie, Kjærlighet og parforhold. Temaene har vokst fram både gjennom min bearbeiding av empirien, og gjennom arbeidet med teorien. Til sammen skal de belyse forskjellige innfallsvinkler til å se på sammenhengen mellom individualitet og sosiale mønstre i dagens samfunn. Det overordnede perspektiv er individualitet i relasjon til moderne struktur og kultur.

Spørsmål for videre utforskning i oppgaven

Problemstillingen for denne oppgaven kan best oppsummeres og formuleres i noen forskningsspørsmål.

Det overordnede spørsmålet er: Hvordan kan individualiseringens dilemmaer og uttrykk forstås i forhold til noen sentrale dimensjoner ved det senmoderne samfunn?

Dette dilemmaet forstås som forholdet mellom mulighetsmangfold og sosiale føringer, forholdet mellom frihet til individuelle livsløp og valg sett i relasjon til strukturelle og kulturelle føringer og betingelser. De sentrale dimensjonene (Utdannings- og yrkesvalg, Selvrealisering, Frihet/Trygghet, Familieliv og valg knyttet til etablering av familie, Kjærlighet og parforhold.) utdypes i analysedelene 4-8.

Kort sagt: Hvor fristilte er informantene når de velger sine liv?

For å utforske dette spør jeg:

- 1) Hvordan kommer forholdet mellom individualitet og strukturelle og kulturelle føringer til uttrykk i informantenes refleksjoner og handlinger i forhold til utdannings- og yrkesvalg?
- 2) Hvordan forstå forholdet mellom individualitet og kulturelle og sosiale føringer i relasjon til samliv, kjærlighet og valg knyttet til etablering av familie?

Innenfor rammene av denne oppgaven har jeg selvsagt ikke ambisjoner om til fulle å gi et svar på det overordnede spørsmålet. Men jeg ønsker å belyse og beskrive noen dimensjoner ved spørsmålene jeg har stilt. Målet er å utvikle en forståelse for noen sammenhenger, med utgangspunkt i mitt intervjumateriale og relevant teori.

Jeg har altså dybdeintervjuet ni kvinner i alderen 28–36 år om sentrale livsvalg knyttet til utdanning/yrke og partner/familieetablering. Intervjuene tar for seg tiden fra endt videregående skole og fram til der informantene er i dag. Noen er i ferd med å avslutte sin utdanning, andre er mer etablert yrkesmessig. Noen er single, mens andre er etablert med mann og barn. Jeg har valgt å intervju dem om så vidt mange sider ved voksenlivet for å få tak i helheten i deres liv, hvordan de ulike valg og refleksjoner henger sammen med flere forhold og erfaringer i livet.

Intervjuene har vært relativt omfattende, og jeg har ønsket å se på både refleksjoner, forestillinger og erfaringer. Kvinnene er altså valgt etter to kriterier: De har høyere utdanning og de er urbane i den forstand at de er bosatt i by. Dette fordi jeg anser denne gruppen å være blant de som er sterkest preget av individualisering. At de er kvinner er for så vidt ”tilfeldig”, informantene kunne like gjerne vært menn. Men for å unngå en sammenligningsproblematikk i et så vidt lite materiale har jeg valgt å holde meg til et kjønn. Analysen preges nok likevel av at informantene er kvinner. Mer om dette i metodedelen.

Intervjuenes fokus på livsløpet fra videregående skole og frem til i dag, bunnar i det faktum at det er i denne perioden av livet man skal fatte noen sentrale valg og legge premisser for det videre livet - voksenlivet er så å si i støpeskjeen i denne fasen. Livsvalg sees altså som en operasjonalisering for utforskning av oppgavens sentrale spørsmål.

Oppgavens struktur ser slik ut:

I Del 1 presenteres og etableres den teoretiske rammen for oppgaven.

I Del 2 gir jeg plass for de metodiske refleksjonene.

I Del 3 presenteres informantene

I Del 4 ”Utdanningsvalg – frihet og føringer” ser jeg nærmere på informantenes utdanningsvalg. Hva har vært avgjørende for informantenes utdanningsvalg? Hvilke forhold har virket inn på deres valg, og på hvilken måte? Opplever de at de har hatt mange muligheter og stor frihet? I så fall, hvordan forholder de seg til det? Hvilke konsekvenser har kompleksiteten i dagens samfunn fått for deres valgsituasjon?

I denne delen kommer de strukturelle perspektivene tydeligst fram, tematisert gjennom en diskusjon rundt hvordan reproduksjon av ulikhet kan forstås og analyseres i dagens samfunn. Sentrale bidrag er Giddens: *Modernitet og selvidentitet* (1991) og *Modernitetens konsekvenser* (1994). Thomas Ziehe: *Ny ungdom og usædvanlige læreprosesser. Kulturell frisættelse og subjektivitet* (1983) og *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet* (1993). Ulrich Beck: *Risikosamfunnet: på vej mod en ny modernitet* (1997) og *Risiko og frihet* (1997).

I Del 5 ”*Individualisering og Selvrealisering*”, analyseres selvrealisering som uttrykk for individualisering. På hvilken måte virker idealer og forestillinger om individualitet og selvrealisering inn på informantenes refleksjoner og valg i forhold til utdanning og yrke? Er selvrealisering viktig for dem? I så fall hvordan, og hvilke uttrykk og konsekvenser får det? Charles Taylors *Autentisitetens etikk* (1991) er et sentralt bidrag.

I Del 6 ”*Frihet og trygghet*” tematiseres utfordringene ved å håndtere personlig frihet og mulighetsmangfold. Hvordan opplever, og forholder informantene seg til dette ?

I Del 7 ”*Individualitet og familieliv*” ser jeg nærmere på forholdet mellom individualitet, selvrealisering, karriere, familieliv og valg i forhold til etablering av familie. Det etableres et kulturelt perspektiv som identifiserer og diskuterer både nye fortellinger (endring) og gamle fortellinger (kontinuitet og stabilitet). Hvordan kombineres jobb og familieforpliktelser? Er de vanskelige å forene? Ser vi spor av kontinuitet i forhold til ”tradisjonelle” forventninger til livsløpet? I så fall, hvordan kommer det til uttrykk og hvordan forenes eventuelle idealer om individualitet og kontinuitet?

Ivar Frønes analyse av kulturelle fortellinger i *Handling, kultur og mening* (2001) får her en viktig plass.

I Del 8 ” *Individualitet og Kjærlighet* ” ser jeg nærmere på kjærlighet og individualitet. Et utgangspunkt er at viktige dimensjoner og dilemmaer ved moderniteten og individualiseringen kan spores i våre holdninger og handlinger i forhold til kjærlighet. Jeg vil

se nærmere på ambivalens, rasjonalitet og følelser i relasjon til kjærlighet. Hvordan kommer individualiseringen til uttrykk i deres kjærlighetshistorier? Er det individualistisk preget livsløp problematisk å forene med dets motsats – den andreorienterte og forpliktende kjærligheten? Hvordan håndterer informantene valg, tvil, fornuft og følelser i forhold til kjærlighet og parrelasjonen? Viktige teoretiske bidrag til denne delen er Giddens: *Intimitetens forandring* (1992), Beck og Beck-Gernsheim: *The Normal Chaos of Love* (1995). Eva Illouz: *Consuming The Romantic Utopia. Love and the cultural contradictions of capitalism* (1997). Lynn Jamieson: *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies* (1998). Disse bidragene har det til felles at de søker å si noe om kjærligheten og parforholdets vilkår i det moderne samfunn.

Del 9 inneholder oppsummering og avslutning

DEL 1: TEORETISK RAMME FOR OPPGAVEN

Modernitet og den klassiske sosiologien

I arbeidet med oppgaven ble det etter hvert tydeligere for meg at tema for denne oppgaven plasserer seg innenfor et av sosiologiens grunnleggende teoretiske spørsmål, nemlig individets frihet og muligheter i den moderne verden, forankret i forholdet mellom individ og samfunn. Jeg henvender meg altså til et av de klassiske spørsmål i sosiologien, og de grunnleggende dikotomiene trygghet/frihet, mulighetsmangfold/stabilitet - og synes derfor det er på sin plass å si noe om den større eller ”videre” konteksten av denne oppgaven. Sosiologien som fag og vitenskap har vokst fram parallelt med de livs- og samfunnsformer som utgjør det vi kaller modernitet og har søkt å beskrive og forklare livsbetingelser i det moderne samfunn, grovt regnet fra opplysningstiden og industrialiseringen.

Giddens teorier kan plasseres innenfor en europeisk tanketradisjon for etiske individualisme som inkluderer Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger og Sartre, og trekker veksler på den klassiske sosiologiens tankegods om modernitet fra Parsons, Tönnies, Simmel, Durkheim og Weber, som alle er opptatt av modernitetens motsetningsfylte problemer knyttet til mening, identitet og individualitet (Nilsen, 1995).

Som nevnt innledningsvis har Giddens til felles med klassikerne en helhetsorientering i forhold til modernitetens paradokser og dobbelheter i relasjonen individ og samfunn. Giddens kan sies å være en av de nyere representantene for *Grand Theory*, i sitt forsøk på å videreføre klassikerenes helhetsorientering (Nilsen 1995). Giddens styrke, slik jeg ser det, ligger i at han ser strukturer både som muliggjørende og begrensende. I dette ligger det en ambivalent modernitetsdiagnose, å leve i det senmoderne samfunn betyr både muligheter og begrensning. Moderniteten har frembrakt spenningsfylte motsetninger mellom organisering på samfunnsnivå og menneskelig motivasjon og mening. Som også Durkheim, Weber, Simmel og Tönnies diskuterer i sin analyse av paradokser i moderne prosesser.

Rune Åkvik Nilsen drar i boken *Multidimensjonalitet og Ambivalens - Max Weber og det Moderne* noen interessante paralleller og sammenligninger av Giddens og Webers sosiologi. Han mener blikket for "*paradoksene, tvetydigheten, relativitetens og kompleksitetens ånd*" som preger Webers sosiologi, også er tilstede i Giddens diagnose av senmoderniteten (Nilsen 1995:22).

Modernitet og Senmodernitet

Denne oppgaven tar utgangspunkt i senere teorier om modernitet med særlig vekt på Giddens og Becks tanker om hvordan det er å leve i dagens samfunn. Begge vektlegger subjektets fristilling gjennom økt individualisering og refleksivitet.

Beskrivelsene av det senmoderne har sitt utspring i modernitetsteorier, teorier som forsøker å si noe om hvilke tendenser det moderne samfunn er underlagt. Modernitetsteorier er et mangfoldig begrep. Mer allment viser det til markante brudd i forhold til tidligere samfunnsformers religiøse og tradisjonsforankrede/statiske struktur og virkemåte, uttrykt som sekularisering, differensiering og rasjonalisering (Korsnes, Andersen, Brante (red.) 1997). Begreper som individualisering, industrialisering, demokratisering og vitenskapsorientering er sentrale. Samtidig er modernitet en betegnelse på en samfunnsforståelse preget av en åpen og usikker fremtid som skal mestres (ibid). Modernitet er også et tidsbegrep. Det er særlig endringene og endringstakten siden begynnelsen av 1900 tallet som faller inn under denne betegnelsen.

Betegnelser som postmodernitet, postindustrialisme, høymodernitet og senmodernitet blir gjerne brukt om de tendenser som trer fram i løpet av siste halvdel av det 20. århundre. Begrepet viser både til livsform, livsinnstilling og til kjennetegn ved samtidens samfunn som står i kontrast til modernitet. Det råder en viss uklarhet rundt postmodernisme som begrep, teoriene er komplekse og argumentene som vektlegges varierer. Generelt kan en si at begrepet viser til et pessimistisk fremtidsperspektiv, skepsis i forhold til det bestående, vitenskapskritikk og vektlegging av et dekontekstualisert subjekt. Det siste åpner for en mer fragmentert identitetforståelse, noe som får konsekvenser for ”gamle” sosiale kategorier som kjønn og klasse. Tanken er at samfunnsendringene vi opplever er av en slik karakter at det modernistiske begrepsapparatet i den klassiske sosiologien blir ubrukelig. Postmodernitet kan også vise til en krise i det "de store fortellingene" har brutt sammen. Det blir stilt spørsmål ved sannhet, viten, historie og fornuft. Svaret blir analysen av det spesifikke (ibid). Teoretisk universalisme kritiseres, handlinger må forstås ut ifra de samfunnene vi lever i. De totale teoriene hevdes å redusere den reelle kompleksiteten. Det materielle blir stilt i bakgrunnen og betydningen av mening vektlagt. Språket settes i fokus og struktur erstattet med diskurs, det er språket som konstituerer virkeligheten (ibid).

Postmoderne tenkning er omdiskutert i sosiologien både internasjonalt og i Norge. Det er komplekse teorier og en kompleks diskusjon som jeg ikke skal gå nærmere inn på her. Det sentrale for min oppgave er forståelsen av det frikoblede eller dekontekstualiserte subjektet og hvordan individet gjennom det settes i forgrunnen i teorier om modernitet.

I denne oppgaven har jeg valgt å rett og slett bruke begrepet modernitet. Det viser til hele den utviklingen teoretisk og samfunnsmessig, både tidligere og senere, som har satt individualisering i fokus. Når jeg har behov for å skille mellom tidligere og senere modernitet, vil jeg bruke begrepet senmodernitet om endring og utvikling gjennom de siste 20 årene, mens modernitet eller tidlig modernitet viser til generelle tendenser i samfunnsutviklingen gjennom de siste 50 årene.

Individualisering er et sentralt begrep i oppgaven. Dette begrepet definerer og avgrensner jeg ikke nærmere, da helheten i presentasjonen av teori og analyse nettopp søker å utforske og belyse dette på en nyansert og mangefasettert måte. Øvrige sentrale begreper vil avklares etter hvert som de tas i bruk i oppgaven.

I dag har vi ikke noe annet valg enn å velge

I tradisjonelle samfunn ble samfunnsmedlemmene tildelt en mer permanent identitet. Livsløpet var staket ut fra fødselen av på forutsigbart vis. I moderniteten har dette endret seg radikalt. Menneskene gjennomgår fortsatt ulike faser i sine livsløp, men disse er ikke lenger entydig gitt ut fra den overleverte tradisjon. I og med at identiteten ikke kan hentes i tradisjonen blir identiteten et usikkert prosjekt. Fremtiden er åpen, og ingen kan helt vite hva som venter dem. Klassebakgrunn har i følge Giddens ikke samme betydning for menneskets livssjanser i dagens samfunn. Enhver må velge og aktivt skape sine liv og skjebner. Det moderne mennesket har større frihet til å stake ut sin vei og biografi. Men samtidig er sjansene også større for at tilværelsen blir fylt av frustrasjon over at livet ikke ble som man håpet. Giddens snakker om "the trajectory of the self". Dette innebærer en mental forestilling om både samfunnets mulighetsstruktur, og om egne muligheter langs en lineær tidsakse som antyder ulike mulige biografier. Individet må velge livsstil og legge en livsplan. Vi kan ikke bare velge, men vi er tvunget til å velge en livsstil på et tilbudstorg av ulike livsstiler. I dag har vi ikke noe annet valg enn å velge (Giddens 1991:81).

Det moderne mennesket velger hvordan det skal leve og hvem det skal bli. Dette kravet til valg av livsstil og identitet åpner for frustrasjoner, usikkerhet og sårbarhet. Identitet tar form av å være et livsprosjekt. Moderne identitet er *åpen* gjennom hele livet. Vi skaper og velger vår utdanning, yrke, våre relasjoner, venner og partnere og vår identitet. Vi har kjennskap til et vell av muligheter og et mangfold av måter å leve livet på. Omverdenen fortøner seg som svært *relativ*. Dette kombinert med at vi forsøker å finne mening i oss selv, framfor i omverdenen, gjør identitetsbyggingen til et vanskelig og utfordrende prosjekt.

Moderne identitet er i stor grad individuert. Individet framstår som verdens akse, med forrang for institusjonene. Individuell frihet og rettigheter er det moralske fundament, og det sentrale er individets frihet til selv å velge sitt liv.

I tillegg til alt dette er vår identitet framfor alt *refleksiv*. Tidligere var verden mer forutsigbar og oversiktlig. Den moderne verden er uoversiktlig, uforutsigbar, overveldende og dels kaotisk. Individet tvinges inn i en refleksjon over hva det skal gjøre, hvem det vil bli, i en pluralistisk verden av ulike muligheter. Samtidig er det en indre målestokk for hva som er et "vellykket liv" vi navigerer etter. Det subjektive i dette livsprosjektet gjør det svært utfordrende å ha en refleksiv fundert identitet.

REFLEKSIV MODERNISERING

I det følgende vil jeg se nærmere på det jeg anser som de sentrale dimensjoner ved Giddens og Becks forståelse av senmoderne liv. På bakgrunn av min presentasjon hittil vil fokus være på strukturforståelse, refleksivitet, individualisering og økt sårbarhet.

Giddens og Becks forståelse av struktur i det senmoderne samfunn

Giddens forfatterskap kan deles i to hoveddeler, hans strukturasjonsteori, og hans analyse av det moderne samfunn. Det er det siste som danner det teoretiske utgangspunkt for denne oppgaven, men da hans strukturforståelse danner bakgrunn for hans modernitetsforståelse gjør jeg kort rede for hvordan de må forstås som en syntese.

Giddens bryter med den evolusjonistiske samfunnsforståelse i det han hevder at utviklingen består av en rekke bruddfaser. Utvikling må forstås som en omorganisering av samfunnet etter nye prinsipper. Den tradisjonelle konflikten mellom individ og samfunn må overskrides hvis sosiologien skal makte å forstå det moderne samfunns kompleksitet. Denne dualismen mellom aktør og struktur forsøker han å overskride med sin strukturasjonsteori. Her forsøker han å vise hvordan individer og struktur virker på hverandre, individene både former og formes av strukturen og kulturen i en slags dobbel hermeneutikk (Giddens 1994). Han hevder her at strukturer både er middelet til, og resultatet av aktørenes handlinger. Han introduserer praksisbegrepet som et medierende begrep mellom struktur og aktør, som ikke gir forrang til noen av perspektivene.

Struktur defineres som latente muligheter, ikke noe manifestert og aktivt. De er både mulighetsskapende og begrensende. Strukturer er altså ikke noe som eksisterer utenfor agenten hos Giddens, men er både bakgrunn for, og resultat av sosial praksis. Struktur hos Giddens er å forstå som regler og ressurser forankret i aktøren, ikke noe styrende utenfor

aktøren. Strukturasjonsbegrepet hos Giddens er den prosess hvor individet formes, men også deltar i konstruksjon og konstituering av struktur. Nøkkelbegrepet *strukturdualitet* innebærer at struktur ikke er deterministisk hos Giddens, men mulighetsskapende og handlingsbegrensende, og dette begrepet danner bakgrunn for hans modernitetsanalyse (Kaspersen, kp.24 i Andersen og Kaspersen red.1999).

Det fundamentalt nye i senmoderniteten er i følge Beck den økende mengde risiko vi utsettes for. Menneskers handlinger er i ferd med å slå tilbake på dem selv. *"Det refleksive moderne samfunn (...) er kjennetegnet ved at det i utstrakt grad selv skaper de problemer og utfordringer de konfronteres med"* (Beck, 1997: 235). Becks risikosamfunn er preget av endringer i sosiale strukturer og endringer i relasjoner mellom individer og sosiale strukturer. I kontrast til avtradisjoniseringsdebatten hevder Beck at det moderne samfunn har gått inn i en ny fase som innebærer et skifte i relasjonen menneske – samfunn (ibid).

Strukturelle betingelser som klasse, kjønn, familie, arbeid og utdanning har mistet mye av sin betydning. De foreskriver ikke lenger hvordan man skal leve eller hvem man er. Løsrivelse fra tradisjon betyr tap av trygghet og nye former for sosial forpliktelse. Avtradisjoniseringen innebærer ikke at tradisjoner ikke lenger har betydning men at *de* også oftere velges og vrakes. Beck hevder tre faktorer ligger til grunn for individualiseringen som et framtrekkende trekk ved det moderne, og er grunnlaget for det han mener er en ahistorisk modell for individualisering: frigjøring fra statusbaserte klasser og kvinnefrigjøring, tap av den trygghet som lå i tradisjon og fremveksten av nye former for integrasjon og kontroll (Beck 1997).

Individualiseringens konsekvenser er ikke del av en kollektiv bevissthet og differensieringen av sosiobiografiske situasjoner fører til en høy grad av standardisering. Individualitet verdsettes høyt og generalisert tenkning nedtones. Individet er derfor ikke kollektivt i vid forstand (ibid). Beck ser standardisering og individualisering som samtidige fenomener. Den offentlige og den private sfære flyter over i hverandre og det individuelle blir også institusjonelt. Standardiseringen av livsfaser, som skjer for eksempel gjennom skole og utdanningsløpet, fungerer som en erstatning for tidligere normer og virker slik reintegrerende. Det private og individuelle livet blir dermed offentlig og institusjonalisert. Samtidig som den individuelle biografi er et individuelt og selvstendig prosjekt, åpent og avhengig av valg.

Refleksiv organisering av livet - brudd med tidligere samfunnsformer ?

Moderne liv kjennetegnes i følge Giddens av grunnleggende endringsprosesser som reorganiserer tid og rom. Dette er en prosess hvor sosiale relasjoner løsrives, og løftes ut av

(disembedding) sin lokale forankring og isteden rekonstrueres på tvers av tid og rom (Giddens 1994).

Samfunnet kjennetegnes av en midlertidig karakter, hvor betingelsene for våre liv stadig endres. Denne midlertidighet rokker ved vår ontologiske trygghet, og gjør oss avhengig av tillit til ekspertsystemer og abstrakte systemer. Disse systemenes altomfattende karakter er noe nytt i forhold til tidligere epoker. Å avsondre seg fra ekspertsystemene er i dag ikke mulig, særlig for de som befinner seg i modernitetens geografiske kjerneområder, storbyen.

Giddens hevder senmodernitetens sosiale liv er kjennetegnet av dets åpenhet. Handlingskontekster og mangfoldighet, gjør livsstilsvalg til en stadig viktigere del av selvidentiteten og det daglige liv. Under slike betingelser organiseres framtid refleksivt i nåtid. En evig strøm av informasjon, kunnskap og vurdering av hypotetiske muligheter er endel av hvordan vi refleksivt forholder oss til oss selv og våre liv. Unge mennesker i dag tvinges til å overveie risiko i eget livsprosjekt. Livsprosjektet og livsstilsvalg er en følge av den refleksive organiseringen av livet. Denne vurderingen filtreres gjennom ekspertviten og skjer i interaksjon med abstrakte systemer (ibid).

Det er selvsagt et åpent spørsmål i hvilken grad refleksivitet og refleksivt liv innebærer en grunnleggende ny måte for mennesker å orientere seg i forhold til verden. Mennesket har sannsynligvis til alle tider reflektert rundt egen eksistens. I hvert fall når de materielle betingelser har ligget til rette for dette. Det er bare å gå til litteraturen så ser en at mennesket har beskjeftiget seg med eksistensielle spørsmål i alle tider. Spørsmålet om hvem jeg er, er ikke eksklusivt senmoderne. Men i en viss forstand kan vi si at mennesket ikke har vært fortolkende individer slik vi er nå. Tradisjon og kulturelle overleveringer gjorde livsverden tilsvarende entydig, det flertydige bombarderte ikke mennesket slik det gjør i dag. I den moderne verden må mennesket forholde seg til at f.eks. språket og symboler kan ha *mange* funksjoner og betydninger. Mulighetene til refleksive fortolkninger er nærmest uendelige. Dette er en frihet, men også et fortolkningens tyranni, som Susan Sontag har formulert det.

Individualisert ulikhet i det senmoderne samfunn

Det knytter seg teoretiske diskusjoner til hvorvidt klassebegrepet lenger er fruktbart for å forstå ulikhet. Giddens og Beck hevder det problematiske i anvendelsen av strukturelle kategorier i dagens samfunn er at differensiering ikke lenger følger statusbaserte klasser og kjønn. Beck avviser ikke at sosial ulikhet eksisterer i moderniteten og at den har stor betydning for livssjanser, men vektlegger den økende betydningen ulikhet har på et

individuell nivå (Beck 1997). Individualisert risiko betyr at problemer i livet gjøres til et personlig anliggende. Beck hevder de sosiale skillene består, men gjenfinnes i en mer individualisert form. Det blir altså mindre relevant å snakke om klasser i den betydning man har kunnet gjøre under den industrielle kapitalismen. Individet er overlatt til seg selv og kampen for å klare seg mellom marked, velferdsstaten og institusjoner (ibid). Beck mener særlig individualiseringen i arbeidslivet har flyttet fokus fra klasser og grupper til individet. Dessuten har økt sosial og geografisk mobilitet og økende urbanisering fristilt mennesker fra lokalemiljøenes normer og kontroll, og nye relasjonelle mønster oppstår.

Giddens mener klasse fortsatt har betydning for livssjanser og at moderniteten skaper ulikhet og marginalisering, men hevder også at fragmenteringen av sosiale strukturer har ført til at den kollektive identitet er svekket (Giddens 1991:6). Samtidig hevder han at sosial bakgrunn ikke lenger har den samme betydning for livsvalg og fremtidig sosial status som den tidligere hadde (ibid). Giddens mener at klassesdeling i det senmoderne samfunn delvis kan defineres ut fra ulik adgang til selvrealisering og maktstyrke. Mangfoldet gjør det vanskeligere å se ulikheten og hvordan den reproduseres. Han hevder imidlertid at utdanningssystemet spiller en avgjørende rolle i reproduksjonen av ulikhet i dagens samfunn, at utdanning forsterker ulikhet snarere enn å føre til større mobilitet.

Furlong og Cartmel er opptatt av den samme utviklingen og de samme begrepene som Giddens og Beck bruker, men er kritiske til deres tolkninger. De hevder det i moderniteten er et økende skille mellom livets objektive og subjektive dimensjoner. Vi tvinges til å føle et mer personlig ansvar for vårt eget liv og opplever derfor ikke at strukturelle forhold legger betingelser for individuelt liv. Resultatet er at vi ser sosial risiko og uforutsigbarhet som noe vi skal forholde oss til, og løse, på et personlig plan. Furlong og Cartmel hevder strukturelle forhold og forklaringsvariabler ikke lenger anses som gyldige i enkelte kretser innen vitenskapen, og derfor oversees av mange modernitetsteoretikere (Furlong og Cartmel 1997).

Furlong og Cartmel argumenterer for klasse og kjønn som fortsatt viktige dimensjoner i analyse av ulikhet. Det refleksive prosjekt hevder de fortsatt er betinget av klassestrukturen, forskjellen er at individer ikke erkjenner disse begrensningene. De hevder senmoderniteten har frembrakt en *illusjon om individualitet*, og at verden kun kan forhandles på et personlig plan, men at disse endringene i realiteten har hatt liten effekt på reproduksjon av ulikhet og livssjanser. Dette beskriver de som *den epistemologiske feilslutning i senmoderniteten* (ibid:110).

Refleksiv fundert identitet

Giddens og Beck hevder at livet i senmoderniteten i økende grad går over til å bli et refleksivt liv. Begrepet refleksivitet er i denne sammenheng vanskelig å definere enkelt, det må forstås ut fra teoriens helhet. Det viser til noe mer enn tankevirksomheten refleksjon. Det viser til en måte å forholde seg til omverdenen, og seg selv på, som en kontinuerlig bevissthetsprosess. Forutsetningen for denne typen refleksivitet er imidlertid den forståelsen av selvets todeling mellom jeg'et og meg'et som Mead har gjort kjent. Det handlende jeg'et reflekterer over de ulike sosiale forventningene som møter det sosiale meg'et. Jeg'et har en handlende og reflekterende evne. På den måten kan mennesket gjøre seg til objekt for sin egen framstilling (Mead 1934).

Selvets refleksive prosjekt er i følge Giddens å forstå som en prosess der selvidentiteten skapes av den refleksive strukturering av selvet (Giddens 1991). Vi forsøker å opprettholde sammenhengende, men konstant reviderte biografiske fortellinger om oss selv. Denne refleksivt organiserte selvutvikling tenderer til å bli selvreferensiell. I følge Giddens gjør vår stadige selvrefleksjon at tenkning og handling konstant brytes mot hverandre og innføres i selve fundamentet for systemets reproduksjon (ibid).

Det senmoderne samfunn er preget av stor frihet, vi skal forme våre liv på et tilbudstorg av valgmuligheter. Giddens beskriver hvordan det moderne mennesket orienterer seg refleksivt, gjennom å vurderer egne handlinger, og hvordan bevisstheten utvikles og endres under slike betingelser. Han hevder identitetskonstruksjon i det senmodernesamfunn preges av mange valgmuligheter når det gjelder hvem man er og hvordan man skal leve.

Det refleksive liv hos Beck består i kompromiss, bearbeiding av motstridende informasjon og stadig forhandling (Beck 1997). Refleksiviteten har preg av selvkonfrontasjon gjennom de samfunnsskapt risikoene. Beck setter fokus på den opplevelse av risiko alle handlingsvalg i hverdagen innebærer. Beck hevder livsløpet i moderniteten har form av valgbiografier som slår over i risikobiografier.

Det er mange likhetstrekk mellom Giddens og Becks teorier, men også forskjeller. Giddens kan fremstå som mer oppmerksom på senmodernitetens tvetydige karakter, mens Beck synes å være pessimistisk på vegne av utviklingen og framtiden.

VALG OG TVIL – RISIKO OG ØKT SÅRBARHET

Økte muligheter, økt usikkerhet

Når fortiden ikke lenger er et orienteringspunkt, og fremtiden er et vell av mulige fortellinger, blir sårbarheten og utryggheten et vesentlig trekk ved det moderne mennesket.

Den moderne sosiale struktur danner i følge Giddens og Beck ikke grunnlag for trygghet gjennom tradisjon og rutine, fordi alt er i stadig forandring. Individet må selv orientere og reorientere seg for å finne trygghet og rutiner. Individet tvinges i det senmoderne til å orientere seg mot abstrakte systemer. Abstrakte systemer, ekspertsystemene og ekspertviten eksisterer ikke bare utenfor individene selv, men overføres mellom dem og er i konstant endring (Giddens 1991). Individenes oppgave blir dermed svært kompleks, de skal både bidra til å endre og samtidig opprettholde systemet til enhver tid. Opplevelsen av usikkerhet blir derfor sentral i det moderne liv.

Mangfoldet av muligheter er forbundet med risiko. Individet må være innstilt på å bryte med tidligere erfaringer, og overveie nye handlingsalternativer hvor tidligere erfaring ikke kan brukes som veiviser. Den trygghet individene oppnår gjennom å holde seg til sine faste mønstre er skrøpelig og vil på et eller annet tidspunkt bryte. Den er uttrykk for frykt for fremtiden og gir ikke veiledning i hvordan man skal beherske den (Giddens 1991: 91).

Konstant endring gjør at vi trenger rutiner. Giddens begrep *duree* viser til rutinenes gjentakelse over tid, gjentakelse som befester kontinuitet. *Duree* i det daglige liv, i livsprosesser og knyttet til overgangsriter i livssyklusen, gir individet en følelse av kontinuitet. Rutiner befester kontinuitet. Brutte rutiner eller kaotisk liv, betyr brudd med *duree*, og gjør det vanskelig eller meningsløst å planlegge fremtiden.

Nye former for sårbarhet

Refleksiviteten medfører altså en grunnleggende usikkerhet. Kunnskap og sannhet revideres stadig, og den tvil dette skaper er blitt et eksistensielt trekk ved det moderne mennesket.

Denne tvilen har betydning for vår oppfatning og vurdering av tillit og risiko.

For at vi skal kunne handle og forholde oss til verden kreves en grunnleggende tillit. Behovet for ontologisk trygghet og tillit er å forstå som et grunnleggende psykologisk trekk ved mennesket. Tilstanden av tillit innebærer individer som reflekterer over flere mulige alternativer i forhold til holdninger, handlinger og erkjennelsen av risiko (ibid). Opplevelsen av risiko er en betingelse for refleksivt liv, og tillitsrelasjoner er avgjørende for utvikling og handlingsvalg. Den tilliten som utvikles gjennom den tidlige sosialisering er å forstå som

”selvets beskyttende rustning”, slik at det kan klare de mange valgsituasjoner det hele tiden møter.

Den ontologiske sikkerhet er fundamentet for identiteten og den tiltro vi møter verden med. Den uunngåelige tilliten til de upersonlige abstrakte systemene skaper en ny form for sårbarhet, fordi de ikke kan erstatte gjensidigheten og intimiteten i personlige relasjoner (ibid).

Risikosamfunnet – individualisering av sosial risiko

Endringer i forholdet mellom det globale og lokale er et grunnleggende poeng hos både Beck og Giddens. Eksempelvis kan ingen stille seg utenfor de endringene moderniteten har frambrakt i forhold til globale risikoer som miljødelegger. Nye kommunikasjonsformer bidrar til å gjøre verden "mindre", og endringene skjer raskt og framstår i mange henseende som utenfor menneskelig kontroll (Beck 1997) og (Giddens 1994).

På tross av kunnskapssamfunnet og teknologiseringen eksisterer tradisjonelle skjebneforestillinger fremdeles, men de framstår som uforenlige med risikotankegangen - at våre liv er åpne for tilfeldige hendelser, påtvunget av modernitetens abstrakte systemer. Å leve i et risikosamfunn er ensbetydende med å akseptere den kjensgjerning at moderne liv medfører nye former for fare. Den økende usikkerheten er å betrakte som en kilde til stress og sårbarhet.

Menneskers handlinger både individuelt og kollektivt preges i det senmoderne samfunn av risikovurdering og ambivalens i forhold til framtiden (Beck 1997). For den enkelte betyr dette at risiko i forhold til ulike valg preger hverdagslivet. Individualitet og ansvar for egne handlinger blir stadig viktigere, og samfunnet er preget av en tydeligere konkurranse. I det senmoderne samfunn bestemmer man sin egen framtid, men må da også selv ta ansvar for den.

Beck hevder følgene av å leve i risikosamfunnet er angst og ambivalens i forhold til eget liv og framtiden. I senmoderniteten gjennomsyrrer faktorer og hendelser på institusjonelt nivå vår hverdag, handlinger og måter å tenke på.

Ifølge Giddens er tvilen et sentralt og gjennomgående trekk ved den moderne kritiske fornuft. Tvilen er en generell, eksistensiell dimensjon ved menneskers liv og tenkemåte. Denne moderne refleksjonen griper direkte inn i vår søken etter identitet. I et vell av muligheter og raske samfunnsendringer skal disse risikoer tas med i beregningen. *Skjebnesvangre øyeblikk* er overganger eller valgsituasjoner som har store implikasjoner for individets framtid og for selvidentiteten (Giddens 1991). Utfordringen består i å tilpasse

identitetens refleksive prosjekt til nødvendige endringer og ny livsstil. Valg i utdanningsløpet kan være et eksempel på slike skjebnesvangre øyeblikk.

Samfunnsinstitusjoner og sosial bakgrunn gir ikke lenger like entydige svar på hvem man er, og hva man bør gjøre. Ansvarer faller dermed helt og holdent på individet selv. Resultatet er individualisering gjennom at hvert enkelt individ selv må finne ut av sitt livsprosjekt.

I motsetning til Giddens hevder Beck at samfunnets organisasjoner gjør oss til uselvstendige forbrukere av ulike offentlige tilbud. Organisasjonenes økende kontroll truer utviklingen av nettopp den selvstendige og uavhengige identiteten som er så nødvendig i dagens samfunn. Hverdagslivets valg bør skje på selvstendig grunnlag men en økende standardisering hindrer dette.

Fokus hos Giddens er mer hvordan individene opplever deres muligheter i det senmoderne samfunn. Vi opplever våre liv, veivalg og risikoer som unike, noe som bare angår oss personlig, og som skal løses på individuelt grunnlag. Subjektiv følelse av risiko er en viktig del av vår livsanskuelse. Tradisjonelle mulighetsstrukturer i kollisjon med forestillingen om individuelt ansvar for egne handlinger og valg, blir en kilde til frustrasjon og stress hos dagens unge. Ansvarlighet på den ene siden, og sårbarhet og mangel på kontroll på den andre siden, gir en økt følelse av risiko og usikkerhet. Tvilen svekker selvidentiteten og gjør den til konstant gjenstand for fortolkning. Ifølge Beck og Giddens gjenspeiler denne kontinuerlige fortolkningen av identitet at livet har blitt et refleksivt prosjekt. Vi er konstant tvunget til å refortolke våre biografier i lys av nye erfaringer.

Valgfrihet eller valgets svøpe ?

Jeg oppfatter Giddens arbeider slik at de som hovedtendens vektlegger og betoner mulighetene den refleksive moderniseringen skaper, selv om han også er bevisst begrensningene. Giddens skiller mellom det han kaller en emansipatorisk politikk og livspolitik. Den refleksive moderniseringen innebærer en dreining fra emansipatorisk politikk mot livspolitik "en valgenes politikk, en politikk for selvrealisering" (Giddens 1991). Friheten til valg, og til å skape sitt eget liv, innebærer både frigjøring og mulighet til realisering av eget potensial. Videre hevder han at vi velger vår identitet, i den grad det lar seg gjøre, ved å slutte oss til de symbolene vi vil identifisere oss med (ibid). I det moderne liv har derfor livsstilvalg en sentral betydning. Som en følge av avtradisjonisering og økende globalisering tvinges vi til å foreta valg av livsstil blant et vell av muligheter og alternativer. Dette fører igjen til en opplevelse av usikkerhet og ambivalens.

Ifølge Beck blir det normale livsløp til en valgbiografi og en risikobiografi i den forstand at nesten alt blir avhengig av avgjørelser. Retten til å velge blir til en tvang eller plikt til å velge. Samtidig gjør mangelen på gjennomsiktighet, og det motsigelsesfylte i det moderne samfunn, at vi ikke er i stand til å begrunne de uunngåelige avgjørelsene og ta ansvar for konsekvensene (Beck 1997: 134). Avtradisjonaliseringen, globalisering og individualisering gir til sammen våre liv et eksperimentelt preg. Vi vet ikke hvordan vi skal lykkes i dette prosjektet.

Beck beskriver ønsket om det han kaller "*å leve et eget liv*", som sentralt i senmodernitetens individualisering. Men det egne liv er også avhengig av institusjoner hevder Beck. Nettopp det moderne liv gjør oss bundet til nettverk, føringer og regler knyttet til byråkrati og institusjoner fordi disse gjennomsyrrer det moderne samfunn. "*Alle og enhver blir aktører, konstruktører, sjonglører, iscenesettere av sin biografi, sin identitet, men også av sine sosiale bånd og nettverk*" (Beck 1997:113). Det egne liv innebærer at vi tvinges til egenkonstruksjon. Biografiene blir refleksive ved at vi selv må velge og konstruere vårt eget liv. Det egne liv krever bevissthet i forhold til våre handlinger og et aktivt forhold til skjebne - som derigjennom blir vår egen skjebne, vårt eget liv (ibid). Beck snakker om en moral for selvbestemmelse. Eget liv er dermed også eget ansvar for det som går galt i livet, det vi ikke lykkes med.

Mulighetsbevissthet som frigjøring og belastning

Den tyske sosiologen Thomas Ziehe beveger seg innenfor det samme teoretiske landskapet som Giddens og Beck. Thomas Ziehe teoretiserer hva den kulturelle moderniseringen betyr for menneskelig subjektivitet, hverdagen og våre indre liv, og menneskers muligheter til å håndtere endrede livsbetingelser og modernitetens utfordringer. Det sentrale begrep hos Ziehe er *ambivalens* som han mener gjennomsyrrer hverdagslivet i moderniteten. Ziehe mener at det i dagens samfunn er vanskelig å leve i ambivalens fordi moderne mennesker presses inn i en "enten-eller" situasjon framfor "både-og", og at dette svekker vår evne til valg. Samtidig ikke bare kan vi, men må treffe en rekke valg for eksempel med hensyn til livsstil (Ziehe 1993).

Ziehe er opptatt av kulturell frisetting som et nytt fenomen i ungdomstiden. Vi opplever nå det han kaller en *internalisert kapitalisme*, det vil si at forventningene om det uoppnåelige eller uoverskuelige er blitt internalisert som et etterslep i tid. Forandringen har skjedd gradvis ved en uthuling av tradisjonelle normer og verdier gjennom den økte teknologiseringen av livet. Konsekvensene av denne frisettingen fra den kulturelle tradisjon beskriver Ziehe som et økt fokus på subjektivitetens betydning. Avtradisjonaliseringen fører i

følge Ziehe til endring av personligheten. Ziehe kobler sammen makrososiologiske utviklingstendenser med psykoanalytisk teoribygging, og resonnerer rundt hvordan disse endringene i samfunnsånden manifesterer seg hos unge. Han mener at denne nye sosialiseringen kjennetegnes av blant annet egensentrering, sårbarhet, åpenhet og mottagelighet for ytre påvirkning.

Kulturell frisetting er altså å forstå som en ny og annerledes måte å orientere seg i forhold til omverdenen, som er kvalitativt forskjellig fra tidligere tiders, og hvor kjernen er en forståelsesramme om at alt er mulig å oppnå på individuelt grunnlag (ibid). Denne mulighetbevisstheten kan oppleves både som en frihet og som en belastning. Jo mindre man kan hente livsperspektiv fra tradisjonen, og lene seg til den når man skal ta avgjørelser, jo vanskeligere blir beslutningskonflikter, og desto større bevisstheten om at man kan mislykkes.

Dette er en forståelse som ligner Giddens ved det at dette er å forstå som sosiale fenomener som eksisterer uavhengig av klassestrukturen, og er å regne som nye betingelser for sosial handling. Ziehe understreker at sosial ulikhet fremdeles er utbredt, og til dels øker, men hevder samtidig at det er grupper som faller utenfor, ikke påvirker disse endrede trendene som gjeldene for *majoriteten* av befolkningen. Han påpeker da også, som Giddens, at han ikke kan gi noe empirisk eller normativt belegg for sine argumenter.

Om nivåer og idealtyper

Jeg har nå gjennom Giddens og Becks beskrivelser skissert opp noen sentrale sosiologiske forståelser av livet i det senmoderne samfunn. Begge poengterer at deres teorier er å forstå som idealtypiske. I det idealtypiske er det mulig å samle en kompleks virkelighet, som den moderne, innenfor en begrepsmessig forståelse. ”*Idealtypen er en teoretisk konstruksjon som skal skape størst mulig begrepsmessig klarhet fra en spesiell synsvinkel og den er ikke en konkret empirisk representasjon av virkeligheten*” (Korsnes, Andersen, Brante (red).1997). Derfor er det heller ikke en absolutt eller total sannhet om dagens samfunn de presenterer, bare sannsynlige sammenhenger og tendenser. De konstruerer noen begreper og sammenhenger som skal fange deler av virkeligheten.

Bruken av begrepet ”teorier” må i denne sammenheng nyanseres noe. Giddens og Becks bidrag har preg av samfunnsdiagnose og plasserer seg slik på et nivå over teori mer generelt. I tillegg til å beskrive konsekvenser på individnivå er de nemlig opptatt av de større linjene i det senmoderne samfunns utvikling og karakter. De relativt detaljerte beskrivelsene, ofte ned på mikronivå, kombinert med lite empirisk belegg gir også deres prosjekt et filosofisk preg eller karakter.

Jeg skal i det videre forsøke å se beskrivelsene av det senmoderne samfunn, slik jeg har presentert dem i denne delen, i sammenheng med mitt empiriske materiale. Det sentrale blir å se på hvordan de teoretiske forståelsene kan belyse noen dimensjoner ved det faktisk levde og erfarte livet til mine informanter. Men før jeg presenterer informantene skal jeg gi plass for noen metodiske refleksjoner.

DEL 2: METODISKE REFLEKSJONER

Den ytterste analytiske rammen, eller det større sosiologiske landskapet min presentasjon og analyse befinner seg innefor er, som jeg har skissert, teorier som diskuterer modernitet. Den snevrere definerte rammen er teorier om individualisering og refleksivitet, hvor særlig Giddens og Becks bidrag er sentrale. Dette er imidlertid ikke en oppgave som ”tester” deres teorier som sådanne, men jeg tar utgangspunkt i dem som sentrale bidrag som har hatt stor gjennomslagskraft i sosiologiske beskrivelser av dagens samfunn. Clifford Geertz hevder at begreper og teorier viser sin styrke og svakhet jo nærmere de kommer den faktiske virkelighet (Geertz 1973). Jeg forsøker i denne oppgaven å belyse forholdet mellom etablert teori, og et mer erfaringsnært perspektiv. Jeg vil med andre ord utvikle en forståelse av individualisering som er empirisk basert. Det sentrale i denne oppgaven er å knytte perspektiver som vokser fram av intervjumaterialet til relevante faglig forskning og teori. Altså en søken etter dataenes meningsinnhold og tendenser fortolket innenfor en sosiologisk forståelsesramme.

Selv om jeg er åpen i forhold til empirien er det ikke til å komme utenom at det teoretiske utgangspunktet har betydning for hvilken informasjon jeg leter etter, og slik danner utgangspunkt for den forståelsen jeg utvikler i møtet med materialet. De teoretiske begrepene fungerer som ”sensitizing concepts” som påvirker hva jeg er oppmerksom ovenfor, og det vil prege analysen. Geertz mener ideene til fortolkning alltid egentlig hentes i litteratur og ikke fra dataene selv (Geertz 1973). Det som da gjør om min analyse virker plausibel og overbevisende er om tolkningene av materialet mitt virker gode og treffende.

En kvalitativ metode og tilnærming henter sin legitimitet både i om tolkningene virker treffende og gode, og i måten teori og empiri forankres i hverandre. Oppgaven skal gi grunnlag for å forstå min fortolkning.

Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet er viktig for den kvalitative forskningens kvalitet og legitimitet. Troverdighet er knyttet til om forskningen utføres på en tillitsvekkende måte. Bekreftbarhet knyttes til kvaliteten av tolkningene og den forståelsen som etableres, støttet av annen forskning. Overførbarhet har å gjøre med tolkningens anvendbarhet i andre sammenhenger (Thagaard 1998:20). Bekreftbarheten av denne oppgaven vil best kunne vurderes ut fra oppgaven som helhet. Oppgavens troverdighet er imidlertid et resultat av de metodiske refleksjonene som kommer fram i denne delen. Som Thagaard påpeker er troverdighet noe vi må argumentere for (Thagaard 1998:179), og det skal jeg gjøre i det videre. Forskningens overførbarhet skal jeg komme tilbake til mot slutten av denne delen.

Abduktiv tilnærming

Denne oppgaven har en abduktiv tilnærming og metode. Analysen tar både utgangspunkt i data, ved det at ideer til analyse delvis hentes i materialet, og den har et teoretisk utgangspunkt som gir perspektiver for fortolkning av dataenes meningsinnhold. Arbeidet med oppgaven har preg av en dialektisk prosess med veksling mellom empiri og teori (Thagaard 1998:178). Noen faser preges mer av det ene enn det andre. Det første analysedelen (del 4), er mer teoritung enn de andre analysedelene og informantenes stemmer kommer mindre fram her enn i resten av teksten. Det ble slik fordi jeg i arbeidet med intervjumaterialet fant en generell tendens til at nære relasjoner og oppvekstmiljø hadde stor betydning for informantenes tidlige valg i forhold til utdanning. Dette overrasket meg noe, sikkert på bakgrunn av den teorien jeg hadde jobbet mye med, som sa at i senmoderniteten skulle det forholde seg annerledes. Det jeg fant i mitt materiale stemte imidlertid mer overens med en mer tradisjonell sosiologisk forståelse og analyse av reproduksjon av ulikhet. Jeg valgte derfor å bruk en del plass i den første analysedelen til å diskutere hvordan denne tendensen i materialet kunne forstås teoretisk. Forhåpentlig vil det at informantene kommer mer til orde videre utover i oppgaven veie opp for at starten har en mer teoretisk vinkling.

Om utvalget og betydningen av det

Innenfor rammene av en kvalitativt basert hovedfagsoppgave vil utvalget av informanter være relativt lite og gi et begrenset grunnlag for å sammenligne. Jeg valgte derfor å se nærmere på en bestemt type gruppe. Utvalget til undersøkelsen må derfor sies å være strategisk.

Informantene ble i første omgang valgt etter to kriterier. De skulle ha høyere utdanning og de skulle være urbane i den forstand at de var bosatt i by. Jeg antok at denne gruppen unge ville være mest preget av det jeg vil kalle en tidstypisk individualiseringsideologi, og på bakgrunn av Giddens teorier er det rimelig å anta at denne gruppen vil være særlig preget av moderne refleksivitet og dens konsekvenser. Materialet har derfor en tilsiktet skjevhet ved det at de representerer en bestemt gruppe unge i dag; ”de utdannede, urbane, reflekterte og bevisste”. Utvalget består av ni informanter. Fordi jeg fokuserer på en kategori kan et utvalg på ni betraktes som tilstrekkelig.

Det var et poeng at informantene enten skulle ha fullført sin utdanning, eller være helt i slutfasen av den. Dette fordi jeg ønsket å få tak i en gruppe som begynte å se konsekvensene av de valg de hadde tatt. Jeg antok at refleksiviteten i forhold til eget liv og egne valg ville være annerledes i en mer ”låst” fase av livet, enn når man fremdeles har alle muligheter åpne.

Refleksiviteten påvirkes sannsynligvis av å bli konfrontert med konsekvensene av og realitetene i de valg man har tatt.

Det var også et poeng at de hadde nærhet til den fasen av livet hvor mange viktige valg med hensyn til utdanning, yrke, livsstil og familieetablering skal fattes, fasen hvor voksenlivet er i støpeskjeen. Aldersspennet i materialet er likevel på ti år, den yngste 26, den eldste 36. Ung- voksenfasen kan i dag ha et ganske vidt aldersspenn avhengig av livssituasjon. Etter hvert er det blitt vanlig med et utvidet ungdomsbegrep som også omfatter unge voksne. Ziehe hevder at vi kulturelt kan være ungdom opp i trettiårene (Ziehe 1993). Lang studietiden gjør at grensene for livsfaser er forskjøvet. Kanskje særlig har fremveksten av den nye ung-voksen fasen bidratt sterkt til endring av kvinnerollen. Frønes mener som Ziehe at endringer i livsløpet først og fremst er et resultat av de endringer utdanningssamfunnet har frembrakt (Frønes 2000).

Informantenes livssituasjon forøvrig varierer. Tre er gift, to er samboende, to har kjæreste og to er single. Fem har barn og noen er i intervjusituasjonen gravid. Også lengden på utdanningen varierer. To har en treårig utdanning, fire har utdanning på hovedfagsnivå, og tre har utdanning på mellomnivå, eksempelvis cand.mag. Fem av informantene har en kombinasjon av flere utdanninger. For noen er det derfor slik at utdanningsnivå og antall studieår ikke ”stemmer overens”. De har også ulik geografisk bakgrunn, men alle er i dag bosatt i Oslo.

Jeg hadde først tenkt å intervju både menn og kvinner, men kom til at det var lite hensiktsmessig i et så vidt lite materiale, fordi jeg ville ha et begrenset grunnlag for å sammenligne. Det ville da bli nødvendig å inkludere måter å forstå utforming av maskulinitet og femininitet i relasjon til de sentrale temaene, og innenfor rammene av denne oppgaven var ikke det mitt siktepunkt. Jeg valgte derfor å bare intervju kvinner, mye fordi det i rekrutteringen av informanter viste seg lettere å få kvinner til å delta.

Selv om dette ikke er en oppgave som diskuterer kjønn som sådant, preges nok likevel analysen av at informantene er kvinner. Særlig gjelder det del 7 som omhandler individualitet og familieliv. Her ser jeg både på selvrealisering i forhold til familieforpliktelser, og på selve valget om å få barn og stifte familie. Særlig tematiseringen av forholdet mellom biologi og refleksivitet tydeliggjør et kvinneperspektiv. Som det kommer fram her kan beslutningen om å få barn implisere noe annet og mer konkret for kvinner enn for menn.

Hvordan det at informantene er kvinner for øvrig påvirker resultatet er vanskelig å si, selv om jeg på generelt grunnlag vil si at jeg tror livserfaring er kjønnnet. Det kunne imidlertid

vært interessant å hatt et sammenligningsgrunnlag, for å se på hvordan utforming av maskulinitet og femininet kan forstås i forhold til individualitet. Det får bli en annen gang.

Jeg endte opp med en skjevhet i materialet som ikke var tilsiktet, nemlig at alle kvinnene har middelklasse bakgrunn. Når høyere utdanning var et utvalgs-kriterium var det kanskje ikke så tilfeldig, slik det kommer fram av analysen i del 4. Jeg tror dette har hatt stor betydning for hvilket resultat jeg fikk. På bakgrunn av analysen i del 4 og 5, hvor jeg ser på utdanningsvalg, sosiale føringer og selvrealisering, ville nærmere forskning på forholdet mellom sosial bakgrunn og grad av individuell orientering være svært interessant. For å kunne si noe mer om dette måtte jeg imidlertid hatt et annet type utvalg.

Operasjonalisering og intervjuguide

Individualitet kan være vanskelig å nærme seg empirisk, og hvordan skulle jeg egentlig få tak i hvordan den moderne refleksiviteten virker i menneskers liv? Jeg har valgt en kvalitativ tilnærming fordi denne egner seg til å utvikle analyser og forklaringer av komplekse sammenhenger. Når jeg skulle studere refleksivitet og livsvalg er de individuelle erfaringer, vurderinger, tanker, forestillinger og følelser det sentrale, og jeg kom til at dybdeintervjuer ville gi meg den beste tilgangen på tilstrekkelig informasjon.

Jeg har valgt refleksjoner rundt livsvalg som en mulig måte å operasjonalisere individualisering og refleksivitetsbegrepet. Med livsvalg mener jeg sentrale og viktige valg som valg av utdanning, yrke, partner og etablering av familie. Jeg opplever at dette var en god innfallsvinkel som ga meg mye informasjon i forhold til å se nærmere på forholdet mellom individualitet og strukturelle og kulturelle føringer. Særlig vektla jeg i intervjuene opplevelse av frihet og muligheter, og følelsen av tvil knyttet til egne valg og eget livsprosjekt. Dette fordi jeg anser opplevelse av muligheter, mangfold, tvil og ambivalens som ytterligere en måte å operasjonalisere refleksivitetsbegrepet.

Intervjuguiden min var relativt omfattende. Den var delt i to hoveddeler, en del om deres utdannings- og yrkes historie, og en del om deres kjærlighets- og parforholdshistorie. Dessuten favnet spørsmålene hele livsløpet fra videregående skole og fram til i dag. Guiden var delt inn etter de overordnede temaene, men mange underspørsmål til hvert tema. De spørsmålene jeg måtte sørge for at alle svarte på var spesielt uthevet, slik at informantene i forhold til en del punkter kunne sammenlignes med hverandre.

Tematikken gjorde intervjuene ganske krevende og omfattende. I utgangspunktet kunne både utdanning/yrkesvalg og parforhold/familieetablering hver for seg gi stoff til en hovedfagsoppgave. På tross av at det ble lange og ganske krevende intervjuer, både for

informantene og meg, synes jeg dette var et riktig valg. For det første fordi jeg tror dette gjorde at jeg fikk tak i sammenhengene og helheten i livene deres, og hvordan valg innenfor forskjellige områder av livet henger sammen med hverandre. Dessuten viste det seg at i noen av intervjuene ble samtalen rundt utdanningsvalg en bra inngang til å få tak i informantens erfaringer og refleksjoner, mens det i andre intervjuer var samtalen rundt kjærlighet og parforhold som ble det mest fruktbare.

Jeg forsøkte å kombinere det å holde meg til guiden, og samtidig at situasjonen skulle ha like mye preg av samtale som intervju. Jeg fulgte derfor ikke guiden slavisk, og intervjuene ble ganske forskjellige i forhold til rekkefølgen temaene fikk. Det førte nok til en vanskeligere jobb i analysefasen, men samtidig forløp samtalen mer naturlig i intervjusituasjonen. Etter hvert som analysen og oppgaven fant sin form, dukket det i ettertid opp spørsmål jeg gjerne skulle ha stilt. For eksempel tematiserte reising seg som en viktig markør av individuell livsstil i flere av intervjuene. Dette hadde jeg på forhånd ikke med i guiden, men trakk det inn i de videre intervjuene. At informantene var opptatt av dette var blant de ting som satte meg på sporet av at individualitet og selvrealisering har klare forventninger eller script, og at det er noen kulturelle markører som tydeliggjør dette.

Intervjuene og intervjusituasjonen

Informantene ble rekruttert gjennom mitt nettverk, men det var et kriterium at jeg ikke kjente dem på forhånd. De er arbeidskollegaer, venner, eller bekjente av mine venner, bekjente og medstudenter. Det er klart denne rekrutteringsmåten påvirker utvalget og kan skape en skjevhet i materialet, men det har ikke så stor betydning all den tid jeg jo ønsket et strategisk utvalg.

Informantene fikk velge om intervjuene skulle foregå hjemme hos dem, hos meg eller på et nøytralt sted. Alle valgte da ett av de to første alternativene. Selv foretrakk jeg å intervju informantene i deres hjemmesituasjon. Både fordi de da virket mest avslappet, og fordi det ga et bedre bilde, eller ”tilleggsinformasjon”, å se informantens hjemmeomgivelser.

For å oppnå sammenlignbarhet var intervjuene delvis strukturerte. Intervjuene hadde likevel mer preg av samtale, og rekkefølgen av de ulike temaene ble derfor forskjellig i de ulike intervjuene. Jeg brukte båndopptager og skrev i tillegg notater underveis. Jeg oppdaget at pausene det førte til ga begge parter gode tenkepauser og lettet på intervjusituasjonen.

Intervjuene ble relativt lange, og varte fra én til nærmere to timer. Dette kan virke lenge, men i situasjonen opplevde jeg det ikke slik. Det tar tid å fortelle om så store deler av sitt liv. Jeg opplevde heller ikke at informantene syntes intervjuene ble for lange.

Jeg hadde ikke noe tidsskjema på forhånd, men lot intervjuene få sin naturlige avslutning ved det at jeg merket at informantene begynte å gå ”tomme”.

Intervjuene ble en veldig positiv erfaring. Jeg hadde på forhånd bekymret meg for om jeg skulle få nok informasjon og om noen av temaene, særlig det som berørte refleksivitet, ble for abstrakte. Jeg hadde derfor få abstrakte spørsmål og forsøkte heller å forankre det abstrakte i deres konkrete liv og erfaringer. Ingen av delene viste seg å bli noe problem. Det overrasket meg hvor åpne informantene var om sine erfaringer og liv, og jeg fikk mye mer informasjon enn jeg faktisk hadde forventet. Det var en veldig flott opplevelse at informantene tiltrrodde meg så mye av seg selv og sine liv. Jeg føler også at denne åpenheten må håndteres med varsomhet fra min side. Av den grunn valgte jeg å ikke bruke ett av intervjuene. Jeg gjorde opprinnelig ti intervjuer men kom til at ett av dem ble for personlig og vanskelig å bruke.

Åpenheten i intervjusituasjonen kan henge sammen med at de som sa ja til å være med kanskje føler at de mestrer livet bra, men jeg syns oppgaven viser at det ikke bare er slik. Flere av informantene ga uttrykk for at de syns tematikken i min oppgave var interessant, og jeg tror deres åpenhet delvis henger sammen med det. Jeg opplevde dem som engasjerte og interesserte i intervjusituasjonen.

Jeg ville at informantene skulle vite endel om oppgaven min, og i hvilken sammenheng og forståelse intervjuene ville bli brukt. Samtidig var jeg redd for at dette ville legge føringer på intervjuene og påvirke informantene. Jeg løste dette ved å fortelle nærmere om oppgaven etter at intervjuene var ferdige, slik at de da kunne ta ny stilling til om dette var noe de ville være med på. En informant trakk seg i forkant av intervjuet, fordi hun følte det ble for personlig, mens ingen trakk seg i etterkant.

Forholdet mellom forsker og informant

Det er et viktig etisk prinsipp at informanten ikke i ettertid skal føle at hun eller han har utlevert seg for mye (Thagaard 1998:96). Jeg tror en av årsakene til at informantene var så åpne og meddelsomme var at de i forhold til kjønn, alder, utdanning og bakgrunn var relativt lik meg. Når intervjuene i tillegg hadde preg av samtale, og jeg følte at vi fikk god kontakt i intervjusituasjonen, ble det viktig å sørge for at intervjuet ikke ble forførende lik en venninnesamtale. Av den grunn, like mye som av praktiske årsaker, var det derfor bra å ta notater underveis. Blokka og pennen understreket situasjonen. Før intervjuet presiserte jeg også at de måtte si fra dersom noe følte for personlig og nærgående, og at de ikke trengte å svare på alle spørsmål. Jeg avsluttet dessuten alle intervjuene med å spørre hvordan de hadde

opplevd intervjusituasjonen i forhold til denne tematikken. I de fleste tilfellene var nok jeg mer redd for dette enn informantene selv. Informantene ga ofte uttrykk for at det hadde vært en positiv opplevelse. Som et par av dem formulerte det, ”*det er ikke ofte en ubegrenset får snakke om seg selv til en som virkelig er interessert*”.

Nærhet til informantene kan ha betydning både med hensyn til for forståelsen og påvirkning i intervjusituasjonen. Det er både en styrke og begrensning at informantene er relativt lik meg. Det gir et godt grunnlag for forståelse, kontakt og informasjon i intervjusituasjonen. Vi kan lettere forstå hverandre fordi vi kanskje deler mange av de samme erfaringene. Samtidig kan det også føre til at man blir mindre åpen for nyanser, og for stor grad av innforståthet mellom partene. En kan miste informasjon fordi en ikke stiller spørsmål ved det selvsagte, og ting forblir usagt fordi begge parter tar det for gitt. Dette er sikkert også tilfelle for mine intervjuer. Jeg var imidlertid oppmerksom på dette før intervjuene, og håper at jeg har klart å minimere problemet. Det viktigste jeg gjorde i så måte var å ikke ta for gitt at jeg virkelig skjønnte hva de mente og stille oppfølgingsspørsmål av typen - ”mener du at...?”, for å skille mellom min og deres tolkning av noe som kanskje fortonte seg som selvsagt. Likevel er det nok ikke til å unngå at informantene påvirkes av intervjusituasjonen. På bakgrunn av nærheten mellom meg og informantene kan de av og til ha skjont hvordan jeg tolker og oppfatter, og det kan ha påvirket hva og hvordan de fortalte.

Prosesen og analysen

Intervjuene ble skrevet ut i sin helhet og jeg satt med relativt lange og omfattende utskrifter da jeg skulle begynne med bearbeidingen av data. Starten på dette arbeidet ble vel klart den vanskeligste delen av oppgaven. Det var en utfordring å finne den riktige i rytmen i en abduktiv prosess og tilnærming. Fordi jeg hadde et teoretisk utgangspunkt var jeg redd for å bli for bundet opp av teorien, og fokusert derfor mer på empirien. Det førte nok til at jeg i begynnelsen gikk alt for detaljert til verks med empirien. Jeg ville få frem hele kompleksiteten og alle nyansene, og analysen ble for omfattende. Jeg følte i tillegg at det var vanskelig å kutte i empirien av hensyn til informantene. Syntes liksom jeg skyldte dem ”å ta med alt”, for å yte rettferdighet til deres historier. Da jeg skjønnte at jeg ikke kom noen vei med denne måten å arbeide på, begynte jeg å jobbe mer med teorien. Men fikk etter hvert problemer med å avgrense også her. Temaet for oppgaven er jo av en slik karakter at det er utrolig mange relevante perspektiver og forgreininger som kan være interessante. Så jeg endte nok opp med å jobbe for omfattende med teorien, og måtte kutte mye i det jeg hadde skrevet.

Særlig voldte refleksivitetsbegrepet meg hodebry og utfrodringer. Det er et abstrakt og komplekst begrep som jeg synes det var vanskelig å forankre empirisk.

Da jeg imidlertid hadde jobbet en stund med empirien og teorien hver for seg, begynte det på et eller annet tidspunkt å løsne og oppgaven begynte å få sin form.

Delvis livsløpsperspektiv

Jeg har intervjuet informantene om tiden fra videregående skole og fram til der de er i dag. En periode som for den yngste utgjør 8 år, den eldste 19 år av deres liv. Selv om dette er en avgrenset periode av deres liv, utgjør det hele deres voksenliv fram til nå. Intervjuene tar for seg både informantenes utdannings- og yrkeshistorie, og deres kjærlighetshistorie. Intervjuene har derfor delvis preg av livsløpsintervjuer. Delvis både fordi det er en avgrenset periode av livet jeg tar for meg, og fordi intervjuene både omhandler deres livshistorier og tanker og refleksjoner rundt deres nåtidige livssituasjon. Livsløpsperspektivet åpner for en forståelse av at valg inngår i strategier. Det vil si at hvordan disse unge kvinnene velger å realisere voksenlivet kan forstås som livsløpsstrategier. Dermed blir også deres valg knyttet til deres forventninger til framtiden. Valgene er et resultat både av tidligere erfaringer og av forventninger til framtiden. For eksempel kan det at noen av dem er ambisiøse i sine yrkesaspirasjoner si noe om en relativt lang planleggingshorisont. Refleksjoner rundt familieliv peker også for noen av informantene framover i tid.

I forhold til oppgavens tema mener jeg livsløpsperspektivet er en fruktbartilnærming. Det er et perspektiv som egner seg til å få fram helhet, sammenheng og kompleksitet i forhold til informantenes erfaringer, livsvalg og utforming av eget liv. Gjennom å intervju dem om deres livshistorie får jeg tilgang til å se ung-voksenfasen som en prosess, og nettopp det får betydning for analysen.

Livsløpsperspektivet har også den fordel at det egner seg til å kunne identifisere sammenhenger mellom den menneskelige erfaring og liv, og den tiden og det samfunnet det er en del av. Individualisering er uttrykk for en tidsånd, eller en tidstypisk mentalitet. Selv om dette ikke er en oppgave som studerer sosial endring som sådan, vil det likevel ligge i bunn. Jeg studerer unge kvinner i Norge i dag, men analysen står uunngåelig i relasjon til en større helhet. Tematiseringen av strukturell og kulturell kontinuitet understreker dette.

Anonymisering

Det delvise livsløpsperspektivet byr på utfordringer når det gjelder anonymisering. Jeg har omfattende og detaljert informasjon om store deler av informantens liv, og skal i oppgaven presentere informasjon fra flere arenaer av informantenes liv. Av hensyn til anonymiteten er derfor selvsagt de biografiske fakta endret. Jeg syns avveiningen mellom å endre nok til å beskytte anonymiteten, og samtidig bevare nok til å få en riktig og meningsfull analyse i enkelte tilfeller har vært vanskelig. Dilemmaet ligger i avveiningen mellom å være tro mot det informanten har fortalt, og tro mot informantens behov for anonymisering. Jeg håper omskrivningen ikke har tildekket for mye av den egentlige historien de fortalte meg, og at personene ikke framstår som diffuse sitatblokker for leseren. Uansett har jeg valgt å la hensynet til anonymitet gå foran og være mest tungtveiende.

Fra Intervju til Tekst

Uavhengig av hensynet til anonymisering er den totalt sanne gjengivelse av hva informantene har sagt eller ment vanskelig, om ikke umulig, å oppnå. Fortolkningsmulighetene er nærmest uendelige, og til syvende og sist vil de alltid avhenge av den som fortolker. Delvis kan dette bøtes på gjennom å begrunne mine egne tolkninger med referanse til andres lignende, eller motstridende fortolknninger av samme eller lignende felt.

I intervjusituasjonen er det et direkte subjekt-subjekt forhold mellom forsker og innformant, mens det i bearbeidingen til tekst blir et subjekt-objekt forhold (Thagaard 1998:102). Avstanden mellom hva/hvordan ting blir sagt i intervjusituasjonen, og hvordan dette blir tematisert og analysert av forskeren er et etisk dilemma som må avveies grundig. Som fersk forsker syns jeg særlig utfordringene med å skrive denne oppgaven knytter seg til dette, tolkningene av intervjumaterialet, og hvordan informantene vil oppleve mine tolkninger av data. I begynnelsen plaget dette meg mest, men denne arbeidsmetoden er nå engang en av sosiologiens karakterer og skal man komme noen vei må man tillate seg å fortolke. Studiet av kultur kan ikke bare nøye seg med å beskrive, forskeren må også fortolke og tillegge mening (Geertz 1973).

Sosiologisk analyse kan karakteriseres som en dialog mellom forskerens forståelse og informantens forståelse (Thagaard 1998:122). Jeg tror det at jeg har jobbet med utskrifter av samtalene i sin helhet har tydeliggjort informantenes stemme i den ferdige teksten. Og jeg håper at jeg har tatt vare på den selvforståelsen som preger informantenes fremstilling. Min forståelse er imidlertid preget av en sosiologisk tilnærming og forståelse, og vil derfor ofte ha

et annet perspektiv, og være en annen forståelse enn informantens. Hva som er informantenes egen forståelse og hva som er min blir presisert i teksten.

Fortolkningen og forståelsen kan sies å ha tre nivåer. Det er informantens egen forståelse og det er min, som både er preget av en faglig fortolkningsramme, og mitt personlige ståsted. Det faglige ståstedet kan ikke forstås som nøytralt. Hvordan man forstår og bruker teori vil alltid avhenge av forskeren. Produksjonen av tekst er ikke objektiv.

Giddens mener samfunnsvitenskapen kjennetegnes av en dobbel hermeneutikk (Giddens 1976). Forskeren må forholde seg til en virkelighet som allerede er fortolket av de sosiale aktørene selv. Jeg fortolker altså en selvforståelse som allerede er fortolket av informantene. Slik forstått kan det ha betydning at jeg sosio- kulturelt er relativt lik mine informanter. Selv om jeg har en faglig fortolkningsramme trenger ikke min fortolkning å være så fremmed for informantene. I intervjusituasjonen merket jeg at informantenes språk, forståelse og begreper ikke var så fjernt fra mitt. Den empirinære forståelsen bryter derfor ikke nødvendigvis med den faglige.

Likevel er det forskjell på å forske og bli forsket på. Innenfra og utenfra perspektivet kan ikke være helt det samme. Jeg sitter med definisjonsmakten, og informantene kan ikke vite hvordan resultatet blir. Selv om jeg søker å være empirinær, skjer det hele innenfor en sosiologisk fortolkningsramme. Jeg har uunngåelig både en personlig innfallsvinkel, og et teoretisk perspektiv for mine tolkninger. Og det er ikke sikkert informantene vil være enige i min tolkning. Derfor har det vært viktig for meg å ta vare på deres perspektiver. Og jeg har i teksten forsøkt å tydeliggjøre tolkninger nært knyttet til informantenes selvforståelse, og det som er mer knyttet til min teoretiske forståelse. Jeg har etterstrebet å presentere analysen på en slik måte at leseren har mulighet til å ta stilling til hva som er min, og hva som er informantenes tolkning. Det har jeg gjort ved å bruke sitater hvor deres egen forståelse, gjennom deres egne ord, kommer fram. Min forståelse er så en fortolkning av disse sitatene.

Selv om informantene er anonymisert, vil de jo selv kunne kjenne seg igjen. Jeg håper at informantene vil oppleve min forståelse og mine tolkninger som givende og interessante, og ikke som fremmede og krenkende. Hensynet til at informantene skal være komfortable med oppgaveteksten har ført til at jeg har valgt å utelate flere ting fra analysen. Dette var ikke en lett avgjørelse fordi jeg mistet noen interessante poenger i denne prosessen. Disse utelatelsene er stort sett knyttet til kjærlighetsdelen. Kjærlighetsliv og parforhold tilhører våre mest private og sårbare deler av livet, og dessuten inkluderer det en tredjepart som tross alt ikke har sagt seg villig til å delta i min undersøkelse.

Fortolkende teoretiske tilnærminger kan formidles på ulike nivåer (Thagaard 1998:171). Mine tolkninger opererer på ulike nivåer, både som substansielle tolkninger nært knyttet til data, og mer teoretiserende knyttet til mitt faglige utgangspunkt. Tolkningene er både et resultat av mønstre, tendenser og meningsinnhold i intervjuetekstene, og min forforståelse knyttet til det teoretiske utgangspunktet. Jeg har brukt en kombinasjon av temasentrert analyse, hvor jeg har sammenlignet informasjonen fra alle informantene, og personsentrert analyse hvor nyansene i hvordan informantene opplever sin historie og situasjon er vektlagt. Noen ganger har likheter og forskjeller mellom informantene i forhold til bestemte dimensjoner vært viktige, mens jeg andre ganger har sett nærmere på den enkelte informants historie og erfaring. Veksling mellom disse to tilnærmingene gir muligheten både til å se på den overordnede forståelsen av helheten, og på de enkelte delene. Noen ganger lar jeg en informants stemme representere flere, og andre ganger representerer de bare seg selv. Det blir gjort klart i teksten når jeg lar en informant representere flere, for eksempel "Karis beskrivelse er dekkende for hvordan flere av informantenes formulerer seg".

En fare med det temasentrerte er at temaene løsrives fra sin opprinnelige sammenheng i intervjuene. Kvalitative kategorier formidler et meningsinnhold og kan ikke deles inn i variabler som betegner klart avgrensede og enhetlige kategorier (Thagaard 1998:165). Når en jobber med en temasentret analyse er det derfor viktig å ta vare på den forståelsen informantene har gitt uttrykk for, og ikke løsrive denne for mye fra den sammenhengen det ble sagt i. For å ivareta både de helhetlige perspektivene, og nyansene i den enkelte informants historie, er derfor en veksling mellom tema- og personsentrerte analyseformer bra. På den måten kan man bevare både meningsinnhold og helhet. Likevel er det slik at min analyse bare fokuserer på deler av materialet, av hensyn til oppgavens omfang var jeg nødt til å utelate deler fra intervjuene.

Om nåtid, fortid og framtid

Bourdieu ser på livshistorier som den biografiske illusjon og psykoanalysen betrakter ettertanken som rasjonalisering (frykten for å se realitetene som de er), og at en derfor må skille mellom det autentiske og det omskaptede (Gullestad 1996).

Det mine informanter forteller meg er bearbeidet, og deres refleksjon og bearbeiding påvirker hva de forteller og hvordan. Noe velger de å ikke fortelle, noe nedtones, og andre ting vektlegges og fremheves. Dette behøver ikke å være bevisst, men nåtidig livssituasjon påvirker uunngåelig hvordan man forstår og forteller sin fortid og tanker om framtiden.

Dette trenger ikke å være en svakhet ved informasjonen. Nettopp denne manipuleringen og etterrasjonaliseringen kan være interessant i seg selv. Den kan si noe om hvordan de ønsker å fremstå, hvordan de ønsker å framstille historien om sitt liv, og det kan igjen si noe om deres idealer og forestillinger. Hvordan de skaper sin egen biografi i fortellingen om den til meg henger sammen med den moderne forestillingen om identitet som diskuteres i oppgaven, forestillingen om at vi skaper vår egen fortelling. Hvordan de forteller henger også sammen med hvordan refleksiviteten virker og preger moderne menneskers liv. Det faktiske liv og måten det blir fortalt om virker på hverandre.

Intervjusituasjonen er en meningsskapende kontekst. Fortiden og fremtiden vurderes i lys av nåtidens erfaringer og situasjon. Når informantene forteller meg deler av sin livshistorie, og reflekterer over denne og nåtidig livssituasjon, kan det de forteller sees som uttrykk for noe mer. Forestillinger om fortid og framtid kan forstås som konstruksjoner som er kulturelt fundert. Tanker og bekymringer mennesker har til eget liv og egen framtid vil kunne sies å være et uttrykk for en tidsbestemt forestilling og mentalitet. Det refleksivt organiserte livsløp betyr at vi tvinges inn i bestemte måter å reflektere rundt eget liv og egen framtid. Evnen til å foregripe egen biografi ligger til grunn for konstruksjon av et selv i framtid, og nåtidig selvforståelse bestemmer konstruksjon av framtidig livsbane og ønsker for fremtiden. I følge Giddens er forestillingen om kontinuitet avgjørende for subjektets mulighet til å påvirke egne livssjanser (Giddens 1991).

Forestillingene om fortid og framtid bearbeides av individet, og er derfor under stadig endring. Fortid, nåtid og framtid lenkes sammen for å gjøres forståelige og danne en helhetlig historie. Selvrefleksjon tar form av refleksjon over fortellingen om meg selv, min biografi, hvor jeg konstruerer meg selv ved å skape årsaks- og meningssammenhenger i mitt liv.

Sammenhengen mellom fortid, nåtid og framtid i informantenes historier, og deres egen refleksjon rundt livsprosessen er en underliggende del av analysen. Av og til er disse sammenhengene tydelig og blir derfor en naturlig del av analysearbeidet. Samtidig vil det, som det kommer fram av diskusjonen ovenfor, alltid være sammenhenger som er skjult for meg, som bare informanten kan kjenne og kanskje ikke hun engang. Det er nødvendigvis en nåtidig og bearbeidet versjon av deres livsløp som presenteres for meg. Et øyeblikksbilde om man vil, som kan være foranderlig også for informanten selv.

Livet som fortelling

I analysen bruker jeg Ivar Frønes grep med å se på livsfaser, yrkesliv og familieetablering som del av kulturelle fortellinger og forestillinger om livsløpet (Frønes 2001). Kulturelle fortellingens struktur har også en betydning i forhold til informantens presentasjon av seg selv og sitt liv i intervjuene. De kulturelle fortellingene gir hendelsene og handlingene i informantens liv retning og mening for dem. De bruker ”*sitt repertoar av meningsbærende fortellinger*” som former hvordan de forteller om sine liv (Frønes 2001). Erfaringene kan plasseres innenfor ulike fortellinger, og hvor de er i fortellingen virker inn på deres egen fortolkning og selvpresentasjon. For eksempel kan det være greit å snakke om vanskelige ting når de er et tilbakelagt stadium, men verre når man står midt oppe i det.

De valgene man har tatt kan åpne opp muligheter og de kan låse en livssituasjon. Informantens valg har hatt konsekvenser for dem og har ført til et bestemt retning og forløp i deres liv. Deres selvpresentasjon og refleksjoner er utvilsomt farget av dette forløpet. Gjennom selvrefleksjon skape årsaks- og meningssammenhenger i livet (Frønes 2001:113). I denne prosessen omskapes handlingsforløp og erfaringer, ikke bare ut fra en personlig motivasjon, men også påvirket av sosiale og kulturelle fortellinger om livsløpets innhold, stadier og forløp.

Studiens overførbarhet

Kvalitativ metode har ikke som mål å kunne generalisere på bakgrunn av representativitet. Det er fortolkningen og forståelsen som etableres gjennom analysen som er det sentrale og som gir grunnlag for overførbarhet. Det er ikke hva en har ”funnet” men forståelsen som er viktig. Dette kan fremstå som et vagt kvalitetskriterium som er vanskelig å måle. Gyldigheten og relevansen av det jeg kommer fram til må derfor vurderes ut fra oppgaven som helhet.

Kan et utvalg på ni informanter ha noen gyldighet? Jeg vil hevde at det har det. Enkeltmenneskets historie forteller noe mer enn en personlig og privat historie. Tidligere har jeg beskrevet hvordan livsløpsperspektivet kan identifisere sammenhenger mellom den menneskelige erfaring og liv, og den tiden og det samfunnet det er en del av. Et viktig premiss i kvalitativ metodetenkning er at enkeltmenneskets liv, erfaringer, tanker og følelser kan peke ut over seg selv og si noe om den tiden, det samfunnet og den kulturen det er en del av. Studier av enkeltstående tilfeller kan betraktes som et konkret uttrykk for en større helhet (Thagaard 1998:16). Dette perspektivet avhenger imidlertid av forskerens evne til å identifisere og analysere denne sammenhengen. At en makter å trekke enkeltmenneskets liv og erfaringer opp på et allmenngyldig nivå. Bruken av teori er avgjørende i så måte. De

teoretiske perspektivene, og den større sosiologiske sammenhengen det blir presentert innenfor, kan være med på å gi relevans og gyldighet til studien av mitt utvalg.

Likevel er det slik at min tolkning og forståelse er en av mange mulige tilnærminger og forståelser. Andre forskere vil vektlegge andre perspektiver og dimensjoner ved individualisering enn det jeg gjør. Et annet utvalg ville kanskje også gjøre min forståelse annerledes. Det er imidlertid dette som er gangen i en kumulativ forskningsprosess. Puslespillet er stort og det må mange til for å få brikkene på plass.

DEL 3: PRESENTASJON AV INFORMANTENE

Kari :

Kari er 36 år. Hun har utdannelse innen administrasjon og journalistikk, og et påbegynt hovedfag fra universitetet. Kari synes det har vært vanskelig å forene behov i forhold til frihet og trygghet i relasjon til utdanningsvalg og jobb. *”Egentlig har valgene vært en utfeiging, for det jeg virkelig ville var å gå i en mer kreativ retning.”* Men fordi Kari var skoleflink og skulle ta en ordentlig utdanning, søkte hun seg til mer matnyttige fag. *”Litt sånn fornuftsgreie, få seg jobb og være ”straight”. Ubevisste valg egentlig, visste bare at jeg skulle studere og at det måtte være noe konkret. Egentlig var det vel et vinglevalg.”*

Etter to år med høyskolestudier dro Kari til utlandet for å studere journalistikk. *”Egentlig ville jeg ta filmskolen, men satset på det safe. Så hele tiden litt fornuftig, tør ikke gå for det som ikke er ”straight”, det er meg i et nøtteskall.”*

Etter endt utdanning jobbet Kari et par år som journalist, men trivdes ikke og begynte å studere på universitetet. *”Jeg hadde lyst til å gå i en mer kreativ retning og tenkte filmvitenskap var det rette. Men det var jo kjempeteoretisk! Var egentlig ikke så forferdelig motivert for å ta hovedfag heller, men når du er inne i den der veiva der, er hovedfaget en naturlig avslutning.”* Etter hvert tok jobbingen som freelance journalist mer og mer over, og Kari fullførte ikke hovedfaget. I dag har Kari fast jobb som journalist.

Ambivalensen mellom frihet og muligheter for selvrealisering, og trygghet og stabilitet kommer også tydelig fram i Karis kjærlighetshistorie. Kari er singel, har flere lange forhold bak seg, og forteller hvordan ambivalens mellom personlig frihet og forpliktelser er noe hun har strevet med. Samtidig har Kari store forventninger til hvordan kjærligheten skal være, og mener disse er vanskelige å realisere.

Mette :

Mette er 35 år. Hun har en fireårig økonomiutdanning og jobber i dag med markedsføring.

Mette beskriver sine studievalg som tilfeldige. *”Kjappe og greie valg, de var ikke særlig gjennomtenkte. Jeg hadde helt sikkert gjort noe annet i dag, hvis det ikke var for at søsteren min søkte meg inn på et studium i økonomi mens jeg var i utlandet.”*

Mette jobbet i syv år med økonomi, men trivdes ikke med det. *”Den første jobben min var en typisk karrierejobb, men jeg ville ikke ha personalansvar, og jeg ville ikke være sjef. Å slutte i den jobben var å hoppe av den rake karrierestigen, men jeg ville heller gjøre noe*

morsomt.” Mette ble etter hvert mer klar over hvilken retning hun ville. *”Jeg er en mye mer kreativ type, og bestemte meg for at jeg ville inn i reklame- og markedsføringsbransjen. Det klarte jeg, og har jobbet med det siden.”* Av og til tenker Mette at hun skulle jobbet med noe mer meningsfullt, men *”jeg synes reklame er moro, og jeg kjeder meg fort og trenger å være et sted der ting skjer.”*

Mette er alenemor for sønnen på fem år. For noen måneder siden traff hun kjæreste Morten, og de planlegger å flytte sammen. Mette har mange forhold bak seg. *”Jeg har hatt en endeløs rekke av 2-3 års lange forhold. Egentlig har vel bare tre av dem har vært ordentlig seriøse.”* Mette har alltid falt for det hun kaller *”spenningsøkende og ganske egoistiske typer”*, og det har gjort forholdene hennes vanskelige.

Mette beskriver at hun har vært gjennom en prosess, særlig etter at hun ble mor, hvor hun har endret veldig fokus når det gjelder parforhold og kjærlighet. Før var hun veldig følelsesorientert, mens hun nå er mer bevisst og fokusert på egne behov for stabilitet og gjensidige forpliktelser.

Cecilie :

Cecilie er 30 år. Hun har en treårig teknisk utdanning og jobber som mellomleder i et større konsern.

Cecilie visste ikke hva hun ville gjøre etter videregående og søkte flere forskjellige studier. *”Jeg var litt på jakt etter å gjøre noe utradisjonelt, noe nytt og spennende. Egentlig ville jeg jobbe med mennesker, så det hang jo ikke helt på greip å velge noe teknisk.”*

I studietiden var Cecilie mye i tvil om dette var det rette for henne. *”Jeg brukte mye tid på å forsøke å finne ut av ting. Skolen var jo interessant, ikke sånn kjempegøy, men jeg gjennomførte nå.”*

Cecilie mener hennes valg kan virke tilfeldige og lite gjennomtenkte, men at de likevel har hatt en slags retning. *”Jeg visste jo at jeg ville jobbe med mennesker og, selv om jeg aldri har sagt det høyt før, følt at jeg er en ledertype egentlig.”*

Da studiene var fullført var Cecilie fortsatt i tvil om hva hun skulle gjøre videre. Hun tok noen strøjobber, og et år med påbygningsstudier. Gjennom en bekjent fikk hun så tilbud om å overta et lite firma. *”Jeg trivdes ikke med det og følte at jeg sto fast, men folk rundt meg fokuserte veldig på at jeg burde være fornøyd. Jeg ble veldig usikker og brukte en del tid på å løsrive meg, til slutt tok jeg mot til meg og sluttet. I ettertid ser jeg at det var riktig.”*

Cecilie fikk etter hvert et vikariat i det konsernet hvor hun jobber i dag. Der har hun hatt mange forskjellige jobber, og gradvis steget i gradene.

Cecilie er gift og har to barn. Cecilie traff mannen sin tidlig og de har holdt sammen gjennom ungdoms- og studietiden. *”Jeg er jo helt umoderne når det gjelder kjærlighet, men jeg traff mannen i mitt liv kjempetidlig. Alle sier jeg har gått glipp av hele ungdomstiden, men det føler jeg ikke fordi vi hadde et fritt forhold. Noen ganger tenker jeg at jeg skulle ha truffet ham litt senere, men samtidig er det jo fint å kjenne hverandre så utrolig godt.”*

Cecilies ekteskap ble etter noen år satt på prøve da hun forelsket seg i en annen, hun innledet aldri noe forhold, men vurderte i en periode å gå fra mannen. *”Jeg jobbet masse med å finne tilbake til hva det var som gjorde at jeg hadde valgt ham, og hvorfor jeg ikke så det lenger. Det handlet vel egentlig ikke så mye om den forelskelsen, men heller det at vi hadde latt oss gli fra hverandre. Vi var for lite sammen, jobbet eller passet ungene, vi tok oss ikke tid til forholdet. For kjærlighet er masse jobb også, det går ikke av seg selv.”*

Guro:

Guro er 29 år. Hun har to års utdanning fra universitetet og veterinærhøgskole. I dag jobber hun innen offentlig forvaltning.

Guro hadde først planlagt å ta hovedfag på universitetet, men etter et par års studier ble disse planene skrinlagt. Hun syntes universitetet ble for teoretisk, studiene uoversiktlige, og at fremtiden virket usikker. Ideen til å ta veterinærhøgskolen fikk hun gjennom en bror med samme utdanning.

”Jeg visste vel egentlig ikke hva jeg ville og hva jeg gikk til. Veterinærstudiene viste seg jo å være minst like teoretisk som et hovedfag. I perioder var jeg ganske umotivert og veldig i tvil om dette var det rette for meg, men jeg gjennomførte nå.”

Guro syns kravet til at man må spesialisere seg, og velge bort, er vanskelig fordi hennes interesser går i flere retninger. *”Jeg syns det har vært vanskelig fordi jeg ikke har en fremtredende side som gjør at jeg vet hva jeg skal gjøre. Jeg syns det er vanskelig å slå meg til ro med at nå skal jeg gjøre dette, og legge andre ting bak meg”.*

Guro er ikke helt fornøyd med situasjonen sin, og tenker mye på hva hun skal gjøre videre. *”Jeg sitter mye på kontor i jobben min, og det trives jeg ikke så godt med, trenger litt mer utadrettethet og litt mer action.”* Guros store interesse er musikk og dans, og hun drømmer om å kunne utvikle dette videre. Samtidig føler hun at dette er en usikker og vanskelig vei å gå.

Bortsett fra et lengre forhold i begynnelsen av tjueårene, og noen kortere affærer, har Guro for det meste vært singel. Guro er på mange måter representant for den tidstypiske singelkultur. Hun kunne godt tenke seg å treffe noen, men synes det er vanskelig å treffe ”den rette”. Hun tror det skyldes ” *en kombinasjon av lav selvtillit, og at jeg stiller store krav til hvordan en mann skal være.* ” Guro kan gi inntrykk av å være litt desillusjonert i sitt syn på kjærlighet og parforhold. Hun sier selv at hun ” *har senket kravene med årene, etter hvert som man skjønner at det ikke er så lett å treffe en som er slik som man ønsker.* ”

Maren:

Maren er 30 år. Hun er cand.mag fra universitetet og studerer til å bli arkitekt.

De første årene etter gymnaset studerte Maren på universitetet. Studietiden her var innimellom avbrutt med studieopphold i utlandet og perioder med jobbing. ” *Jeg var veldig i tvil om hva jeg skulle gjøre med livet mitt. Begynte på universitetet fordi alle andre gjorde det, men var vel egentlig ikke veldig fornøyd med det, følte meg ikke på riktig hylle. Jobbet litt for å se hvilke jobbmuligheter jeg egentlig hadde med de fagene jeg hadde tatt, og fant ut at det ikke var min greie. Universitetet ble for teoretisk, jeg hadde lenge ønsket å gjøre noe mer praktisk, uten å vite helt hva eller hvordan.* ”

Gjennom familien kom Maren i kontakt med en arkitekt, og hun fikk jobbe en stund i hans firma. Her trivdes hun, og søkte etter hvert på arkitektstudiet. Maren er fornøyd med utdanningsvalget, men kan fremdeles føle tvil. ” *Jeg ønsket noe mer praktisk, men ser jo nå at arbeidssituasjonen ikke blir det, for jeg sitter mye ved datamaskinen og jobber. Jeg trives jo med studiene, men er av og til fortsatt i tvil om dette er det riktige for meg.* ”

Maren hadde et par lengre forhold bak seg da hun traff mannen sin. De har nå vært gift i noen år og har to barn. Maren synes det kan være tøft å kombinere krevende studier med småbarnsfasen, og mener dette kan tære på forholdet. ” *Vi har det bra, men det er jo selvfølgelig ikke den samme romantikken med bare oss to og sånne ting. Jeg synes denne fasen er utrolig slitsom, og tenker at vi bare må klare å komme oss gjennom den på et vis.* ”

Berit :

Berit er 31 år. Hun har 8 år med kunstutdanning bak seg, og har etablert seg som selvstendig kunstner med eget atelier.

Berit visste tidlig hvilken retning hun ville gå, men så i første omgang for seg en fremtid som formingslærer. ” *Jeg så liksom ikke for meg å bli kunstner, det var for stort eller*

for abstrakt. Det er de yrkesrettede alternativer man blir stilt overfor på skolen, kunstnere var liksom Munch og Van Gogh, og jeg så ikke helt meg selv i den rollen”.

Berit vurderte også i en periode å utdanne seg i en mer humanistisk retning. Hun flyttet til Oslo og jobbet et par år mens hun skaffet seg studiekompetanse, men følte at det ikke var riktig retning for meg. *”Hvis en kan snakke om et kall, så begynte vel spiren til det allerede da. Jeg våget ikke å søke på et rent kunststudium da, men etter hvert ble jeg dristigere og modigere, og begynte å tro på egne evner. Det motet tror jeg handlet mye om å finne ut av hvem jeg egentlig er.”*

Berit søkte to ganger på kunstakademiet uten å komme inn. *”Det var veldig tøft. Endelig turte jeg, og så bli refusert, det var virkelig den største knekken jeg opplevde i 20 årene. Opplevde det som et stengsel, eller gitter som gikk ned”.* Litt halvhjertet begynte Berit å tenke på andre veier, men ga ikke opp drømmen om kunstakademiet, og kom til slutt inn.

Tilværelsen som selvstendig kunstner med krav til produktivitet, mye ensomt arbeid, og dårlig med inntekter opplever Berit som tøft. Særlig i kombinasjon med familieliv. Hun er gift og har tre barn. Berit traff mannen sin tidlig, og har vært gift i noen år. *”Jeg merker jo nå veldig konsekvensene av det valget jeg tok, for det er veldig tøft å være kunstner og skulle forsørge en familie samtidig. Jeg er under et ekstremt krysspress hele tiden, og jeg blir utrolig sliten og utbrent av det. Av og til lurere jeg på om dette i det hele tatt går i lengden.”*

Anette:

Anette er 28 år. Hun er utdannet ergoterapeut og hun jobber i dag på en større helseinstitusjon. Valg av studium var et resultat av tidlig arbeidserfaring som hun trivdes med, og hun visste at hun ville jobbe med mennesker. Anette mener hun ikke reflekterte så mye rundt valget av utdanning, *”det bare ble sånn”.* Anette er likevel veldig fornøyd med valget, hun trives i jobben og føler at hun valgte riktig.

Anette har gjennom flere år hatt det hun kaller et *”avstandsforhold”* til Alex som bor i Australia. I løpet av disse årene har det vært mye fram og tilbake med forholdet. Problemet er at ingen av dem er villig til å gi opp sin tilværelse for å satse på forholdet. *”Det er et vanskelig valg. Hvis jeg flytter dit vil jeg bli avhengig av ham både økonomisk og sosialt, og jeg kjenner at jeg er redd for å gi opp friheten og kontrollen over livet mitt.”*

Anettes dilemma er at hun føler hun må gi opp sin selvstendighet for å kunne satse på forholdet. Samtidig beskriver hun Alex som *”den store kjærligheten”*, og er veldig ambivalent i forhold til om hun virkelig skal satse på forholdet

Hanne :

Hanne er 34 år. Hun er utdannet sivilingeniør og jobber som forsker.

Hanne visst tidlig hva hun skulle bli, og hun har gått strake veien i sitt utdanningsløp. Men i etterkant er hun blitt mer usikker, og har reflektert mer rundt utdanningsvalget. *”Jeg vet ikke helt hvorfor jeg var så bestemt på det i utgangspunktet, har angret i ettertid på at jeg ikke tok meg bedre tid til å finne ut av ting.”* Årsaken til at Hanne tidvis har angret på studievalget er at jobben er mer rutinepreget enn hun hadde forestilt seg. Hanne vurderte en stund å begynne på et nytt langvarig studium, men følte at hun var blitt for gammel, og at kombinasjonen barn og studium ble for tøff.

Til tross for denne tvilen virker det som Hanne egentlig trives ganske godt for, *”det er jo ikke sikkert noe annet hadde vært så mye morsommere heller, og jeg trives jo, og har mange muligheter”*. Og det skal egentlig endel til for at hun skulle ønske å bytte beite. *”Kanskje søker jeg ny jobb hvis noe virkelig bra dukker opp. Det må i så fall være en morsom jobb, jeg bruker så mye tid av livet på jobben at det er det viktigste.”*

Før Hanne traff samboeren sin hadde hun et langvarig og ufrivillig barnløst forhold. Hanne hadde et sterkt ønske om å få barn og stifte familie, og opplevde mangelen av barn som veldig vanskelig. En tid etter bruddet traff Hanne samboeren Hans, og de har i dag to barn.

Hanne og mannen har krevende jobber, og hun opplever det som utfordrende å ha overskudd til å være ordentlig tilstede i familien, og å få tiden til å strekke til. Dette kan også til tider tære på forholdet og følelsene.

Amalie :

Amalie er 33 år. Hun er cand.mag fra universitetet og jobber som konsulent i et større firma.

Amalie har reist mye, og studieårene var en veksling mellom perioder med studier og perioder med reising. *”Jeg hadde mest lyst til å reise, og var ikke så keen på utdanning egentlig. Hadde jeg måttet ta et valg tidlig, hadde det vært veldig vanskelig, for jeg visste ikke hva jeg ville gjøre før etter en tid”*.

Amalie har tenkt en del på hva som har vært bestemmende for hennes valg. Det kan virke som det har vært tilfeldig, men hun tror ikke på tilfeldigheter. *”Mulighetene ligger der, jeg skaper jo ikke dem. Men jeg tror likevel at mitt utgangspunkt gjør at jeg vil ta bestemte valg”*.

Amalie har vært i jobben sin i noen år, og føler at det begynner å gå litt på rutinen. Hun er redd for å stagnere og har derfor begynt på en deltidsutdanning. *”Jobben min er veldig spennende, men det er sunt å gjøre noe nytt. Ikke komme inn i en rutine hvor ting blir for mye automatikk og vane. Jeg stiller store krav til hva jeg vil jobbe med, og hvordan. Det gjør nok at jeg snevrer inn mulighetene mine, men det er jo ikke negativt å bli mer klar over hva man vil.”*

Fram til midten av tjuårene hadde Amalie *”noen flyktige, morsomme, men ikke veldig alvorlige forhold”*. Etter det hadde hun to langvarige forhold som hun beskriver som *”veldig intense”*, som tok slutt *”rett og slett fordi vi var for forskjellige som mennesker”*.

I dag er Amalie nettopp blitt samboer med Arne som hun har vært sammen med i tre år. *”Vi har en grunnleggende tillit og respekt som har manglet i tidligere forhold. Jeg føler meg veldig trygg, kan slappe av, være meg selv og leve mitt liv uten at det er en trussel på noen måte.”*

DEL 4: UTDANNINGSVALG – FRIHET OG FØRINGER

Jeg har ovenfor presentert informantene og deres historier. I denne analysedelen skal jeg se nærmere på den delen av presentasjonen som omhandler deres valg av utdanning og yrke.

Vi kan først se litt nærmere på hva slags motivasjon som ligger bak deres utdanningsvalg. Flere beskriver usikkerhet, og at de ikke visste hva de ville da de sto der etter endt videregående skole og skulle velge veien videre. Det de i imidlertid ikke var i tvil om var at nøkkelen til veien videre lå i utdanning. Denne selvfølgelige holdningen til utdanning kan dels forklares med informantenes sosiale bakgrunn, og dels med den betydning utdanning har i dagens samfunn generelt. Utdanningssystemet og yrkeslivet spiller en sentral rolle i utformingen av identiteter i det moderne samfunn, det har stor betydning for verdier og normer, tilhørighet og identifikasjon. Utdanning betraktes ikke lenger som et privilegium, men en nødvendighet i dagens samfunn. Signaler fra arbeidsmarkedet er at kvalifikasjonskravene er økende, og at høyere utdanning er nødvendig for å få de attraktive jobbene. Vanskelig arbeidsmarked for unge ukvalifiserte gjør også at alternativene til utdanning mangler. I dagens samfunn er utdanning en av de viktigste faktorene som bestemmer fremtidige muligheter. Den selvfølgelige holdningen til utdanning hos mine informanter speiler slik en generell samfunnsutvikling hvor utdanning er blitt en nødvendighet, og for store grupper av befolkningen en selvfølge. Usikkerheten deres knytter seg til det vanskelige valget om *hvilken* utdanning de skulle satse på.

Giddens fremhever at vi i det senmoderne skaper vår egen biografi gjennom valg. Han hevder det ligger en type bevissthet i forhold til egne handlinger og valg som krever at vi etterstreber en livsplan. Denne bevisstheten er knyttet til den moderne refleksive måten å forholde seg til eget selv og liv. Refleksiviteten er i følge både Giddens og Beck inngangen til å forstå senmodernitetens natur og livsbetingelser.

Den typen refleksivitet Giddens og Beck beskriver som så karakteristisk og avgjørende for livet i det senmoderne er i varierende grad tilstede i mitt materiale. For å få tak i variasjonene kan vi skille mellom informantenes utgangspunkt, eller de første valgene de tar med hensyn til studium, og den prosessen som skjer opp gjennom tjueårene, og slik viser deres utdannings- og yrkesløp som helhet. Det er en klar tendens til at de gjennom disse årene utvikler større grad av refleksivitet, og blir mer orientert mot bevissthet rundt egne valg.

Tilfeldigheter og planer - de første studievalgene

Flere beskriver de første studievalgene som ubevisste eller tilfeldige. Kari beskriver sine valg som ”ubevisste valg” og ”vinglevalg”. Mette sier det var ”tilfeldige, kjappe, greie valg”. Anette at, ”det ble bare sånn”. Guro var inspirert av en eldre bror med samme studium, og ”visste egentlig ikke hva studiet innebar, hadde ikke orientert meg og satt meg ordentlig inn i ting”.

Cecilie var veldig usikker på hva hun ville. Men hun hadde en idé om at hun ønsket noe ”litt utradisjonelt og noe med mennesker”. For Maren var også starten litt nølende, hun visste ikke hva hun ville og ”begynte på universitetet fordi alle gikk der”.

Berit visste godt hvilken retning hun ønsket å gå, men ”å tørre å tenke tanken på å bli kunstner var en modningsprosess, jeg så ikke for meg det i starten”. Hanne hadde en plan fra starten av, men ”vet ikke helt hvorfor jeg var så bestemt på det i utgangspunktet, har angret i ettertid på at jeg ikke tok meg bedre tid til å finne ut av ting”.

Amalie var i utgangspunktet ikke så motivert for utdanning, hun ville reise og oppleve verden først. Hun mener usikkerheten og valget ble enklere å håndtere fordi hun tok seg tid og ventet til hun var motivert for utdanning. ”Jeg har vel egentlig ikke planlagt så mye med hensyn til studier. Jeg har latt lystprinsippet styre, og gjort det som virket morsomt og interessant”.

Det kan altså synes som om de første studievalgene for flere har preg av usikkerhet og tilfeldigheter. Hanne, Berit og Cecilie er de som klarest har hatt en idé om hva de ville. For Cecilie og Berit har dette dreiet seg litt vagt om hvilken retning, mens Hanne er den eneste som har hatt en klar plan helt fra starten av. I ettertid har hun imidlertid angret på at hun ikke tok seg mer tid til å orientere seg.

Usikkerheten og ”tilfeldighetene” i startgroppen til utdanning og voksenliv synes å være et resultat av orienteringsutfordringer. Både at de ikke vet helt hva de vil, at de har mange muligheter å velge mellom, og at det kan være vanskelig å skaffe seg oversikt over alle mulighetene. Alle informantene uttrykker likevel at de har opplevd mulighetsmangfoldet som positivt.

Deres åpne utgangspunkt, og lite mål- eller planbevissthet, viser at det kanskje ikke er så lett å velge strategisk i den grad Giddens synes å mene at vi gjør. I hvert fall ikke som 19-20 åring på terskelen til mange endringer og nye utfordringer. Giddens snakker om overganger, eller valgsituasjoner som har store implikasjoner for individets framtid og for selvidentiteten, som *skjebnesvangre øyeblikk*. Han hevder dette er faser hvor refleksivitet og tvil er særlig viktig og utfordrende, fordi identitetens refleksive prosjekt må tilpasses til

nødvendige endringer og ny livsstil. Den refleksive måten å forholde seg til livsvalg som Giddens beskriver som typisk, særlig i livsfaseoverganger, som ved starten av utdanning og voksenliv, synes ikke å være særlig fremtredende tilstede i denne fasen av mine informanternes liv.

Den etter hvert lange ungdomsperioden har spredt seg til å gjelde store grupper av unge. Den økte bevisstheten på muligheter har ikke bare betydning for yrkesvalg, men for hele livsstilen. I begynnelsen av ung-voksen fasen er det helt legitimt med en uforpliktende, utprøvende fase i forhold til utdanning, jobb, reising, og gjerne en kombinasjon av dette (Frønes og Brusdal 2000). For store grupper av dagens unge er dette blitt det typiske for en periode av livet. De første årene med studier eller i arbeidslivet kan få preg av noe midlertidig (ibid). Man studerer eller jobber mens man venter på å ta en beslutning om hva man egentlig vil i voksen- og arbeidslivet. Denne livsstilen kan være tilfeldig, eller mer eller mindre del av en mer planlagt strategi.

Bevisste valg og refleksivitet en prosess

Den refleksive måten å forholde seg til eget liv og identitet synes mer å være resultat av en prosess hos mine informanter. Begynnelsen på studietiden virker som en "prøve og feile fase". Muligheter står åpne, man skal prøve seg litt fram, og det er ikke så farlig med ting enda. Det virker som bevisstheten og refleksiviteten tiltar underveis i utdanning, og særlig i etterkant. Altså at de ikke reflekterte like mye forut for valget, som når de begynte å se konsekvensene av det.

Giddens mener refleksiviteten har preg av en kontinuerlig refortolkning i lys av ny erfaring. Naturlig nok reflekterer man mer når man har en erfaring å forholde seg til. Både får man først da faktisk kunnskapen om hva dette studiet er, eventuelt hva det ikke er, og man får kunnskap om hvordan en selv passer til, og trives med disse studiene. Dessuten skjer det parallelt med dette en modningsprosess, i alder og livserfaring, som gjør at man blir mer bevisst hvem man er, og hvordan man ønsker å leve. Kanskje blir man og mer kritisk til studievalg etter hvert som mulighetene snevres inn, på grunn av år som er gått, og studielån som er brukt.

Mitt inntrykk er at tvilen og refleksiviteten i forhold til eget livsprosjekt tiltar for informantene når de begynner å komme over i denne mer "låste" fasen, og at dette knytter seg til en økende bevissthet om at det de ønsker er å realisere seg selv, egne muligheter og eget potensial. I starten av utdanningsløpet blir de mer ubevisst inn i ting, og reflekterer ikke så mye over hva de ønsker. Det virker som om de i startfasen av utdanningen er relativt

ubekymret, de vil prøve ut ting, og er mer orientert mot generelt å skaffe seg en utdanning. I løpet av studietiden og tjueårene skjer det så noe, de utvikler i løpet av denne fasen større grad av refleksivitet, og går gjennom en bevisstgjøringsprosess hvor de blir mer identitetsorientert. Hvem er jeg? Og hva vil jeg egentlig med livet mitt?

Samtidig har de da valgt en retning, og nedlagt mye arbeid og innsats innenfor et fagområde, og det er ikke så lett å skulle starte på nytt med noe annet. Selv om de i løpet av denne perioden av livet utvikler en større bevissthet og kunnskap om hvem de er, og hva de vil, utvikler de også en identitet knyttet til det de har gjort. Slik sett både frigjør de og konsoliderer sin identitet i denne fasen. Selv om det kanskje frister å skifte beite, gir de uttrykk for at det koster å skulle bryte med den erfaringen de har opparbeidet seg, og starte på nytt. Dessuten er det ikke direkte mistriivsel i studier eller jobbe de forteller om, men de kunnet ønsket seg noe mer. Deres holdninger til utdanning og arbeidsliv synes å være preget av en dikotomi mellom fornuft og følelser, mellom frihet til selvrealisering, og behov for trygghet og stabilitet. Forholdet mellom disse klassiske motsetningene skal jeg diskutere nærmere senere i oppgaven.

Før det vil jeg rette oppmerksomheten mot en annen dimensjon ved informantenes historier som jeg finner interessant, nemlig hvilken viktig rolle informantenes oppvekstmiljø spiller i den tidlige orienteringsfasen i forhold til utdanning.

FRIGJØRING FRA SOSIALE STRUKTURER?

Jeg vil her vie endel plass til å diskutere noen dimensjoner for hvordan en kan forstå betydningen av sosial bakgrunn i forhold til valg av utdanning i dagens samfunn. I arbeidet med intervjumaterialet overrasket det meg hvilken betydning informantenes oppvekstmiljø og nære relasjoner, særlig foreldre og søsken, har hatt for deres valg av utdanning. Som sosiologstudent burde det kanskje ikke overraske meg. Den sosiale bakgrunnens betydning for skole og utdanningsløpet er blant de mest veldokumenterte sammenhenger i sosiologien. Men i deler av faglitteraturen, som den jeg tar utgangspunkt i, og i den offentlige diskurs, hevdes det at unge i dag velger utdanning og yrke på mer fritt og selvstendig grunnlag, uten at den sosiale bakgrunnen eller kulturelle faktorer virker bestemmende på disse valgene. Det er blant annet dette jeg i innledningen referer til som en ”individualiseringsideologi”. Jeg skal starte diskusjonen med å se litt nærmere på hva informantene forteller.

Nære relasjoners betydning for informantenes utdanningsvalg

Mine informanternes selvfølgelige holdning til utdanning har, som nevnt tidligere, med deres sosiale bakgrunn å gjøre. Flere beskriver hvordan foreldre, søsken og oppvekstmiljø har hatt stor påvirkningskraft og betydning for deres utdanningsvalg, særlig i den tidlige orienteringsfasen. For noen på en direkte og avgjørende måte, for noen mer indirekte. Noen har opplevd det som et direkte press, enten fra foreldre eller søsken, mens andre ser det mer som et resultat av påvirkning.

Amalie forteller at hun valgte naturfagliglinje etter påtrykk fra faren, "for å holde alle muligheter åpne senere". *"Valget om linje på gymnaset følte jeg ble tatt for meg, og det var veldig nærliggende for meg å studere på universitetet fordi jeg ble oppmuntret til det hjemmefra, og fordi jeg hadde søsken som hadde gått der."* Selv om studier på universitetet var staket ut etter påvirkning hjemmefra, følte Amalie at fagene hun etter hvert valgte var hennes selvstendige valg.

Guro har følt et mer direkte press hjemmefra og har opplevd dette som vanskelig. Hun føler foreldrene har påvirket henne veldig mye, og tror påtrykket til å velge naturfaglig retning har gjort det vanskelig for henne å velge det som egentlig var riktig for henne. Som for Amalie var Guros foreldre opptatt av at naturfag holdt flere muligheter åpne. *"Hadde jeg valgt på selvstendig grunnlag hadde jeg nok valgt samfunnsfag eller musikk, men det ligger føringer i mitt miljø som påvirker meg veldig mye, slik at jeg ikke klarer å ta helt selvstendige valg. Jeg er innimellom litt bitter på foreldrene mine fordi jeg føler de har påvirket meg så mye at jeg ikke har klart å se hva som er viktig for meg. Det har vært en veldig lang prosess å innse det. Av og til kan det jo være berettiget å legge skylda på andre når ting ikke blir som en vil. Det hjelper jo ikke, men jeg gjør det likevel."*

Da Guro skrinla planene om et naturfaglig hovedfag på universitetet, valgte hun å begynne på veterinærstudiet. Hun beskriver dette som *"nærliggende og mangel på fantasi"*, fordi hun har en bror med samme utdanning. Mangelen på *"originalitet"* har kanskje å gjøre med at det er vanskelig å orientere seg blant mange muligheter, og at hun derfor tyr til det hun har kjennskap til.

Maren gir i hvert fall uttrykk for at slike orienteringsutfordringer, sammen med påvirkning hjemmefra, var årsak til at hun begynte å studere på universitetet. *"Studier på Blindern var et naturlig valg fordi jeg er vokst opp i det miljøet. Det var frustrerende å ikke vite hva jeg ville, og ikke ha oversikt over mulighetene. I mitt miljø var det liksom bare Blindern eller jussen. Jeg hadde ingen informasjon om alle de yrkene som fins der ute, og følte meg veldig på bar bakke."* Det var også gjennom familien hun senere kom i

kontakt med en arkitekt som ga henne jobb i sitt firma, noe som ble utslagsgivende for hennes neste valg om å studere arkitektur.

Berit fikk interessen for kunst med seg hjemmefra. Flere i slekten driver med kunst på amatørnivå, og søsteren har delvis samme utdanning som henne selv. Hun fremhever også lærernes betydning. *"Som helt ung så jeg ikke for meg en kunstnertilværelse, det var for stort og abstrakt, og ingen snakket om det. Det er de yrkesrettede alternativene de forteller deg om. Så formingslærerne ble viktige rollemodeller for meg, for det var vel det første kunstrelaterte yrket jeg så på nært hold."*

Kari var veldig i tvil om hva hun ville studere, og *"søkte på masse forskjellige studier, full spredning"*. Søsteren presset på for at hun skulle velge kulturadministrative studier, og Kari mener også at faren har hatt stor betydning for hennes utdanningsvalg, ved det at han har utdanning innen et beslektet fag. Hun forteller at oppvekstmiljøet hennes var preget av kulturell interesse og aktiviteter, og hun mener det var her hennes kulturelle interesse ble vakt.

Mette fremhever også press fra søsken som avgjørende for studievalg. Mettes søster søkte henne inn på studier mens hun var i utlandet, og Mette tror hun ville valgt en helt annen retning hvis ikke det hadde skjedd.

Cecilie mener at hun har latt seg påvirke veldig mye av foreldrenes og venners meninger og veivalg. Problemet er at deres meninger og påvirkning spriker i mange retninger og virker forvirrende, og hun synes det har vært vanskelig å løsrive seg fra andres meninger og forventninger. Cecilies drøm er på sikt å kunne starte noe for seg selv, og hun tror det henger sammen med bakgrunnen hennes. Faren er selvstendig næringsdrivende og hun er oppdratt til å tenke at, *"det er bedre å tjene penger for seg selv enn å tjene penger for andre"*.

Flere av informantene mine forstår, og vektlegger altså selv, foreldre, søsken og oppvekstmiljø som betydningsfulle, og til dels avgjørende for sine utdanningsvalg. Selv om de kan forstås å ha en individualistisk orientering gjennom sitt fokus på selvrealisering, som vi skal se nærmere på senere, ser de altså også sine valg i stor grad i sammenheng med påvirkning fra sine nære relasjoner. De har tydelig en sosiologisk forståelse av hvilke mekanismer som er i sving og betydningen av dette. Denne forståelsen blir en del av deres fortolkning av egne valg og egen livssituasjon, og påvirker antagelig både refleksjon og handlingsmønstre. Psykologisk og sosiologisk innsikt er i utdannings- og informasjonssamfunnet til en viss grad blitt allmennekunnskap, og slik også en del av refleksiviseringen. Dette er et poeng som også Giddens påpeker. *"Sosiologisk viten har stor påvirkning på samfunnet. Sosiologisk viten snor seg inn og ut av det sosiale univers og*

rekonstruerer derved, som en nødvendig del av prosessen, både seg selv og dette univers"
(Giddens 1994: 21).

Det kan tenkes at kunnskapen om disse sammenhengene i seg selv påvirker deres valg. De vet at de påvirkes og dette legitimerer bestemte valg. Eller også blir deres forklaringer og refleksjoner rundt egne valg preget av denne forståelsen.

Ambivalens og tvetydighet - en nærmere diskusjon av Giddens og Becks perspektiver

Oppvekstmiljø framstår altså som viktig for kvinnene i mitt materiale med hensyn til utdanningsvalg. Deres sosiale bakgrunn har ikke bare en indirekte betydning, slik Giddens og Beck hevder det har i senmoderniteten, men en mer direkte og bestemmende innvirkning på valg av utdanning og yrke, og gjennom det også valg av fremtid.

Jeg vil nå gå litt tilbake og gi plass til å utdype teoriene som danner utgangspunktet for oppgaven, nemlig den individualiseringen Giddens og Beck beskriver gjennom sin forståelse av økende refleksivisering i dagens samfunn. Dessuten ønsker jeg her å belyse nærmere noen problematiske implikasjoner ved Giddens teorier.

Giddens diskusjoner og teorier byr på noen paradokser, og er tvetydige i sin analyse av det moderne. Kanskje speiler dette nettopp at å leve i moderniteten innebærer å forholde seg til paradokser, tvetydighet og relativitet.

Både Giddens og Beck vektlegger i sin analyse av moderne menneskers livsvilkår at klasse og sosial bakgrunn ikke lenger har den samme betydning for livsvalg og framtidig sosial status som tidligere. Ulikhet forflyttes til et individuelt nivå, og livsløp og risiko individualiseres. Men Giddens sier også at klassedeling i det senmoderne samfunn delvis kan defineres ut fra ulik adgang til selvrealisering og maktstyrke, og at moderniteten også skaper forskjell, utestegning og marginalisering (1991:6). Han hevder videre at utdanningssystemet spiller en avgjørende rolle i reproduksjonen av ulikhet i dagens samfunn. At utdanning forsterker, snarere enn å føre til større mobilitet. Mangfoldet gjør det imidlertid vanskeligere å se ulikheten og hvordan den reproduseres.

Giddens påpeker og problematiserer refleksivitetens dobbelhet og tvetydighet, men denne tvetydigheten nedtones i hans vektlegging av både menneskets frigjøring fra strukturer, og fremveksten av en ny type mulighetsstruktur. Det ligger en spenning og noe uavklart i denne vektleggingen, og den empirien som viser en treghet i forhold til reproduksjon av ulikhet, og betydningen av de nære sosiale bånd. Det gjør det også vanskelig å se hans teorier og beskrivelser i forhold til et empirisk materiale slik jeg forsøker å gjøre i denne oppgaven. Framstilling av det klasseløse samfunn, hvor identitet og posisjon er noe som velges, har noen

problematiske sider, fordi statistisk og empirisk er ikke bildet så entydig. Samfunnsstrukturer synes fortsatt å ha betydning for livsløp. Sosial klasse og bakgrunn betyr kanskje ikke mindre enn før, men de sosiale posisjoners enkle forankring oppløses. Sammenhengene framstår som mindre tydelige og mer komplekse. Den økte betydningen av individuell handlingsevne betyr nødvendigvis ikke at sosial ulikhet minsker. Når alle må mestre utdanningssystemet, blir sosiale, kulturelle og økonomiske ressurser ofte mer betydningsfulle enn tidligere. Livsstil kan ikke bare betraktes som uttrykk for individuelt valg. Markedet skaper i økende grad livsstiler, og økonomiske ressurser kan være avgjørende f.eks. i forhold til utdanning. Livssjansene kan også i dag forstås som strukturert langs sosiale skillelinjer, og ulikhet mellom grupper.

I et risikofylt selvrealiseringsprosjekt og valgbiografi kan for eksempel økonomisk hjelp og trygghet hjemmefra være avgjørende både for opplevelsen av frihet, og hvilke faktiske muligheter du har. Statistisk sett gjør de ressursrike det fremdeles bedre enn de med mindre ressurser. Men betydningen av den individuelle handlingsevnen representerer også en kulturell eufemisering av sosial ulikhet, fordi skjebne framstår som selvvalgt og selvforskyldt (Frønes s. 152, 2001).

Hos både Giddens og Beck, og særlig hos Giddens, er det et viktig poeng at sosial bakgrunn i det senmoderne ikke har den betydning for livsvalg og framtidig status som det hadde tidligere. Samtidig sier altså begge at utdanning spiller en avgjørende rolle i det senmoderne samfunn for reproduksjon av ulikhet. Denne dobbelheten i deres teorier gjør det vanskelig å ta stilling til i hvilken grad de egentlig mener individet har frihet til å stake ut sin vei og biografi uavhengig av bakgrunn. Giddens presiserer ikke tilstrekkelig hvordan, eller på hvilken måte, strukturer virker både muliggjørende og begrensende. Spørsmålet blir i hvilken grad han ser for seg at premissene for selvstendige, frie livsvalg er tilstede i moderne liv, og i hvilken grad strukturer fortsatt er styrende. Han hevder at en fundamental endring har funnet sted, men når det gjelder strukturers betydning for individets muligheter og begrensninger presiserer han ikke i tilstrekkelig grad hvordan dette skjer. Nettopp mulighetene og mangfoldet kan være årsak til begrensning i individers faktiske liv. Dette er jo for så vidt en gammel tanke i sosiologien. Durkheims anomiteori sier noe om at menneskelige behov ikke har naturlige, bare sosiale grenser. Hva de ulike grupper kan forvente seg av livet må stå i et rimelig forhold til mulighetene for å få dem innfridd, slik sett er anomiteorien en teori om meningsinnhold i menneskers liv. En viss grad av tvang og kontroll er nødvendig i følge Durkheim, individet tynnes ellers ned av valg og ansvar på en måte som svekker livsviljen, fordi individet må fatte beslutninger som kollektivet tidligere sto sammen om. Allerede Durkheim har derfor et blikk for dobbelheten i den moderne refleksivitet.

Giddens vektlegging av strukturer som muliggjørende synes å hvile på en antagelse om at mennesket er et fritt vesen som *alltid* kan handle annerledes. Da støter en på et empirisk problem, nemlig hvor stor grad av frie handlinger er egentlig mulig? Giddens idé om muliggjørende og begrensende strukturer blir derfor bare forenlig med en modernitetsanalyse og diagnose som er grunnleggende *ambivalent* (Nilsen 1994). Modernitetspessimisme blir slik like unyansert som en individualiseringsideologi som idylliserer moderniteten som utelukkende muliggjørende.

Fraværende kulturperspektiv

Diskusjonen rundt hvordan man skal forstå strukturer i dagens samfunn fører meg videre til en kritikk som ofte er blitt rettet mot Giddens og Beck, nemlig fraværet av kultur som medierende begrep i deres beskrivelser.

Hovedvekten hos Giddens og Beck legges på den individualiserte aktør som frigjøres fra tidligere begrensende strukturer. Man kan imidlertid hevde at de overser at sosial endring ikke skjer direkte mellom aktør og struktur, men formidles kulturelt (Alexander 1996). Den refleksiviteten de er opptatt av å beskrive formidles gjennom kultur. Refleksivitet må forstås innenfor en kulturell tradisjon og ikke utenfor den (ibid).

Refleksivitet handler om mening, og opplevelse av mening er forbundet med kultur. Analyse og forståelse av menneskelig refleksivitet og handling må ta i betraktning at dette skjer i en kompleks interaksjon med den kultur de lever i.

Giddens beskriver hvordan mangelen på kontinuitet er en utfordring og kilde til sårbarhet for det moderne mennesket. Konstant endring gjør at vi trenger rutiner. Giddens introduserer begrepet *duree* som viser til rutinenes gjentakelse over tid, gjentakelse som befester kontinuitet. Duree i det daglige liv, i livsprosesser og knyttet til overgangsriter i livssyklusen, gir individet en følelse av kontinuitet. Og rutiner befester og etablerer kontinuitet. Brutte rutiner, eller kaotisk liv betyr brudd med *duree*, og gjør det vanskelig eller meningsløst å planlegge framtiden. Giddens er altså her inne på at mennesker er avhengige av å skape sammenheng i livene sine, problemet er at han nedtoner, eller overser hvordan kultur spiller en avgjørende rolle i denne sammenhengen. Språk og kultur er viktige ”verktøy” for individet når det forsøker å skape sammenheng i livet. Kontinuitet gir oversikt og trygghet. Kulturelt formede fortellinger spiller derfor en viktig rolle. Dette skal jeg komme mer tilbake til senere i oppgaven. Poenget her er at språklige og kulturelt skapte begreper og forestillinger gir individer redskaper til å forstå seg selv, andre og den verden de lever i. Derfor kan ikke begreper om refleksivering og refleksivitet forstås og behandles som uttrykk for en type

individualisering hvor individers motivasjon og handlinger sees som løsrevet eller isolert fra struktur og kultur.

En tilnærming til hvordan dette kan forstås i sammenheng skal jeg nå se litt nærmere på. Det sentrale blir her å se hvordan Giddens refleksivitetsbegrep kan knyttes til kulturelle og strukturelle forhold. Dette gir også en inngang til å forstå hvorfor, eller på hvilken måte oppvekstmiljø og nære relasjoner er viktig i mine informanters tidlige orientering i forhold til valg av utdanning.

Refleksivitet, kultur og struktur.

Giddens og Beck avviser ikke at sosial ulikhet eksisterer i moderniteten, men hevder det problematiske i anvendelsen av strukturelle kategorier er at differensiering ikke lenger følger statusbaserte klasser og kjønn. Klasse har fortsatt betydning for livssjanser, men fragmenteringen av sosiale strukturer har ført til at den kollektive identitet er svekket. De vektlegger derfor den økende betydningen ulikhet har på et *individuell nivå* ved at refleksivitet ligger til grunn for valg og konstruksjon av eget liv, og ved at risiko individualiseres og gjør livsproblemer til et personlig anliggende. Giddens og Beck synes altså å forstå refleksivitet som et sosialt fenomen som eksisterer uavhengig av klassestrukturen, og som skaper nye betingelser for sosial handling.

Jeg mener at dette blir en utilstrekkelig forståelse av refleksivitetsbegrepet. Refleksivitet kan ikke kun forstås som uttrykk for individuell orientering eller motivasjon. Den moderne refleksiviteten Giddens og Beck beskriver kan også knyttes til en mer tradisjonell forståelse av ulikhet og sosial reproduksjon.

Refleksivitet forutsetter kunnskap og evne til å leve refleksivt. Refleksivitet er en måte å tenke på, en måte å forholde seg til seg selv og omverden på, som er gjennomgripende for det moderne menneske. Jeg vil derfor hevde at refleksivitetsbegrepet slik kan knyttes til Bourdieus begrep om habitus.

Ifølge Bourdieu er ikke det moderne samfunn en ny type differensiert samfunn, men et samfunn som er en reproduksjon av tidligere kapitalistiske samfunn, om enn i andre former og med andre framtoninger (Bourdieu 1995). For Bourdieu er det sentrale at all menneskelig handling er et resultat av klassesetilhørighet. Han er i sine teorier opptatt av å beskrive de mekanismene som leder til reproduksjon av klassestrukturen, og mener sosiale rekrutteringsforskjeller i skole- og utdanningssystemet bidrar til å opprettholde ulikhet i samfunnet.

En hovedantagelse i Bourdieus teorier er at menneskers tilknytning til klassestrukturen påvirker valgene de tar, og dermed også deres muligheter i livet. Den sosiale reproduksjon følger klasselinjene ved at kulturell og symbolsk kapital overføres i form av habitus, en disponering for handlinger som opprettholder en bestemt klassestruktur (ibid).

Det Bourdieuske klasseindivid blir til gjennom sosialiseringprosessen og hans habitusbegrep er sentralt for aktørforståelsen. Habitus kan beskrives som syntesen mellom sosiale strukturer og individets valg som nedfelles i individene.

Et hovedpoeng hos Bourdieu er at mennesket velger, men ikke under betingelser de selv har valgt. Thomas Hylland Eriksen beskriver hans aktørforståelse slik.

Vi mangler innsikt i betydningen av våre egne handlinger. Grunnen er at våre kunnskaper ikke først og fremst sitter i den kritisk granskende bevisstheten, men i kroppen, og at vi ikke er transparente for oss selv. Vi gjennomskuer ikke oss selv. Vår sosiale bakgrunn og kultur er risset inn i selve legemet, som lærte disponeringer for handling (Hylland Eriksen 1993).

Habitus er altså å regne som en ubevisst indre struktur, et tolknings og persepsjonsskjema, som styrer individenes valg, fordi den betyr rammer for våre begrensninger og muligheter som ikke er rasjonelt begrunnet. Den dannes særlig i vår tidlige sosialisering gjennom den familie og kultur vi vokser opp - og lever i. Østerberg påpeker at dette, i analogi med psykoanalysen, er å betrakte som en sosialanalyse. Habitus er psykologisk personlighet, men på aggregert nivå, den peker på kollektive egenskaper i individet, og ikke det unikt personlige (Østerberg 1988).

Den sosiale reproduksjon følger klasselinjene ved at kulturell og symbolsk kapital overføres i form av habitus, en disponering for handlinger som opprettholder en bestemt klassestruktur (Bourdieu 1995). Bourdieu hevder at habitus først og fremst innprentes gjennom kommunikasjonen i en familie, og den lar seg vanskelig tilegnes eller endres i skole og utdanningssystemet.

Slik jeg ser det, kan dermed refleksivitetsbegrepet knyttes til begrepet om habitus, og slik forstås som en del av vår kulturelle kapital; ubevisste og lærte disponeringer for handling, tolknings og persepsjonsskjema som styrer individenes valg. Jeg vil hevde at refleksivitet er noe vi lærer i vår tidlige sosialisering. På aggregert nivå peker habitus på kollektive egenskaper i individet, og jeg vil derfor videre hevde at kollektiv identitet ikke nødvendigvis er svekket i den grad Giddens og Beck hevder. Beck har likevel et poeng når han hevder at en av de sentrale karakteristikkene ved det senmoderne er en svekkelse av kollektive identiteter (Beck 1997). Men som Furlong og Cartmel påpeker, er dette en subjektiv svekkelse av sosiale

bånd som skyldes en økende oppsplitting av livserfaring. Det er ikke snakk om en kollektiv svekkelse som sådan (Furlong og Cartmel 1997).

Giddens hevder fremveksten av nye sosiale bevegelser representerer et skifte vekk fra en frigjørende politikk basert på klasser, og at det nå er en fremvekst av en livspolitik hvor selvaktualisering er prioritert.

Jeg vil imidlertid innvende at interessen for, og ressursene til selvaktualisering ikke er like typisk for alle samfunnslag. Å forholde seg til informasjonssamfunnet, mangfoldet og mulighetene, og treffe valg, avhenger av personlige ressurser og av hvilke nettverk en har rundt seg. Sosial bakgrunn har sannsynligvis betydning for hvordan man lærer å hankses med det å leve refleksivt, for utvikling av det jeg vil kalle en *konstruktiv refleksivitet*.

Mulighetsbevisstheten som Giddens og Beck beskriver kan oppleves både som en frihet, og som en belastning. Sosial bakgrunn, og kjønn, er variabler som vil kunne belyse hvilke samfunnsgrupper som klarer "å leve et eget liv" slik Beck beskriver det. Det krever bevissthet i forhold til egne handlinger, og et aktivt forhold til eget liv og skjebne. Lash hevder at i det postindustrielle kunnskapsbaserte samfunnet vil ens plass i "the mode of information" bestemme ens refleksivitetssjanser (Lash 1994). Det finnes med andre ord sosiale rammer for utøvelse av refleksivitet knyttet til kategorier som klasse, kjønn og rase.

KOMPLEKSITET, MANGFOLD OG RISIKO SOM KILDE TIL REPRODUKSJON

Kvinnene i mitt materiale har middelklassebakgrunn, og både valg av høyere utdanning, og for mange av dem faglig retning, er et resultat av påtrykk eller påvirkning fra nær familie og oppvekstmiljø. Selv om de kan velge "på fritt grunnlag", velger de ganske nært opp til sin bakgrunn.

Oppvekstmiljøets betydning er i overensstemmelse med en mer tradisjonell sosiologiske forståelse og analyse av betydningen av klasse og sosial bakgrunn for utdanningsvalg. Det jeg finner i mitt materiale er også i tråd med endel senere forskning som viser at i det moderne samfunn er overføringer av ressurser mellom generasjonene fortsatt gjeldende. Eksempelvis konkluderer Edvardsen (1991), Colbjørnsen (1987) og Arman og Jønsson (1991) i sine studier med at det er en del klare indikasjoner på fortsatt stor grad av samsvar mellom egen og foreldres klasseposisjon. Selv om en har større frihet til å velge framstår ikke alle valg som like mye verdt. Det er ikke alene friheten til valg og egne vurderinger som bestemmer, fordi det ligger noen føringer som gjør noen valg bedre og mer attraktive enn andre. Klassestrukturelle linjer synes seiglivet. På tross av velferdsstatens bevisste utjevningspolitik i de skandinaviske landene, særlig innenfor skole og

utdanningssektoren, og samfunnets ideal om selvstendige valg, reproduseres ulikhet fortsatt. Denne reproduksjonen er klart målbar empirisk, og godt dokumentert i sosiologisk litteratur. Men i det moderne samfunn er overføringene mindre klare og mindre synlige enn de var i tidligere mer statiske samfunnsstrukturer. Som Furlong og Cartmel påpeker, er det moderne samfunns forestilling og ideal om individets frihet og ubegrensede muligheter blant de mekanismer som tilslører en stadig reproduksjon av ulikhet (Furlong og Cartmel 1997).

Mitt poeng er at en kan tenke seg at betydningen av sosial bakgrunn vil vedvare, og kanskje til og med kan styrkes, som et resultat av den valgkompleksiteten dagens unge skal forholde seg til. I et vell av muligheter og informasjon tyr man kanskje til det som ligger nærmest, det man har kjennskap til, og de nære rollemodellene får økt betydning. Slik jeg finner det i mitt materiale. Jeg skal i det følgende gå inn på hvilke forhold jeg tror bidrar til dette. Som jeg har antydnet hittil er det særlig tre forhold jeg tror kan gjøre oppvekstmiljø og nære relasjoner betydningsfulle for unge mennesker når de skal velge utdanning og framtid i dag; mangfoldet av muligheter, refleksiv orientering og opplevelsen av individualisert risiko.

Mangfold av valgmuligheter som kilde til reproduksjon av sosiale handlingsmønstre

Flere av informantene forteller om usikkerhet og orienteringsutfordringer i forhold til hvilken utdanning de skal velge. Dette synes å være et resultat både av at de ikke helt vet hva de vil, at de har mange muligheter å velge mellom, og at det kan være vanskelig å skaffe seg oversikt over alle mulighetene. Dessuten virker deres holdninger til utdanning og arbeidsliv å være preget av et spenningsforhold mellom fornuft og følelser, mellom frihet til selvrealisering og behov for trygghet og stabilitet. Det siste kan knyttes til et behov for å fatte et rasjonelt valg, basert på en veloverveid avgjørelse. Et trygt valg, som fører fram og gir en jobb. Eksempelvis er både Guro, Maren og Kari skeptiske til utdanning fra Blindern fordi de opplever det som ”diffust” og usikkert med hensyn til jobbmuligheter. De søker seg derfor til en tryggere og mer konkret fagutdanning. Selv om det for Guro og Maren viste seg å ikke bli helt som de trodde, og de føler at de ikke satte seg godt nok inn i hva de gikk til. Det er rett og slett ikke så lett å skaffe seg den nødvendige kunnskap og oversikt for å velge ”riktig”.

Sven Mørch (1990) og Thomas Ziehe (1983, 1993), er begge opptatt av at de raske endringene i vår tid gjør valg av utdanning vanskeligere. Arbeidslivets betingelser er i kontinuerlig endring, kategoriene som gjaldt i går, er i dag ikke lenger relevante. Dette gjør det vanskelig, og til dels umulig, å kunne se sammenhengen mellom utdanning og yrke på det tidspunkt utdanning skal velges. Signalet til ungdom er at utdanning lønner seg, den riktige og nok av den. Det store spørsmålet er da hvilken utdanning man skal velge. Det fins ingen klare

svar, ingen kan spå hvilke nye behov som vil oppstå, og hva som er det riktige å satse på for framtiden. Budskapene om hvilke valg som optimaliserer de individuelle mulighetene på arbeidsmarkedet er diffuse, men signaliserer at utdanning er verdifullt i seg selv. Det gjør informantenes usikkerhet svært forståelig. Utfordringen blir ikke bare å finne ut hva man vil her i livet, men også at det ikke er så lett å vite hvordan de skal komme dit. Hvilke konkrete veier i systemet er det som fører fram? I et slikt perspektiv er det naturlig at kvinnene jeg intervjuet søker omgivelsenes hjelp til å orientere seg. Valgene framstår slik som mer selvfølgelige, den kulturelle kapitalen slår tydelig ut og "guider" dem på vei.

Et av de mest fremtredende sosiologiske perspektivene på utdanning har vært preget av *rational choice* - perspektivet om "den rasjonelle aktør". Mary Douglas er blant de som har kritisert dette, og hevder at rasjonelle aktører ikke er mulig i en verden som fortoner seg som uklar. Det er vanskelig å være rasjonell i en uoversiktlig verden (Douglas og Iherwood 1979). Kjennskap til ordenen i samfunnet er nødvendig for å handle rasjonelt, og denne kunnskapen til orden er blitt vanskelig i dagens samfunn. Det er lettere å handle ut fra det du har kjennskap til ut fra bakgrunnen din, en å vite hva som er det optimale blant uendelige tilbud og muligheter.

Ziehe er også opptatt av at mangfoldet gjør det vanskeligere å velge (Ziehe 1993). Han hevder at det ikke finnes en klar samfunnsorden, men ambivalens og uoversiktlig i dagens samfunn. Det er blitt vanskelig å velge rasjonelt fordi man ikke nødvendigvis har kunnskap om hva som er rasjonelt. Slik får den samfunnsmessige orden, og kulturelle moderniseringsprosess, effekt på psykologiske og personlige dypstrukturer i følge Ziehe.

Evalueringsforskning av Reform -94 har vist at ungdom velger tradisjonelt, selv om de nå har mulighet til å velge på mer "fritt" grunnlag (uavhengig av karakterer). Økt valgfrihet fører til økt ulikhet, fordi antall trinn man kan foreta valg på øker, og ungdom fra ressurssterke hjem velger i større grad "riktig" for hvert trinn (Rolf Edvardsen 1991). Økt valgfrihet har altså en tendens til å øke tradisjonelle skillelinjer. Edvardsen hevder grunnen kan være at det er vanskelig å orientere seg blant alle utdanningsalternativene.

Orienteringsutfordringene gjør det også naturlig å tenke seg at det videre sosiale nettverk får økt betydning. Den viktigste informasjonen om utdanning og yrke synes mine informanter å ha fått gjennom familie og bekjentskaper. I tråd med Granovetters "*the strength of weak ties*" er det ofte her ny informasjon kan skaffes til veie, og informasjonsmulighetene øker (Granovetter 1973). Samtidig kan nettverksdynamikken forsterke den sosiale bakgrunnens betydning.

Refleksivitetens reproduserende karakter

Som jeg diskuterte ovenfor kan også refleksivitet knyttes til sosial bakgrunn på en mer eksplisitt måte enn det Giddens gjør i sine teorier. Både Giddens og Beck hevder ulikhet individualiseres gjennom den økende refleksiviteten, men de synes å overse med hvilken styrke refleksivitet sannsynligvis også virker reproduserende. Å forholde seg til mangfoldet på en konstruktiv måte, og mestre mulighetsbevisstheten, vil avhenge av hvilke ressurser en kan trekke veksel på. Sosial bakgrunn har sannsynligvis betydning for hvordan man lærer å hanskens med det å leve refleksivt. Verdivurderinger og livsvalg vil derfor også kunne gå i arv, påvirke hvordan man tenker og velger og generelt forholder seg til en mangfoldig og uoversiktlig verden. Som påpekt tidligere er interessen for - og ressursene til selvaktualisering ikke like typisk for alle samfunnslag.

Beckers begrep om *motivasjonelt vokabular* griper noe av den samme tematikken (Frønes 2001). Motivasjonelt vokabular læres gjennom erfaring, og konstrueres av det handlende subjekt. Motivasjon utvikles gjennom deltagelse i form av meningsdannelse, og nedfeller seg som motivasjonelt vokabular. Mening opptrer som verdier, som overbevisninger og normer, som kroppsliggjorte og kognitive forestillinger. Kompetanse referer til basis for handling i form av kunnskap, psykologiske kvaliteter og sosiale handlingsevner (ibid). Et rikt motivasjonelt vokabular skaper en bredere og mer kompleks basis for handling enn et innskrenket vokabular. Motivasjonelt vokabular fanger både motivasjonens habitus-karakter, og den kognitive, reflekterende dimensjonen. En aktør med svak kompetanse, og et innskrenket motivasjonelt vokabular, kan reagere på kompleksiteten med tilbaketrekning. En med et rikt motivasjonelt vokabular vil kunne mestre den sosiale og kulturelle kompleksiteten og videreutvikle sin motivasjon. Det sentrale er at motivasjon ikke bare er farget av fortiden, og den individuelle biografi som ikke-bevisst motivasjonsfaktor, den involverer også ideer om framtiden (ibid). Framtiden virker inn ved generelle ideer om hvordan framtiden vil bli, og forestillinger om ens egen posisjon i framtiden. "Hva vil jeg bli?" og "Hva er oppnåelig for meg?" Motivasjon påvirkes også av kulturelle og institusjonelle forhold, hvilke muligheter som finnes, og sosiale gruppers posisjoner i forhold til disse mulighetene. Klassekulturelle forhold influerer motivasjon ved ulike forestillinger om "naturlig" og sannsynlig framtid (Frønes 2001:61).

Risiko som reproduserende faktor

Individualisering av risiko, slik Beck beskriver, innebærer at individet selv må bære risiko i forhold til ulike valg av egen fremtid. Lykkes du ikke, er skylden og ansvaret ditt eget. Da vil det fremstå som tryggere å velge det kjente, den vei foreldre, søsken og venner også har satset på. Eller i hvert fall å ta de valg du får støtte og forståelse for av de rundt deg.

Valg av utdanning og yrke er, i følge Giddens terminologi, et skjebnesvangert øyeblikk, hvor en må ta inn over seg ansvaret for eget liv og skjebne, og risikoen dette innebærer. Slik jeg ser det, er da en naturlig konsekvens at en søker mot det en har kunnskap om, og kjenner konsekvensene av. Kjennskap skaper preferanse.

Selv om det i dagens samfunn er tryggest å satse på utdanning, innebærer det også risiko. Vil jeg få gode nok resultater? Får jeg jobb etterpå? Vil en klare seg økonomisk gjennom studietid, og med høyt studielån etter endt utdanning? Økonomisk hjelp hjemmefra virker i en slik sammenheng både muliggjørende, og reduserer den individuelle opplevelse av risiko. Oppmuntring og økonomisk støtte hjemmefra kan for mange være avgjørende i forhold til å satse på et langt og kanskje usikkert utdanningsløp.

Både Cecilie og Maren fremhever at økonomisk hjelp hjemmefra har hatt avgjørende betydning for deres opplevelse av frihet og muligheter, og deres studievalg. Maren: *"Jeg har følt at jeg har hatt veldig stor frihet og mange muligheter. Særlig økonomisk fordi jeg kan få hjelp hjemmefra, og det har gitt meg større valgmuligheter og større trygghet. Jeg hadde rett og slett ikke kunnet begynt arkitektstudier i utlandet uten hjelp hjemmefra, for det er jo kjempedyrt."*

For Cecilie har den økonomiske støtten og tryggheten hjemmefra gitt henne et større handlingsrom til å prøve ut ting, fordi hun ikke vært nødt til å bære risikoen og ansvaret hvis ting skulle skjære seg helt på egen hånd. Cecilie: *"Jeg har hatt stor frihet fordi jeg kommer fra et hjem med mye midler. Jeg har følt at uansett hva jeg velger, har jeg en trygghet i ryggen. Tryner jeg, så har jeg noe å falle tilbake på. Så de valgene jeg har tatt er ikke nødvendigvis så farlige, jeg har kunnet prøve og feile litt."*

DEL 5: INDIVIDUALISERING OG SELVREALISERING

På bakgrunn av at jeg fant at de nære relasjonene var viktige for mine informanternes tidlige utdanningsvalg, har min diskusjon hittil dreiet seg om hvordan dette kan analyseres og forstås. Fokus har vært å belyse noen sammenhenger mellom individualisering, og strukturelle og kulturelle forhold. I denne delen av oppgaven skal jeg forsøke å nyansere forståelsen av individualisering gjennom å se nærmere på selvrealisering som uttrykk for individualisering.

Valg av utdanning, yrke og framtid dreier seg nemlig for mine informanter mer enn noe annet om realisering av egne ressurser og evner. En jobb er ikke bare en jobb for dem, men en kilde til personlig utvikling, og til å leve slik de ønsker. Formuleringene deres i intervjuene er slående. Når de snakker om hva de ønsker å oppnå gjennom utdanning og yrkesliv er ordet "morsomt" en gjenganger. Det "morsomme" henspiller på muligheter for kreativitet, egen utvikling, og brukes også ofte synonymt med interessant og faglig givende.

Maren og Amalie er begge opptatt av at det de kaller lystprinsippet skal motivere deres valg. Maren: *"Det viktigste er å følge lystprinsippet. Ikke forte seg å gjøre et valg, for en skal tross alt jobbe et langt liv, og da er det viktig å ha en morsom jobb - ikke ende opp med noe kjedelig."* Om hvorfor hun valgte arkitektstudier vektlegger hun det kreative. *"Det følte riktig på grunn av den kreative og skapende siden ved det. At man skaper noe synlig som gjør omgivelsene bedre for mennesker."*

Amalie forteller at hun fra starten av var bevisst at studievalgene hennes skulle være motivert ut fra lyst, og ikke fornuft. *"Det har vært enkle valg å ta, så lenge jeg har latt lystprinsippet styre det. Jeg lot tiden jobbe for meg, tok pauser, jobbet litt, reiste litt og da jeg kom så langt at jeg skulle studere, visste jeg hva jeg ville"*.

Mette har lyktes i en typisk karrierejobb, men fant ut at det var ikke det rette for henne, fordi det ga for lite rom for kreativitet. *"Den første jobben min var en karrierejobb, og jeg ønsket ikke noen karriere. Det er et press om at en skal ønske seg det, men for meg er det viktigere å ha det gøy, og bruke den kreative siden av meg selv. Jeg ville ikke bli sjef med personalansvar, så jeg hoppet av den strake karrierestigen og ville heller ha det morsomt, gjøre noe kreativt."*

Det synes som informantene generelt har store krav i forhold til yrkesmessig tilfredsstillelse. Å jobbe skal være lystbetont, kreativt og gøy! Kanskje ikke til å undres over da, at flere uttrykker skuffelse over hva yrkeslivet hadde å by på etter endt utdanning.

Rutiner er for flere den negative motsatsen til å ha en morsom jobb. Rutiner opplever de som stagnasjon og reduserte muligheten for egen utvikling. For Hanne bunner tvilen etter

endte utdanning i at hun føler jobben er for rutinepreget. Hun vurderte lenge å ta en ny langvarig utdanning, og dette på tross av at hun egentlig trives i jobben. *”Hvis jeg skulle skifte jobb måtte det i så fall være en virkelig morsom jobb, for jeg trives jo i den jobben jeg har nå også. En bruker så mye tid av livet på jobben at å ha det morsomt er det viktigste.”*

Amalie er også bekymret for det rutinemessige, og har derfor startet på en videreutdanning, *”jobben begynner å bli litt rutine og jeg føler at det er viktig for meg å utvikle meg videre”*.

Hvis vi går litt bakenfor runde og løse formuleringer som morsomt, gøy, følge lystprinsippet og interessant, er deres sentrale fokus på muligheter for egen utvikling, og realisering av eget potensial. Som vi ser i utdragene fra intervjuene ovenfor, er *kreativitet* et nøkkelord. Både Maren, Berit, Kari, Guro og Mette er opptatt av muligheten for å utfolde egen kreativitet. Det virker som de i løpet av tjueårene er gjennom en bevissthetsprosess og identitetsorientering som dreier seg om en økt higen etter selvrealisering og kreativitet. De mer "fornuftige" studievalgene tilfredstiller ikke, og de leter etter noe mer. For Maren, Kari og Mette er ønsket om å jobbe med noe kreativt årsaken til bytte av studium, eller jobb, og Guro strever med drømmer om å satse på musikken og dansen som levevei.

For Guro er det kreative knyttet til opplevelse av mening. *”Alle mennesker burde skape noe, ikke bare passivt konsumere, da utvikler man seg ikke som menneske. Det estetiske og vakre er viktig, det ligger i den menneskelige natur. Jeg ønsker en dypere mening med det jeg driver med. Noe som gir meg noe personlig, som gir mening å holde på med.”*

Det vil neppe være en overdrivelse å si at selvrealisering, kreativitet og personlig utvikling fremstår som et ledetema i intervjuene - og utgjør informantenes hovedmotivasjon i forhold utdanning og yrkesliv. På hvilken bakgrunn kan en så forstå dette?

Selvrealisering, kreativitet og egenutvikling er tidstypiske begreper, eller moteord om man vil. De fanger på mange måter essensen i en individualistisk orientert kultur. Selvrealisering har for kritikerne av individualiseringen en negativ klang, det beskriver det egoistiske og selvsentrerte mennesket framkalt fellesskap og mening. Men når man skal nærme seg og forstå disse begrepene som uttrykk for mening og meningsinnhold for informantene, blir det klisjépregede ved disse begrepene en utilstrekkelig og overfladisk analyse. En snever forståelse av individualisering, og selvsentrert selvrealisering, kan nyanseres av Charles Taylors beskrivelser og tanker om vår tids autentisitetkultur (Taylor 1991).

Selvrealisering og autentisitetens etikk

Taylors forståelse av selvrealisering er både en kritikk og utdyping i forhold til de tradisjonelle kritikere og tilhengere av individualismen. Han mener forståelsen av den moderne individualisme som egoisme og moralsk og kulturelt forfall, er like feilslått som tilhengers oppfatning av at det innebærer den totale frigjøring og frihet. Taylor mener vi må gå til kildene for den moderne kultur for å se at vår tids individualisme og fokus på selvrealisering, har en etisk og moralsk forankring. *"Det moralske idealet bak selvrealiseringen er det å være sann mot seg selv, i en spesifikt moderne betydning av dette uttrykket"* (Taylors 1991: 29). Denne forståelsen finner vi paralleller til hos Beck i hans beskrivelser av "å leve sitt eget liv", som sentralt i individualismen. Også Beck knytter her individualisering til ett moralsk aspekt for selvbestemmelse (Beck 1997).

Taylor argumenterer for autentisitetens opprinnelseskilder i tidligere europeisk-filosofi og tankegods. Taylor trekker en analogi til tidligere moralske oppfatninger der kontakten med en kilde som Gud, eller "det godes idé", ble betraktet som en essensiell del av fullverdig eksistens. I det moderne samfunn er denne kilden forskjøvet til vårt indre. Å være i kontakt med egne følelser, og eget indre, opplever vi som nødvendig for å være fullstendige mennesker. Vi ser oss selv som vesener med indre dyp, som vi søker å komme i kontakt med. Det kraftfulle i dette moralske idealet ligger i følge Taylor i at:

Det er en spesiell måte å være menneske på som er min måte. Jeg er kallet til å leve mitt liv på denne måten, ikke som etterligning av andres. Dette gir en ny betydning til det å være tro mot meg selv. Dersom jeg ikke er det mister jeg poenget med mitt liv, det som det vil si å være menneske for meg går tapt (Taylor 1991: 43).

Et av Taylors hovedpoenger er altså at det i den moderne individualismen ligger en moralsk dimensjon i begreper om selvrealisering. Selvrealisering framstår som et kall, noe vi føler vi bør gjøre, ellers framstår livet som bortkastet og mangelfullt. Taylors argumentasjon gir et dypere innhold og mening i det som ved første øyekast kan virke som tidstypiske formuleringer, eller klisjeer i mine informanters søken etter å finne sin vei her i livet – *"realisere egne ressurser", "utvikle meg videre", "gjøre noe kreativt",* eller hvordan de velger å formulere det. Taylor byr på en forståelse av at det bak informantenes formuleringer og betraktninger, ligger en dyptfølt kulturell og moralsk motivasjon som peker ut over det enkelte individ.

”Etter hvert har jeg begynt å se på det mer som et kall enn et yrkesvalg”

Jeg skal her bruke Taylors bidrag til å belyse Berits historie litt nærmere. Det kan illustrere både hvor dyptfølt en autentisitetsetikk kan oppleves, og hvilke dilemmaer dette kan implisere.

Berit beskriver sin motivasjon som kunstner som *”en søken etter å finne mitt kunstneriske uttrykk”*, altså en søken etter det originale og unike som bare hun kan uttrykke, eller *”bli det som det ligger bare i meg å bli”*, som Taylor formulerer det. Berit bruker ord som *integritet* og *kontroversielt*, for å beskrive sitt kunstneriske uttrykk, og hva hun søker etter. Hun beskriver også hvordan dette er idealet, og det som gir prestisje i hennes miljø.

Taylor påpeker at det er en nær forbindelse mellom autentisitet og kunst. Kunstneren er det ultimale eksempelet på det nyskapende og originale mennesket i kontakt med seg selv og sitt indre, på det å oppdage seg selv gjennom å skape. Kunstneren er på mange måter "mønsterindividualister", støttet av en allmenn oppfatning av originale mennesker som kreative. Og det ligger et krav til kunstneren om å være original, si noe nytt som ingen har sagt før.

Berit er kanskje den av informantene som går lengst i å gi uttrykk for hvor viktig hennes yrkesvalg er for hennes identitet. *”Etter hvert har jeg begynt å se på det mer som et kall, enn et yrkesvalg”*. Hun beskriver samtidig hvordan usikkerheten og ensomheten knyttet til utøvelsen av det frie kunstneryrket *”er såpass hardt at det må være noe du ikke kan la være å gjøre”*. Den sterke indre motivasjonen og kallsfølelsen beskriver altså hvordan hun føler dette er noe hun bare må realisere, til tross for den motstanden hun føler. Det er mer en identitet enn en yrkesrolle for henne.

Berits dilemma mellom kunsten og hensynet til familien kan illustrere hvor dyptfølt dette kan oppleves. *”Jeg føler en redsel for å bli tvunget til å gi opp kunsten. Dersom jeg ble tvunget til å velge vet jeg ikke om jeg ville valgt familie eller karriere. Kunsten er så utrolig viktig for meg, jeg vet ikke om jeg kunne klare å leve uten den”*.

Selvrealisering - ikke materielt motivert

Et annet moment som kan bidra til å illustrere informantenes motivasjon i denne sammenheng, er at ingen av informantene har vektlagt økonomi i sin vurdering av utdanning og yrkesvalg. Trivsel og en interessant jobb er viktigere motivasjon enn lønn. Selvrealisering framstår slik for mine informanter som noe ikke-materialistisk. Økonomi og lønn er viktig for dem først og fremst som en kilde til trygghet, det framstår ikke som en motivasjon i seg selv.

Nå vil vel ofte interessante jobber være sammenfallende med et greit lønnsnivå, men ikke alltid, slik det kommer fram i Berits historie senere.

Det virker plausibelt å se informantenes lite materielle orientering i sammenheng med Taylors forståelse av selvrealiseringens etiske og moralske forankring i autentisitet. Rasjonalitet og autentisitet kan være en trøblete kombinasjon. Man kan ikke gjøre krav på å være, eller handle autentisk hvis man er motivert av materielle forhold.

Dette kan også forstås i sammenheng med informantenes sosiokulturelle bakgrunn. I hvilken grad økonomiske vurderinger virker inn på valg av utdanning og yrke, henger sammen med verdier og normer innenfor det sosiale feltet man identifiserer seg med.

Selvrealisering som plikt

Taylor innfører det han kaller et *originalitetsprinsipp* som innebærer ideal om frigjøring fra ytre konformitetskrav fordi, "(...)det er ikke mulig å finne en modell for mitt liv utenfor meg selv, en slik kan bare finnes inne i meg (Taylor 1991: 43). Autentisitet og originalitet krever altså frigjøring fra ytre forhold og betingelser, det er bare i vårt eget indre vi kan finne svar på hvordan det er riktig for oss og leve.

Vi kan imidlertid ikke se bort fra at frigjøringen fra konformitet, og selvrealiseringens mantra, kan representere nye former for konformitet.

Cecilie forteller at hun er "*kjemperedd for å bli et A4 menneske*". Hun føler tydelig et behov for å unnskyldes at hun lever, slik hun oppfatter det, et konformt liv. Det som gjør det akseptabelt i hennes øyne er at dette er en reflektert livstilpasning i en fase av livet, det er ikke slik hun skal leve for all fremtid. "*Selv om jeg er veldig A4 menneske nå, er jeg bevisst på at det er slik fordi det passer i min livssituasjon nå, men jeg vil ikke være det for alltid*".

Mette gir uttrykk for at hun har følt et sosialt press fra omgivelsene til å realisere seg selv. "*En finner alltid unnskyldninger for hvorfor en ikke gjør ting, men det er jo bare tull. Det er jo fordi en ikke har mot til å bryte opp, og bare gjøre det en egentlig vil. Man finner en unnskyldning som omgivelsene godtar, men egentlig er det jo ikke annet enn det, en unnskyldning.*"

Cecilies og Mettes behov for å legitimere overfor omgivelsene hvorfor de er A4, eller "ikke bryter opp og gjør det en egentlig vil", viser at selvrealisering kan representere et krav, enten det nå er reelt eller indre følt. Forventninger og krav til selvrealisering kan slik representere en type konformitet. Krav til frigjøring fra konformitet utgjør i seg selv et konformitetskrav. Ønsket om selvrealisering framstår slik som en plikt, noe nødvendig og selvfølgelig. Som jeg har poengtert tidligere vil dessuten denne formen for selvaktualisering

sannsynligvis henge sammen med sosiale forhold. Ikke alle mennesker eller grupper vil føle denne ”plikten”, eller ha ressurser til realisere den.

Autentisitet og Refleksivitet

Flere av informantene er opptatt av at bevissthet i forhold til eget selv og liv er viktig.

Guro: *”Jeg føler at jeg er ganske bevisst på hvem jeg er og hvordan jeg vil leve, men jeg glemmer det ofte fordi bevisstheten ikke sitter dypt nok. Man kan hele tiden komme dypere og bli mer bevisst”.*

Cecilie: *”Jeg tror jeg er veldig bevisst på å tenke gjennom livssituasjonen min. Veldig ofte setter jeg meg ned og tenker over hva jeg driver med, og om det er dette jeg egentlig vil med livet mitt. Jeg har hatt x-antall sårne. Tenker at, ok jeg er 30 og har oppnådd mye, og jeg er jo ikke ferdig på en måte, jeg har mange år foran meg. Jeg er redd for å lene meg tilbake, og at livet suser av gårde uten at jeg har fått realisert det jeg ville. Jeg er bevisst på å gå igjennom livssituasjonen min, og tenke etter hva jeg egentlig vil nå. Men av og til tviler jeg også på om jeg er bevisst nok.”*

Guro og Cecilie formulerer her krav til egen bevissthet som en plikt, noe de skylder seg selv for å leve autentiske liv. Å være i kontakt med seg selv krever hardt ”bevissthetsarbeid”.

Maren er også opptatt av at bevissthet krever tid, og en type ”timeout” hvor man tar et skritt til siden, og ser nærmere på de valg man har tatt. *”Jeg har brukt utrolig mye tid, alene og sammen med vennene mine, på å tenke igjennom og diskutere hvor viktig det er å ta de rette valgene. Det er utrolig viktig å gjøre bevisste, gjennomreflekterte valg. Vi vil ikke forte oss med en utdanning, for så å ende opp med å ha tatt feil valg.”*

Amalie har gått mer konkret til verks, og gjennom terapi og ulike former for ”alternative” metoder søkt inn i seg selv. *”Jeg har drevet mye med meditasjon, healing og tatt masse kurs om alt mulig rart. Jeg har også gått i både individuell- og gruppeterapi. Jeg synes det er spennende å bli bedre kjent med meg selv, og opplever det som verktøy til bevisstgjøring – til å få innsikt i noen viktige rom i meg selv”.*

For Guro, Maren og Cecilie er det som om det til grunn for deres refleksivitet ligger en redsel for ikke å være bevisst og autentisk nok. At det straffer seg i form av et uinteressant liv uten kontakt med sitt egentlige jeg, dersom de ”slurver”, eller lure seg unna den jobben de må gjøre i forhold til sin egen bevissthet. Satt på spissen; har de ikke trent dypt nok ned til det egentlige og ekte, står de i fare for å få et uekte liv. Autentisk liv krever bevissthet og

egeninnsats. Det er tilsynelatende bare gjennom refleksiv selvransakelse en kan finne sitt egentlige selv, og sin vei her i livet.

Målet om selvrealisering, og den autentisitetsetikk Taylor identifiserer, henger slik nøye sammen med den moderne form for refleksivitet som Giddens og Beck beskriver. Det er kanskje riktig å si at det ene forutsetter det andre. Både i refleksivitetsbegrepet, og i vår søken etter autentisitet, ligger det et krav til egen bevissthet. Selvrefleksivitet blir nødvendig som en måte å tilpasse seg, og orientere seg, i en kultur hvor individets realisering av egne ressurser og originalitet er det sentrale. Plikten "til å bli seg selv" kan tilsynelatende bare realiseres gjennom en selvrefleksiv holdning til eget selv og omverdenen. Det er gjennom refleksivitet du oppnår autentisitet.

Identitet blir et refleksivt prosjekt i det senmoderne fordi vi er orientert mot selvrealisering, samtidig som omverdenen framstår som uoversiktlig og uforutsigbar. Det gjør at vi tvinges inn i en refleksjon over "hva vi skal gjøre" og "hvem vi skal være", i en pluralistisk verden av ulike muligheter. Dette selvrealiseringsprosjektet gjør det svært utfordrende å ha en refleksiv fundert identitet. Som Kari sier det, *"jeg grubler og tenker hele tiden over hva jeg vil med livet mitt, og hvor jeg vil. Jeg slår meg ikke til ro, og vil stort sett være et annet sted en jeg er, og gjøre noe annet enn jeg gjør"*.

Denne opplevelsen av plikt til bevisstgjøring på *hvem de egentlig er*, fordrer at de har en idé om det Taylor identifiserer som et originalitetsprinsipp – *"modellen for eget liv er bare å finne i eget indre"*. (Taylor 1991:43). Informantenes søken etter å oppnå bevissthet og autentisitet stemmer godt med Taylors poeng om at det i den moderne individualismen ligger en form for *moralsk styrke* i begreper om selvrealisering. Selvrealisering framstår som et kall, noe vi føler vi bør gjøre, ellers framstår livet som bortkastet og mangelfullt. Selvrealisering har en slags moralsk eller etisk forankring for disse kvinnene, som Taylor beskriver som *"det moralske idealet bak selvrealiseringen er det å være sann mot seg selv, i en spesifikt moderne betydning av dette uttrykket"* (ibid: 29). En slik forståelse gjør at deres selvorientering peker utover en ytre konformitet til et selvrealiseringsideal.

Den subjektive dimensjonen i selvrealiseringens etikk gjør også at ansvaret for å lykkes i dette ligger hos dem selv, at de makter å tilstrebe seg den tilstrekkelige refleksivitet og autentisitet i forhold til sitt eget livsprosjekt. Kravet til egen bevissthet og selvrealisering kan slik forstås i sammenheng med den individualiserte risiko Beck beskriver. Beck hevder følgene av å leve i risikosamfunnet er angst og ambivalens i forhold til eget liv og framtid, refleksiviteten har preg av selvkonfrontasjon i møte med risiko. Informantenes redsel for ikke å være "bevisst nok" kan tolkes som at de har en risikoopplevelse i forhold til et både ytre og

indre autentisitetetskrav. Gjennom bevisstgjøring, kontinuerlig selvransakelse og tvil, søker de å redusere denne risikoen.

Ifølge Giddens er *tvilen* et sentralt og gjennomgående trekk ved den moderne kritiske fornuft. Tvilen er en generell, eksistensiell dimensjon ved menneskers liv og tenkemåte. Denne moderne refleksjonen griper slik direkte inn i vår søken etter identitet. Mine informanternes opplevelse av risiko knytter seg derfor særlig, slik jeg oppfatter det, til to forhold. For det første å ikke lykkes med eget liv i forhold til ytre forventninger, og for det andre å ikke være løsrevet og selvstendig nok i forhold til disse forventningene, altså at de ikke er bevisst nok i forhold til å identifisere egne evner og behov og realisere dette. Den første opplevelsen av risiko er mer styrende i den tidlige delen av ung-voksen fasen, mens den andre tiltar gjennom den senere fasen.

Selvrealiseringens dialogiske karakter

Taylor's bidrag byr ytterligere på en interessant forståelse og nyansering av individualisering gjennom at han påpeker at det individualistiske livsprosjekt ikke utvisker, eller reduserer betydningen av sosialt fellesskap og sammenheng. Psykiateren Finn Skårderud påpeker paradokset, og vår kulturs dobbeltkommunikasjon, knyttet til vår dyrkelse av det selvstendige mennesket, samtidig som behovet for avhengighet underkommuniseres (Skårderud 2004). Vi er ifølge Skårderud i dag opptatt av å bagatellisere vår avhengighet. De utmattende mange selv- i språket vårt; selv-realisering, selv-refleksivitet, selv-identitet, vitner om en forståelse av frakobling og ikke sammenheng og avhengighet (ibid).

I motsetning til hva som ofte hevdes, mener Taylor at idealer om selvrealisering på et eksistensielt nivå, ikke reduserer betydningen av omgivelsene og våre nære relasjoner. Taylor påpeker at selvvalgsidealet forutsetter at andre spørsmål enn selv-valget er av betydning. At det foreligger noen verdier og idealer utover det å realisere seg selv gjennom de frie valg. Autentisiteten er ikke løsrevet fra krav som har sin opprinnelse utenfor selvet, den tvert om forutsetter slike krav (Taylor 1991). Anerkjennelsen av selvvalg innebærer en anerkjennelse av forskjell, men også en felles betydningshorisont som f.eks. oppstår i verdifellesskap. Man kan i følge Taylor ikke velge uten å erkjenne en horisont som gir mening til mer enn valg.

Vi har beveget oss fra tidligere tiders æresbegrep til et moderne verdighetsbegrep i en universalistisk og egalitaristisk betydning - forenlig med et demokratisk samfunn (ibid). Den gjensidige anerkjennelsen er en vesentlig del av en demokratisk kultur. Oppdagelsen av egen identitet betyr ikke at den formes og utvikles i ensomhet, den drøftes både åpent og internalisert i en dialog med andre. Selvrealiseringens ideal skjer derfor ikke uten hensyn til

de kravene som stilles av våre bånd til andre. Selve ”det frie valget” rettferdiggjør ikke seg selv.

Vi er rett og slett, og uunngåelig, avhengig av andre mennesker. Selv det individualistiske prosjekt, som tilsynelatende handler om det enkelte individ, er avhengig av omgivelsene og andre mennesker. Taylor påpeker derfor at et fundamentalt trekk ved menneskelivet er dets *dialogiske karakter*. Vi definerer vår identitet i dialog - og av og til i konflikt - med våre signifikante andre gjennom hele livet, også etter løsrivelsen fra f.eks. våre foreldre (ibid). Våre identiteter formes i dialog med andre, i overensstemmelse eller kamp med deres anerkjennelse av oss. Taylor hevder oppdagelsen og artikuleringen av dette faktum fant sted nettopp i utviklingen av et autentisitetensideal.

Denne forståelse gir en ytterligere mening og dimensjon til det jeg finner i mitt materiale. Det klargjør sammenhengen mellom at de nære relasjonene har stor betydning for informantenes livsvalg, samtidig som de er orientert mot en selvstendig og individuell livsutforming. I tråd med autentisitetensidealet opplever også noen denne avhengigheten som en begrensning som man bør søke å frigjøre seg fra. En individualiseringsideologi erkjenner ikke uten videre avhengighet.

Dette henger også sammen med den risikoopplevelse knyttet til selvrealisering som jeg diskuterte ovenfor. Taylor mener usikkerhetsmomentet ved selvrealisering er årsaken til at behovet for anerkjennelse i vår tid er blitt tematisert og erkjent for første gang. Tidligere var denne anerkjennelsen bygd inn i sosiale kategorier alle tok for gitt. Den originale identiteten i det moderne samfunn må imidlertid oppnå denne anerkjennelsen, et prosjekt det derfor er mulig å mislykkes i. Slik kan informantenes studievalg forstås som en måte å håndtere usikkerhet og risiko. De tar hensyn til omgivelsenes forventninger i sine studievalg, fordi det gir større trygghet, og sikrere forståelse og anerkjennelse fra deres nærmeste. Mangel på en slik anerkjennelse for de valg de har tatt, kan oppleves som en potensiell risiko. Og velger man likevel å gå sine egne veier, må man være forberedt på å bære ansvaret selv, og helst sørge for å lykkes. Særlig når egne og omgivelsenes ønsker er på kollisjonskurs, kan den originale identiteten by på omkostninger. Guro mener for eksempel hun mangler mot til å satse på musikken og dansen fordi, *”da måtte jeg ha trosset foreldrene mine, og turt å gjøre ting helt selvstendig, men det har jeg aldri klart, tror ikke jeg er sterk nok til det”*. Som vi har sett opplever også Berit det som svært vanskelig at hennes yrke som kunstner er på kollisjonskurs med familiens behov.

Hvis vi følger Taylors tankegang er det slik at et økende fokus på individualitet og selvrealisering fører til et økende behov for anerkjennelse, ikke bare som en ytre suksess, men

som en bekreftelse fra de menneskene vi inngår i nære relasjoner med. I så fall er våre valg ikke bare individuelle og frie, men i stor grad påvirket av våre relasjoner. Slik sett kan en økende individualisering, og behovet for anerkjennelse fra sine og sitt miljø, kombinert med usikkerheten og risikoen, være med på å opprettholde de reproduktive kreftene i en mer tradisjonell forstand.

Selvrealisering – indre mening og ytre suksess

Selvrealisering er i følge Taylor drevet av en indre motivasjon for autentisitet, men i praksis vil dette ofte også ta form som en ytre fortelling om å ha lyktes i livet. Ideen om selvrealisering er nært knyttet opp mot idealet om suksess. Både Taylors positive forståelse av selvrealisering, og Giddens betoning av selvrealisering som menneskelig muliggjørende nedtoner de problematiske sidene ved dette.

Media gjennomsyres av budskapet om selvrealisering, suksess og "jakten på det gode liv". Selvrealisering handler også om idealer for hvordan en skal leve, og drømmen om å lykkes. Mediene spiller en mektig og aktiv rolle i å skape og formidle fortellinger om hvordan en bør være og leve, og vi tvinges til stadig selvrefleksivitet i konfrontasjonen med disse framstillingene. Presentasjonene i media knytter seg ikke bare til yrkeslivet, man skal også prestere et interessant og lykkelig liv. Trykket og presset om å prestere sniker seg inn på alle livsområder.

Som vi har sett tidligere vektlegger Giddens den subjektive konstruksjon av sosiale realiteter i senmoderniteten, men individer konstruerer ikke sine identiteter uten påvirkning utenfra. Hans subjekter kan ofte synes frakoblet den sosiale virkelighet og kontekst, som for eksempel mediens gjennomslagskraft i dagens samfunn. Giddens vektlegger isteden hvordan våre erfaringer er utvidet som følge av kontinuerlig tilgang på massekommunikasjon, og at dette fører til at dimensjonen rom mister sin betydning, ettersom erfaringer er formet av mye mer omfattende sosiale prosesser i tid og rom. Furlong og Cartmel mener derimot medias hovedbetydning ligger i dets forvrengning av virkeligheten. Urealistiske identitetsbilder presenteres, mens våre livssjanser og muligheter forsetter å være strukturert av våre levde liv (1997:113).

Det er ikke tilfeldig at mine informanter søker selvrealisering gjennom kreative yrker og høyere utdanning. I selvrealiseringsvokabularet kan du realisere deg selv som for eksempel kunstner, eller akademiker, men du kan ikke påberope deg det samme som lagerarbeider, eller hvis du jobber i kassa på Rema.

Men ytre suksess alene er heller ikke nok, som Taylor påpeker må dine valg også kunne begrunnes med mening dersom selvrealiserings-vokabularet skal erklæres gyldig. Mine informanternes fortellinger om søken etter kontakt med eget indre er kanskje slik sett en legitimering av egne valg og eget livsprosjekt. De viser at de har kunnskap om og behersker dette vokabularet

Utdanningsløpet som kilde til økt selvaktualisering

Taylor har en filosofisk tilnærming til å forstå og forklare selvrealisering i vår kultur, men også på et mer konkret nivå formidles disse kulturelt dominerende forestillinger og idealer, og her spiller utdanningssystemet en sentral rolle.

På grunn av den lange tiden i skole og utdanning utvikler aldershomogene grupper lett en spesifikk kultur, men sine normer og verdier. Dette har kanskje mest oppmerksomhet innenfor den tyske forskningen, med f.eks. Baethge(1992) og Ziehe (1983), som på ulike vis har analysert utviklingen. Blant norske sosiologer har Ivar Frønes (2000, 2001) vært opptatt av de samme tendensene. Felles for dem er vektleggingen av en framvoksende individualisering som først blir synlig i ungdomskategorien, og at utdanningens utvidelse er en betydningsfull faktor i denne utviklingen.

Baethge har i en bredt anlagt undersøkelse sett på holdninger og orienteringer hos tyske ungdommer, i aldersgruppen 19-25 år, i forhold til arbeid. Han fant at de særlig tillia arbeidet stor vekt med hensyn til identitet. De ønsket å kunne identifisere seg med jobben, involvere seg personlig, og oppleve bekreftelse på seg selv og sine evner gjennom jobben. Baethge fremhever som et særlig slående trekk i hvilken høy grad de forventet å kunne realisere seg selv i jobben emosjonelt og personlig. Han mener begrepet *selv-utvikler* er mest dekkende for den motivasjonen og adferdsmessige disposisjonen de unge uttrykker i forhold til arbeid. Sett på denne bakgrunn kan det faktum at noen av kvinnene i mitt materiale har relativt lange utdanningsløp bak seg, ha bidratt til deres orientering mot selvrealisering, og deres høye krav og forventninger til personlig yrkesmessig tilfredsstillelse.

Yrke, identitet og nye former for sosial integrasjon

Baethge mener at bredden og tyngden i denne nye yrkesorienteringen hos unge representerer noe nytt. Når unge mennesker planlegger sine liv er en meningsfull og tilfredstillende jobb selve målet. Dette reflekteres for eksempel i tiden de er villig til å bruke på utdanning. Han mener disse holdningene svekker Becks teorier om at ”den personlige identiteten er i ferd med å frigjøre seg fra yrkesrollen” (Baethge1992). For store grupper av dagens unge synes en

annen dynamikk å være virksom, hvor yrkesrollen vokser i betydning, og har en viktig funksjon for deres identitetskonstruksjon og stabilitet.

Baethge mener altså at arbeidet synes å manifestere seg som en alternativ arena for sosial integrasjon, i et samfunn karakterisert ved sin generelle mangel på sosial integrasjon, og at arbeidet derfor øker i betydning som en kilde til identitet og tilhørighet. Baethges hypotese er at det finner sted en sosial endring som fremmer en normativ subjektivering av menneskers forhold til arbeid, og større krav og forventninger til hva arbeidet skal bety for dem personlig.

Unge menneskers erfaringer er ikke arbeidsrelatert, men vi sosialiseres og formes av utdanningsløpet. Dette mener Baethge virker inn på unge menneskers utvikling, adferd og deres holdninger til samfunn og arbeidsliv. Den relativt lange perioden av livet vi tilbringer i utdanningsinstitusjoner, bidrar til utviklingen av en individuell framfor en kollektiv kodeks om ytelse, og individuelle identitetsmønstre. Arbeidslivet formidler en kollektiv ånd, mens utdanningssystemet betoner den individuelle prestasjonen. Denne endringen innebærer en orientering fra produksjon til konsum, og betyr implisitt en endring i interaksjonen mellom mennesker og omgivelsene, og dets betydning for utviklingen av en personlig identitet. Arbeid er orientert utover, mens konsum er innadrettet og selvorientert. Med konsum referer ikke Baethge bare til materielle goder, men også til vår generelle oppfatning av "hva verden har å tilby oss".

Den utvidede ungdomstiden og utdanningsløpet er et viktig poeng hos Baethge, fordi det gir flere muligheten til å "finne seg selv" - til å prøve ut sine muligheter og valg, en sosialisering mer tradisjonelt assosiert med det "bourgeoisie".

Denne utviklingen betyr ikke nødvendigvis at unge mennesker griper disse nye mulighetene, at de har ressurser til å ta dem i bruk, og det er en situasjon som er tvunget på dem. En kan også forestille seg en god del frustrasjon når de møter et arbeidsliv som ofte byr på begrensede muligheter til å kunne realisere seg selv, slik jeg finner hos en del av kvinnene i mitt intervjumateriale. Det kan være vanskelig å finne den utdanningen, eller den jobben som tilfredstiller deres krav. Som vi har sett tidligere beskriver da også noen av informantene en lengsel etter større mulighet for egen utvikling som er vanskelig å tilfredstille. Som Baethge er inne på, er det en annen virkelighet som møter mange i yrkeslivet enn gjennom studietid.

DEL 6: FRIHET OG TRYGGHET

Hittil har jeg konsentrert min analyse rundt to fremtredende tendenser i intervjumaterialet. Den ene at jeg finner at oppvekstmiljø og nære relasjoner er viktig for informantenes valg av utdanning. Den andre at de i stor grad må forstås å være orientert mot selvrealisering i sine utdannings og yrkesvalg. Gjennom å se de sentrale tendensene i mitt materiale i forhold til en del relevante teoretiske bidrag og perspektiver har jeg skissert opp noen dimensjoner for hvordan disse tendensene kan forstås og analyseres, hver for seg og i sammenheng, i forhold til et overordnet perspektiv om individualisering. I denne delen skal jeg se litt videre på informantenes tanker, opplevelser og erfaringer knyttet til dette. Som jeg har vært inne på flere ganger hittil i oppgaven er individualiseringen gjennom subjektivisering, krav til valg, selvrefleksivitet og selvrealisering en krevende livs- og identitetsutforming. Vi skal se litt på hva informantene forteller om dette.

Den slitsomme refleksiviteten

Mulighetsmangfoldet, og bevisstheten om dette, gjør at kvinnene i mitt materiale higer etter mye. De vil mye, realisere mange sider av seg selv og oppleve mest mulig.

Cecilie: "Jeg har lyst til å gjør veldig mye i livet mitt, oppnå mye, prøve masse forskjellige. Jeg har ikke lyst til å låse meg. Jeg har lyst til å tørre å gjøre mange forskjellige ting, det er jeg veldig opptatt av". Men så innhentes hun av begrensende omstendigheter som ikke alltid gjør det så lett å skulle rekke over alt. "Etter hvert kommer jo økonomi inn i bildet, og nå har jeg jo fått barn, så nå har jeg et ansvar jeg ikke bare kan drite i og gjøre som jeg vil."

Kari beskriver også denne higen etter å gripe mest mulig av alle livets muligheter. *"Jeg har alltid hatt en følelse av at alt var mulig, og hatt utrolig mye jeg ville realisere".* Kari har vært gjennom en lengre sykdomsperiode, og mener dette forandret henne og gjorde henne mer realitetsorientert. *"Da jeg ble syk fikk jeg en smell på hvor sårbart alt egentlig er, men jeg trengte nok å bli mer virkelighetsorientert, mer realistisk i forhold til hva jeg kan få til. Jeg var totalt urealistisk i forhold til hvor mye arbeid det lå i å faktisk realisere alt jeg drømte om... Men jeg er jo etter hvert blitt flinkere til å stå inne for de valgene jeg har gjort, før tenkte jeg hele tiden på alt det andre jeg burde gjort isteden."*

Som Giddens påpeker har forestillingene om egne muligheter til selvrealisering, alle livsstilsvalg vi er tvunget til å ta, det individuelle ansvaret, og den kontinuerlige refleksiviteten knyttet til alt dette omkostninger i form av frustrasjoner, usikkerhet og

sårbarhet. Mange av kvinnene i mitt materiale har et ideal om selvrealisering som de navigerer etter, samtidig som de skal forholde seg til realiteter og sårbare selv, som grunner og skjær i sjøen. Det koster å skulle realisere seg selv. Flere i mitt materiale gir uttrykk for frustrasjoner knyttet til dette.

Guro: *”Det å hele tiden ha alle muligheter kan gjøre meg sliten og fryktelig stressa og frustrert. Jeg har lyst til så utrolig mye, og det klarer jeg jo ikke å realisere. Ofte føler jeg at det fører til at jeg ikke får gjort noen ting, for det er bare et eneste kaos oppe i hodet. Skal gjøre så mye, og så klarer jeg ikke å sortere”.*

Cecilie beskriver også det hun kaller et valgkaos. *”Jeg har følt at jeg har mange muligheter, og det syns jeg ofte har vært et problem. Det er så utrolig mange valg man skal ta, og det er så vanskelig å velge. Jeg føler noen ganger at det er et valgkaos. Jeg higer etter noe hele tiden, og det syns jeg kan være slitsomt. Noen ganger tenker jeg at jeg må være fornøyd.”*

Kari beskriver de samme følelsene av frustrasjon som Guro og Cecilie. *”Jeg syns det er slitsomt at jeg hele tiden har muligheten til å endre på ting. Går rundt med en hjerne som gnager og grubler og funderer hele tiden. Jeg klarer ikke å kjenne hva jeg har mest lyst til, og når det blir mange valg har jeg bare lyst til å krype under dyna og si hjelp, kan ikke noen bestemme for meg, jeg klarer ikke.”*

Guro og Maren gir uttrykk for at det er slitsomt at tvilen og refleksiviteten knyttet til utdanningsvalgene ikke begrenser seg til en fase av livet, men er noe som vedvarer inn i det etablerte voksenlivet. Guro: *”Jeg trodde at jeg ble ferdig med disse valgene når jeg ble ferdig med studiene mine, men det kommer bare flere og sterkere. Jeg føler at det hele tiden henger over meg”.* Maren: *”Nå også tenker jeg masse på om jeg har valgt rett utdanning, men så sier jeg til meg selv at jeg ikke kan tillate meg å tenke de tankene, for jeg kan ikke begynne med noe nytt nå - nå er det liksom for sent. Jeg kommer nok til å bli fornøyd, men man tenker jo - og det er klart jeg blir litt fortvilet over det.”*

Mulighetsbevisstheten, og deres egen stadige refleksivitet knyttet til dette, opplever de altså som kaotisk, krevende og ikke minst svært slitsomt! Samtidig presiserer de at de opplever valgfriheten som noe positivt. Cecilie: *”Jeg vil mye, ofte litt for mye, det er slitsomt, men veldig positivt også, for det får meg til å føle meg levende”.* Berit fremhever også at det både er vanskelig og lystbetont å ønske å realisere mange ting. *”Det er så mange muligheter og så mye jeg har lyst til å prøve, og veldig vanskelig å måtte velge bort ting og spesialisere seg. Det syns jeg er vanskelig, føler at det er så mange ting jeg bør - og har lyst til å gjøre. Det er utrolig vanskelig å velge bort.”*

På bakgrunn av disse utdragene fra intervjuene synes det som informantene opplever ambivalens i forhold til mulighetsmangfoldet. Denne ambivalensen knytter seg til at friheten både er frustrerende og motiverende. Kanskje er det også slik at frihet *i seg selv*, som en abstrakt mulighetsstruktur, framstår forlokkende, mens det i den konkrete levde erfaring oppleves som utfordrende og slitsomt, fordi det ikke er så lett å realisere alle muligheter. I tråd med en individualiseringsideologi kan det virke som det er *ideen* om frihet og muligheter de vurderer som positivt, mens de i sine faktiske liv og valg finner det mer komplisert. I hvert fall framstår det som et paradoks at flere sier de opplever mange valgmuligheter som noe positivt, mens de i sine faktiske erfaringer om valg uttrykker mye tvil og ambivalens. Guros hjertesukk er i så måte ganske illustrerende for det flere informanter gir uttrykk for. *”Det er jo positivt å alltid ha frihet til å kunne velge å gjøre noe annet, men det er ikke så lett å se hvordan du skal klare å gjøre det. Jeg kan jo velge selv, men det krever en bevisstgjøring på hva en egentlig ønsker – og det går jo ikke av seg selv, det er vanskelig, og en må jobbe aktivt med det for å få det til.”*

Det slitsomme og krevende knytter seg også til det at de har generelt høye krav til yrkesmessig tilfredsstillelse. Hva de skal jobbe med er veldig viktig for dem. Tvilen og frustrasjonene kan forstås på bakgrunn av at de har mye de vil realisere, samtidig som det kanskje ikke er så lett å få det til. Ziehe mener dagens unge er preget av det han kaller en *internalisert kapitalisme* (Ziehe 1993). Med det mener han at unge i dag har store krav og forventninger - egentlig forventninger om det uopnåelige – knyttet til en idé om at alt er mulig å oppnå på individuelt grunnlag. Ziehe mener denne forestillingen gjør mulighetsbevisstheten både til en frihet og belastning. Denne beskrivelsen synes jeg illustrerer ganske godt det dilemmaet som kommer fram i utdragene fra intervjuene ovenfor. Når en higer etter mye er det kanskje ikke så lett å slå seg til ro med mindre.

Frihet og Trygghet

For flere av informantene er tjuårene preget av tvil i forhold til hva de vil i livet. For noen resulterer dette i endring av kurs, enten gjennom bytte av utdanning, eller bytte av jobb, mens andre gjennomfører det løpet de har startet på tross av tvilen. Som vi har sett hos Maren, Guro og Kari forsetter tvilen og usikkerheten også etter at de har begynt på en ny utdanning. Det virker rimelig å se denne tvilen i sammenheng med at de har mye de ønsker å realisere, og samtidig at de ikke helt vet hvordan de skal realisere dette, eller at de ikke tør å gå helt for det de egentlig vil.

Det synes som det strevsomme i livsprosjektene til mange av kvinnene, tvilen, den kontinuerlige refleksiviteten, og høye krav til yrkesmessig tilfredsstillelse, har å gjøre med den klassiske motsetningen mellom trygghet og frihet. Tvilen og frustrasjonene synes å oppstå i spennet mellom det trygge, og forestillingen om den totale realisering av eget potensial og muligheter. De ønsker seg selvrealisering og frihet, samtidig som dette har omkostninger som gjør at de søker mot trygghet og stabilitet.

Frihet og muligheter ser de i seg selv som noe positivt. Det kan virke som at det problematiske og slitsomme er at de opplever begrensningene på sin livsutfoldelse som egen manglende evne til å gripe muligheter. Både Guro, Kari, Mette og Cecilie mener manglende mot har hindret dem i å endre, gripe sjanser, eller realisere det de egentlig ønsker.

Guro: *"Jeg føler at jeg har manglet selvtillit, og ikke klart å bare gå for det jeg vil. Jeg blir veldig nølende, for jeg tror ikke helt at jeg får det til, og tør ikke helt å gjøre det på ordentlig. Jeg hadde følt meg utrolig modig hvis jeg bare hadde begynt med noe helt annet. Men det er noe med trygghet, å ikke bare gi slipp på det jeg har holdt på med de siste årene."*

Kari: *"Jeg tror egentlig det handler mye om feighet. Det er vel det som har gjort at jeg ikke har realisert så mange av planene mine. Særlig det å bli bedømt og få negativ kritikk tror jeg har skremt meg fra å gjøre en del ting."*

Mette: *"Jeg har følt at jeg har hatt utrolig mange muligheter, men jeg har ikke turt å gripe dem - jeg har hatt mulighetene, men ikke motet. Jeg sitter ikke og angrer på at jeg ikke har fått noe ut av livet mitt, for det har jeg fått, men jeg ser nå at jeg kunne gjort mye, mye mer før jeg fikk barn, og ble mer bundet."*

Cecilie er også opptatt av at eget mot er det avgjørende. *"Det handler jo egentlig om å ha mot nok til å tørre å bryte opp, og bare gjøre det du egentlig vil."*

Å våge, ha mot, ta sjanser, og kaste seg ut i ting, er tydelig et ideal for dem. Når de ikke lykkes i å realisere det de vil, er det fordi de ikke våger. Å leve sånn som de synes de burde innebærer å ha *mot* til å realisere. Denne følelsen av eget ansvar knytter også an til en opplevelse av individualisert risiko og sårbarhet. Som Kari formulerer det; *"det er så veldig opp til en selv hele tiden - og hvis du ikke får det til så har du bare deg selv å skylde på"*.

Furlong og Cartmel hevder at det i moderniteten er et økende skille mellom livets objektive og subjektive dimensjoner (Furlong og Cartmel 1997). Vi tvinges til å føle et mer personlig ansvar for vårt eget liv, og opplever derfor ikke at strukturelle og kulturelle forhold legger betingelser for individuelt liv. Resultatet er at vi ser sosial risiko og uforutsigbarhet som noe vi skal forholde oss til og løse på et personlig plan. I overensstemmelse med dette er kvinnene i mitt materiale mer orientert mot en indre motivert forklaringsvariabel enn en ytre.

Kanskje anser de ikke de ytre som gyldige og legitime? I en individualistisk orientert kultur er det muligens noe ”stusslig” over å skylde på forhold utenfor en selv. I tillegg vil en slik forståelse kunne frata dem en følelse av kontroll over eget liv og muligheter.

Furlong og Cartmel hevder det refleksive prosjekt også er betinget av strukturelle forhold, men at vi i dag ikke erkjenner disse ytre begrensningene. De synes å mene at dette skjer ubevisst. Vi erkjenner ikke begrensningene fordi vi ikke tror, eller ikke ønsker å tro, at de eksisterer. De hevder at senmoderniteten slik har frembrakt en *illusjon om individualitet*, og at verden kun kan forhandles på et personlig plan, men i realiteten har disse endringene hatt liten effekt på våre livssjanser (ibid).

Å følge fornuften eller hjertet ?

For både Kari og Guro handler ambivalensen og tvilen i forhold til valg av utdanning mye om forholdet mellom selvrealisering og trygghet.

Kari: *”Egentlig ville jeg gå på teaterhøgskolen, men søkte aldri fordi jeg var så skoleflink og skulle ta en ordentlig utdanning, ikke holde på med de greiene der. Sånn var det med journalistikken også, fornuftsvalg, egentlig ville jeg heller gå på filmskole. Jeg synes egentlig ikke journalistikken er så veldig gøy. Jeg har hele tiden tatt fornuftsvalg, ikke turt å gå for det som jeg egentlig vil, det er meg i et nøtteskall. Jeg havner alltid ned på feil fot, enn så lenge da.”*

Kari mener hun hele tiden har valgt det fornuftige, og ikke våget gå for det hun innerst inne vil, det mer kreative og kunstneriske. At hun lar fornuften styre over valgene, framfor det hun egentlig drømmer om, kaller hun et ”feighetsvalg”. Denne ambivalensen mellom å følge fornuften eller hjertet har ført til mye tvil og mange oppbrudd, nye studier, jobber og flytting for Kari. Hun vil hele tiden noe annet enn det hun holder på med nå, noe mer kreativt, skape noe selv, men synes ikke helt hun klarer å realisere dette.

Guro gir også mye uttrykk for tvil og ambivalens mellom å satse på det solide faglige, eller det mer kunstneriske og kreative. *”Jeg ønsker egentlig noe mer kunstnerisk, og skulle ønske jeg kunne drive mer med musikken og dansen. Jeg har vurdert å holde på med det profesjonelt, men har ikke sett hvordan jeg skal klare å gjøre det, og derfor har jeg rett og slett ikke turt å satse på det. Det er jo noe med tryggheten, og ikke bare gi slipp på det du har, men jeg hadde følt meg utrolig modig hvis jeg hadde gjort det.”*

Det manglende motet til å realisere drømmene om å satse på musikken og dansen tror Guro har med bakgrunnen hennes å gjøre. *”Da måtte jeg ha trosset foreldrene mine, og turt å gjøre ting helt selvstendig, men det har jeg aldri klart, tror ikke jeg er sterk nok til det.”*

Kari forklarer også sine fornuftsvalg med holdninger i familien, og en tradisjonell jenteoppdragelse hvor; ”jenter skulle gjøre seriøse, ordentlige ting”.

Her gir Guro og Kari uttrykk for at det manglende motet ikke bare er et indre forhold, men at også ytre betingelser, som holdninger i familien, virker inn. Samtidig opplever de begge at denne ambivalens er noe som ligger i dem selv, og at det er vanskelig å velge fordi de har ulike sider og interesser som trekker i forskjellig retning, samtidig som utdanning og yrkesliv i dag krever spesialisering, og at de satser innenfor et mer begrenset felt.

Ønsker noe praktisk og kreativt, men ender med det akademiske

Både i Guro, Kari og Marens historier finner jeg noen interessante paralleller og som jeg her skal se litt nærmere på. Alle tre havner stadig i en mer akademisk retning enn den mer praktiske og kreative de egentlig ønsker.

Både Guro og Maren begynner studietiden på Blindern, men opplever studiene her som ”diffuse og usikre”, og avbryter etter en tid studiene for å få en mer konkret fagutdanning, men de har også en forhåpning om dette skal bli mindre teoretisk. Guro velger veterinærstudier, men finner ut at det ikke ble som hun hadde tenkt. ”Jeg visste vel ikke egentlig hva det innebar. Det viste seg jo å være minst like teoretisk som et hovedfag. Jeg forsto ikke helt hva jeg holdt på med, og gled bare igjennom, i perioder var jeg ganske umotivert.” Etter endt utdanning er Guro skuffet over at jobbhverdagen ikke ble så praktisk som hun ønsket seg. ”Jeg sitter jo mye på kontoret i jobben min, og det trives jeg ikke så godt med, jeg trenger litt mer utadrettethet og litt mer action.”

Maren studerte i flere år på universitetet til tross for at hun følte at hun var havnet ”på feil hylle”. Maren gjør seg liknende erfaringer som Guro når hun etter fullført Cand.mag begynner på arkitektstudiet, det blir mer akademisk og mindre praktisk enn hun hadde trodd. Nå ser hun at arbeidsdagen hennes stort sett tilbringes foran datamaskinen, og at jobben ikke er så praktisk som hun trodde og ønsket seg. Det gjør at hun føler tvil om dette yrkesvalget var riktig for henne. ”Det var jo ikke det jeg egentlig ville. Ofte tenker jeg at jeg heller skulle blitt møbelsnekker, et praktisk håndverk liksom, for det liker jeg veldig godt. Men jeg kan ikke tillate meg å tenke sånn, for jeg kan ikke bytte nå igjen - nå er det for sent.”

Kari var i utgangspunktet bestemt på at hun ikke trivdes med teoretiske studier, og ikke ”bare ville samle noen lite konkrete grunnfag på universitetet”. Etter endt journalistisk utdanning, og et par år i jobb, begynner Kari likevel på universitetet. ”Jeg hadde lyst til å gå i en mer kreativ retning, og tenkte filmvitenskap var det rette, men det var jo kjempeteoretisk! Var egentlig ikke så forferdelig motivert for å ta hovedfag heller, men når du først er inne i

den veiva der, er hovedfaget en naturlig avslutning.” Til tross for denne erfaringen går hun etter en lengre pause tilbake til hovedfaget, og syns fremdeles i dag at; *”det ligger der jo fremdeles, at jeg ikke fikk fullført det hovedfaget, og jeg tenker av og til på å ta det opp igjen”*.

De ender altså stadig opp i en mer teoretisk og akademiske retning til tross for at de erfarer at de ikke trives med dette og egentlig ønsker seg noe mer praktisk og kreativt. Selv forklarer de dette med flere forhold; føringer i deres miljø, egen manglende evne, eller mot til å realisere det de ønsker, at de har forskjellige ønsker og interesser som spriker i ulike retninger, og vansker med orientere seg og ha tilstrekkelig kunnskap om de studiene de velger.

Guro ser det som ”feighet” hos henne selv når hun ikke satser på musikken og dansen. Kari snakker også om manglende mot, og samtidig ambivalens i forhold til hva hun egentlig vil. Maren mener manglende informasjon og kunnskap gjør det vanskelig å få oversikt over alternativene. Dette er også ganske dekkende for Kari og Guros dilemma. De beskriver alle tre hvordan de satset på en ny utdanning, og endte opp med noe annet enn det de trodde.

Antagelig er valgene og ambivalensen et resultat av alt dette. Dels velger de ut fra det de har kunnskap om, det som er vanlig i deres miljø, og dels blir det slik fordi det er vanskelig å få oversikt og kunnskap om alternativene. Kanskje mangler også det alternativet som er ”passe akademisk, passe praktisk og passe kreativt”.

Men kanskje er det også det at de både søker trygghet, og en friere mer kreativ yrkestilværelse som kan være vanskelig å forene. Såkalt kreative yrker er i vinden blant unge i dag. Mange vil jobbe med ”noe med film”, ”noe med musikk”, noe kreativt og kunstnerisk. Utdanningsmulighetene er etter hvert blitt flere enn jobbmulighetene innen slike fag. De er opptatt av utrygge jobbmuligheter med ”diffuse blindernutdanninger”, og sannsynligvis er behovet for trygghet og forutsigbarhet også en del av det som hindrer dem fra å tørre å satse på mer kreative yrker.

Maren, Guro og Karis betenkeligheter med lange og lite yrkesorienterte universitetsstudier har også en forankring i det at arbeidsmarkedet framstår som lite forutsigbart. Valg av en del høyere utdanninger kan innebære et element av usikkerhet ved det at utdanningen er høyt spesialisert, kan bli lavt etterspurt, og gi begrensede jobbmuligheter. Det er imidlertid viktigere enn før å ha utdanning, fordi utdanningsnivået i befolkningen er høyt, og arbeidsmarkedet etterspør kompetanse. Selv om det kan være usikkert, framstår det likevel som tryggest å satse på høyere utdanning.

Det er likevel et paradoks at disse informantene har studert flere år på universitetet, på tross av at de verken har ordentlig motivasjon, eller lyst, og i tillegg tviler på rasjonaliteten i dette valget. Også etter hvert som de har vært gjennom en bevissthetsprosess rundt egne behov, har det vist seg vanskelig å bryte ut av dette. Det er jo forståelig at det ikke er så lett å skulle bryte med den erfaringen og kunnskapen de har opparbeidet seg, og starte på nytt. Men også her synes det rimelig å se deres valg i sammenheng med deres sosiale bakgrunn. Dette er også i overensstemmelse med deres egen forståelse. Både Maren, Guro og Kari fremhever oppdragelse, og påvirkning fra familien som noe av årsaken til sine ”akademiske” valg. Guro gir sterkest uttrykk for dette, ved at hun har følt seg direkte presset av foreldrene til å velge en annen retning enn den hun ville valgt på mer selvstendig grunnlag.

Boudon er som Bourdieu opptatt av hvordan verdssystemer - vurderinger og verdsetting av utdanning - varierer med sosial bakgrunn og klasse (Boudon 1981). Boudon hevder at ungdom fra middelklassen i større grad enn ungdom fra lavere sosiale lag føler et sosialt press for å ta høyere utdanning. Dette forklarer han med at det oppleves sosialt degraderende å ikke ”matche” foreldrenes utdanningsnivå. Og i et samfunn som verdsetter sosial mobilitet høyt, oppleves en slik degradering problematisk.

I en studie av oslounngdommers utdanning og arbeid, peker Bergwitz på at arbeiderklasseungdom velger mer uavhengig av foreldrenes bakgrunn, mens unge fra middelklassen har sterkere sperrer mot yrkesfaglige utdanningsvalg (Bergwitz 1994). Han peker på at dette er en klassereproduksjon med elementer av rigiditet som kan slå negativt ut i et arbeidsmarked i forandring. Kanskje kan informantenes draging i akademisk retning også forstås i en slik sammenheng.

Standardisering av muligheter

Et siste moment jeg vil peke på i denne sammenhengen er den *standardiseringen av livsfaser* som Beck og Ziehe beskriver i sine teorier (Beck 1997, Ziehe 1993). Deres poeng er at det parallelt med individualisering, og større muligheter for valg, også finner sted en standardisering av mulige valg. Skole og utdanning er en sentral del av denne standardiseringen, hvor alle mer eller mindre presses inn i det samme løpet. Mangfoldet kan synes stort, men i realiteten mangler alternativene fordi strukturene former visse livsløp. Mulighetsmangfoldet er derfor delvis en illusjon, slik jeg forstår Beck, fordi alternativene du kan velge blant i mange henseende er gitt.

Selv om mine informanter opplever stor frihet til valg kan det synes som de ”sluses inn” i et utdanningsløp. De er orientert mot å realisere mye i sine liv, og gjennom det

orienteres de også mot utdanning, fordi det tilsynelatende er gjennom utdanning man oppnår muligheter. På bakgrunn av en slik forståelse av mulighetsstrukturer blir informantenes selvfølgelige orientering mot mer, og videre utdanning svært forståelig. Det representerer en mulighetsstrategi - fordi alternativene i realiteten er mangelfulle.

En slik forståelse nyanserer både betydningen av personlige valg og oppvekstmiljø, fordi utdanning blir en nødvendighet og selvfølge som resultat av en generell standardisering i dagens utdannings- og kunnskapssamfunn.

DEL 7: INDIVIDUALITET OG FAMILIELIV

I del 6 har jeg sett nærmere på individualiseringens subjektive utfordringer knyttet til realisering av egne muligheter, og ambivalens i forhold til selvrealiseringens mulighetsmangfold. Dette ble igjen knyttet til forholdet mellom ønsket om frihet, og behovet for trygghet. Flere av informantene formulerte i denne delen hvor krevende selvrealisering og refleksivitet kan oppleves. Jeg kom fram til at det kan virke som kvinnene i mitt materiale forholder seg til selvrealisering som en idé, eller som en abstrakt mulighetsstruktur. Frihet og muligheter opplever de som noe positivt, mens det i det faktiske levde liv ikke er så lett å realisere alle muligheter. Selvrealisering fremstår som et ideal, eller mål, men samtidig skal de forholde seg til en rekke forhold som både kan muliggjøre og begrense en realisering av dette idealet. Dette kan både dreie seg om personlige behov og disposisjoner, og mer ytre konkrete begrensninger og forhold.

I denne delen skal jeg se nærmere på individualisering i forhold til etablering av familie. For de av informantene som har barn er økonomi og ansvaret for barna, og kombinasjonen av dette, klart de viktigste ytre betingelser som skaper rammer for muligheter og begrensninger. Flere av kvinnene jeg intervjuet var i en krevende småbarnsfase, og skal kombinere familieliv med krevende studier eller jobber. Tidsklemma, som har fått så mye oppmerksomhet i den offentlige debatten den siste tiden, er velkjent for dem, og ønsket om mer tid til barna, eller til jobben er et gjennomgangstema i intervjuene.

Beck og Beck-Gernsheim beskriver i boken *The normal chaos of love* hvordan arbeidsmarkedets individualisering, og trykket i det moderne arbeidsliv, representerer en utfordring for parforhold og familieliv (Beck og Beck Gernsheim 1995). De hevder det moderne arbeidslivets ”*inner logic demands that both partners have to put themselves first*” (ibid:6). Familien og parforholdet skal i dag altså romme to individers selvrealiseringsprosjekter, fordi det moderne arbeidsliv krever egen-fokus. Spørsmålet blir da hvordan individet, parrelasjonen og familien mestrer denne utfordringen? Beck og Beck-Gernsheim er ganske pessimistiske på vegne av utviklingen, og hevder en av vår tids ”*main features is a collision of interest between love, family and personal freedom*” (ibid:1).

Jeg skal i denne delen av oppgaven se nærmere på disse perspektivene i forhold til informantenes fortellinger. Fokus blir både å se på individualiseringens dilemmaer i forhold til familieliv, tematisert som forholdet mellom selvrealisering og forpliktelser, og å se nærmere på valg knyttet til det å få barn, eller etablere familie, tematisert som forholdet mellom biologi og refleksivitet.

SELVREALISERING OG FAMILIEFORPLIKTELSER

Berit gir tydelig uttrykk for at det er problematisk å kombinere karriere med familieansvar.

”Jeg føler at yrkesvalget mitt i ganske stor grad går på bekostning av familien, fordi de tvinges til å ta mye hensyn til meg. Det er det vanskeligste ved å fortsette, leve med det, og stå for de valgene jeg har tatt. Det er veldig tøft, og jeg blir utrolig sliten av det.”

Problemene med å forene tid, økonomi, familie og jobb virker også inn på Berits parforhold. Ektemannen bærer en stor del av det økonomiske ansvaret, og Berit føler at dette gjør at han ikke får mulighet til å realisere seg selv i samme grad som henne. Berit beskriver yrkesvalget sitt som et kall, og hennes yrkesidentitet synes derfor som sterkere enn det mange har. Kanskje illustrerer denne ordbruken også hennes behov for å legitimere en yrkestilknytning som hun føler går på bekostning av familien og parforholdet. Kallfølelsen legitimerer kampen for å "vær tro mot seg selv", fordi det er kjernen i kunstneryrket på en annen, og mer eksplisitt måte enn for mange andre yrkesidentiteter.

På mange måter er Berits dilemma den klassiske "tidsklemma" småbarnsforeldre sliter med. Det er likevel momenter som gjør den annerledes enn andre, mer vanlige yrkestilknytninger. Hennes situasjon er sårbar fordi det er vanskelig å tjene penger på det hun gjør. *”Jeg har lyst til å bruke mest mulig av tiden min til kunsten, samtidig er jeg tvunget til å ta ekstrajobber som tar mye tid, og får mindre tid til familien min”*. Det økonomiske aspektet, kombinert med hennes sterke yrkesidentitet, fører henne ut i en ganske tøff vurdering og dilemma. *”Jeg føler en redsel for å bli tvunget til å gi opp kunsten, og det hender nok at jeg dveler ved tanken på hva som vil skje hvis jeg blir tvunget til å velge. Vil jeg velge familien eller karrieren? Og det er en veldig vond og vanskelig tanke som jeg skyver vekk. Det er jo hypotetisk å tenke sånn, for vi er jo ikke i den situasjonen nå, men jeg ser andre kunstnere som havner der, og skjønner hvorfor det skjer.”*

Trude Lappegård har i en studie sett på sammenhengen mellom utdanningslengde, fagretning, og familieetablering. Hun fant at uavhengig av utdanningslengde var sannsynligheten for å være barnløs ved 40-årsalderen høyest blant kvinner med utdanning innenfor fagområdet estetikk (Lappegård 2001). Også tidligere studier har vist at å leve alene, eller i alle fall uten barn, har vært en høyst aktuell livsløpstilpasning for kvinnelige kunstnere (Berg 1983). Lappegård mener dette kan være en indikasjon på at en løsere tilknytning til arbeidsmarkedet, som disse kvinnene ofte har, kan være problematisk å forene med familieliv.

Også flere av de andre informantenes historier handler også på forskjellige måter om utfordringene ved å kombinere familieliv og jobb.

Mette sluttet i en trygg karrierejobb innenfor økonomi, og gikk over i reklamebransjen. Selv om hun oppnådde å realisere et sterkt ønske om å "jobbe mer kreativt", ble ikke jobbskiftet bare enkelt. Det ble tøft å kombinere eneansvaret for et barn med jobb i en krevende bransje. "Å være den eneste som går hjem kl. 16 hver eneste dag gir deg veldig dårlig samvittighet. Og det er veldig mye sosialt, sammenkomster og fester etter jobb, så folk i den bransjen lever litt livet sitt på og med jobben. Når du ikke kan være med på det, settes du litt utenfor. Det tror jeg også var grunnen til at de plukket meg da de måtte nedbemanne. Jeg hørte ikke helt hjemme der, fordi jeg levde litt annerledes." Gjennom at hun mistet jobben ble Mette tvunget til en endring som viste seg å bli positivt for henne. "Den nye jobben er mye lettere å kombinere med å ha barn, og jeg trives mye bedre nå når jeg jobber et sted hvor de andre også går hjem klokken fire."

Maren gir uttrykk for at det er tøft å kombinere en krevende utdanning med omsorgen for småbarn. "Denne fasen er jo kjempeslitsom, og jeg tenker bare at det gjelder å komme seg gjennom den, så blir det lettere etter hvert." Samtidig som det er tøft klarer hun å gjennomføre studiene sine, mye på grunn av at mannen tar sin del av arbeidet med barn og hjem. Men Maren bekymrer seg for hvordan hverdagen skal bli når hun også begynner å jobbe, og familielivet skal romme to karrierer.

Hanne ønsket egentlig å begynne på et nytt studium, og vurderte dette lenge før hun forsonet seg med at det ville bli vanskelig å gjennomføre et nytt studium, og samtidig ta seg av barna. "Jeg slo det etter hvert fra meg fordi jeg innså at jeg i så fall måtte fortsette å jobbe ved siden av, for å klare det økonomisk, og det ville blitt for tøft å kombinere studier med jobb og omsorg for barn."

Cecilie er den som har hatt minst utfordringer med å kombinere karriere med omsorgen for to barn, og mener dette skyldes arbeidsgiveren, og at mannen stiller opp. "Jeg har en helt utrolig bra arbeidsgiver som hele tiden har tilrettelagt for meg slik at nye utfordringer, og en videre karriere i konsernet, har vært mulig å kombinere med barna. Så lenge jeg er småbarnsmor kommer jeg til å fortsette der, og se hvor mye jeg kan få ut av det."

Kanskje er det denne positive erfaringen med å kombinere karriere og familieliv som gjør at Cecilie har mange nye planer for fremtiden som hun er veldig opptatt av at hun skal klare å realisere. "Jeg ser ikke barn som noen hindring, jeg er opptatt av at jeg skal fortsette å utvikle meg selv om jeg har blitt mor. Noen ganger er det krevende. Da jeg valgte å ta den nye lederjobben visste jeg at det ville bli en veldig krevende jobb, men jeg og mannen min ble enige om at dette kunne jeg gjøre. Det gjorde at det ble mer som falt på ham, selv om vi alltid har forsøkt å dele likt. Og det er ikke en selvfølge, selv i vår aldersgruppe har jeg sett."

Både Berit, Maren og Cecilie fremhever det altså som avgjørende for deres karrieremuligheter at partneren har tatt sin del av arbeidet med hjem og barn. Friheten til selvrealisering muliggjøres av endrede forestillinger om utforming av feminitet og maskulinitet, som blant annet innebærer at arbeidsbyrdene i hjemmet fordeles mer likt.

Det er interessant å merke seg at i Berits og Cecilies historier er det ikke bare likestilling, men faktisk omvendte kjønnsroller de forteller om. De har hatt frihet til å realisere seg selv yrkesmessig fordi ektemennene har tatt en større del av arbeidsbyrden i hjemmet enn dem selv. For Berit har dette vært mer problematisk enn for Cecilie, og det synes å henge sammen med at det for Cecilie har vært lettere å forsvare dette valget økonomisk. Nye måter å utforme kvinneliv på kan altså ligne mer tradisjonelt mannlige mønster – forsørgerrollen legitimerer at man satser på karrieren. Det er i større grad ok å "kjøre sitt løp" når dette gir økonomisk uttelling.

Beck og Beck-Gernsheims pessimistiske diagnose av interessekonflikt mellom kjærlighet, familie og personlig frihet, som et sentralt trekk ved vår tid, kan langt på vei virke riktig i forhold til det jeg finner i mitt materiale. Informantene gir utvilsomt uttrykk for at familieliv og karriere er en krevende kombinasjon. Sett i sammenheng med informantenes sterke ønsket om frihet og mulighet for selvrealisering, slik det kom fram i del 5, skulle en likevel vente at dette var en enda mer problematisk utfordring for informantene enn det de gir uttrykk for. Jeg tror dette kan forstås og forklares ut fra flere forhold. Som jeg allerede har vært inne på, lever de i likestilte parforhold, hvor det er en selvfølge at familien skal romme to selvrealiseringsprosjekter, og at man skal dele på arbeidsbyrdene knyttet til familie og hjem. Familie og karriere betraktes som et felles prosjekt.

Hvis vi går litt tilbake til Taylors resonnement kan dessuten ikke selvrealisering bare forstås i relasjon til yrkesliv, men som livsutfoldelse på et mer eksistensielt nivå. De nære, intime relasjonene er slik like viktige som jobb for identitetskonstruksjon, og søken etter mening og autentisitet.

Frihet og ansvar

Mette forteller at det å få barn har forandret henne. Før var hun orientert mot å gjøre karriere, mens dette nå ikke er så viktig for henne lenger. *"Før jeg fikk barn hadde jeg veldig mye mer fokus på jobb, nå er ikke det så viktig lenger. Men jeg hører jo andre småbarnsforeldre si at det endrer seg når barna blir eldre. Jeg har ikke overskudd til å gå kurs, lære mer, eller videreutvikle meg, har mer enn nok med å få hverdagen til å gå ihop. Jobbfokuset er skremmende langt borte."*

Mette er tydelig ikke helt komfortabel med at hun er blitt mindre karriereorientert. Hun spør meg om de andre jeg intervjuer også forteller det samme, som om hun leter etter en bekreftelse på at det er ok å føle det slik.

Samtidig som ansvaret for barn, for flere av kvinnene betyr begrensninger i forhold til yrkesmessig utfoldelse, ser de ikke det som en negativ begrensning. Bortsett fra Berit som synes dette er en problematisk kombinasjon, fremhever de andre kvinnene dette som en positiv begrensning. I likhet med Mette begrunner de dette med at de har endret fokus etter at de fikk barn. Maren: *”Jobben blir mindre viktig, akkurat nå ønsker jeg jo bare å være sammen med barna og ikke andre ting.”* Omsorgen for barn kommer i første rekke, og karrieremuligheter i andre. I hvert fall for en periode, mens barna er små, virker de innstilt på at det må være slik. På sikt håper de å få frigjort energi til å kunne prioritere egne behov mer.

Ikke minst sier flere at de opplever morsrollen som svært givende og meningsfull, og ikke som en deprivasjon fra selvrealisering yrkesmessig. Jeg får inntrykk av at noen av dem delvis opplever denne mulighetsbegrensningen som en lettelse. For en periode kan de ta en legitim pause fra å refleksivt fokusere på hvordan de skal oppnå yrkesmessig selvrealisering. Studier og jobb, i kombinasjon med omsorgen for småbarn, krever sin kvinne, og gjør at de ikke har energi og overskudd i samme grad som tidligere til å kontinuerlig reflektere over eget livsprosjekt. Det kan virke som at det få barn slik sett, for en periode, virker som en beskyttelse mot anomien i deres moderne refleksive livsprosjekt.

Også andre forpliktelser som økonomiske kan oppleves som slike positive begrensninger. Amalie beskriver hvordan hennes behov har forandret seg i løpet av tjueårene. *”Jeg har ikke den samme friheten som før til bare å reise, eller gjøre hva jeg vil. Nå har jeg jobbet i noen år, har lån, og har gjort meg avhengig av en inntekt. Men jeg synes egentlig det er helt greit, jeg har ikke lyst til å være så uavhengig, og ha alle muligheter åpne som jeg hadde før. Jeg har liksom gjort de tingene, og behovene forandrer seg når du blir eldre. Jeg føler at jeg er i en ny fase av livet, og det føles veldig godt.”*

De kvinnene som er mødre gir uttrykk for at samværet med barna er en viktig kilde til glede og tilfredshet. De beskriver at det å få barn, og tiden de bruker sammen med barna, er med på å gjøre livet meningsfylt. På spørsmål om hva de ser som ”det gode liv” er fokus på familien og ønsket om at barna skal ha det bra. Sett i sammenheng tolker jeg dem dit hen at følelsesaspektet ved omsorgen for barna er svært viktig for dem.

Flere studier har vist at ønsket om følelsesmessige tilfredsstillelse er en viktig motivasjon for moderne mennesker til å ønske seg barn (Beck og Beck-Gernsheim 1995). I en prestasjonsorientert og omskiftelig verden, kan nærhet til våre barn gi en følelse av tilhørighet

og mening (ibid, kp.4). Livet får en retning og kontinuitet som kan beskytte oss mot følelsen av usikkerhet og meningsløshet. Sammenlignet med tidligere tider hvor familiens fundament var det økonomiske fellesskapet, gir den moderne foreldrerollen mulighet for stor følelsemessig uttelling og berikelse. Samtidig er kravene til det å være foreldre blitt høye, og forpliktelsene omfattende. Vårt århundre er blitt omtalt som barnets århundre. I løpet av det tyvende århundret har tradisjon og religion gradvis mistet grepet om barneoppdragelsen, og barndommen blitt anerkjent som en egen, viktig fase av livet. Det innebærer også at barna og deres behov settes i sentrum av foreldrene, og at kravene til det å være foreldre er blitt større.

Individualitet og kulturell kontinuitet

Beck (1997) og Giddens (1994) hevder at livsløpet har form av valg biografier, og at det ikke lenger finnes klare foreskrevne normer for livsløp. Man kan imidlertid innvende at de i sin forståelse fokuserer for mye på endring, og ikke tar i betraktning kulturell kontinuitet.

Kultur kan forstås som konstruert som fortellinger. Kulturelle fortellinger er viktige fordi de identifiserer kollektive forestillinger som ligger til grunn for våre mentale grunnskjema som danner basis i vår måte å tenke, handle og forstå (Frønes 2001).

Perspektiver om kultur og kontinuitet blir lett utydelige i individualiseringens nærsynthet og fokus, men våre kulturelle fortellinger handler både om nye tendenser i retning økende individualisering, og kontinuitet av det bestående. Frønes påpeker at det eksisterer kulturelle forestillinger, eller fortellinger, som innebærer at vi har "script"¹ for livsløpet (Frønes 2001:104). Valgene må altså fremdeles gjøres innenfor visse rammer, i overensstemmelse med forventninger fra omgivelsene til livsløp. Unge mennesker i dag utformer derfor livene sine i skjæringspunktet mellom nye og gamle fortellinger – mellom nye individualistiske idealer og realiteter – og det bestående, overlevert som kulturelle script og fortellinger.

Dette blir kanskje særlig tydelig når en ser på det individualiserte livsløpet - forstått som muligheter, frihet, selvrealisering og karriere - i forhold til familieetablering.

Store endringer har utvilsomt funnet sted gjennom de siste tiårene. De kulturelle forestillingene om livsløpet og livsfaseoverganger er endret. Lengre ungdomstid og utdanningsløp forandrer alderen for barnefødsler, forandrer familiene og yrkeskarrierene (ibid). Ikke minst har kvinnerollen endret seg etter husmorens tid, og dette har ført til endringer i familien, og i hvordan femininitet og maskulinitet utformes. Som vi har sett

¹ Script viser til handling kjedet sammen i bestemte sekvenser og strukturerte prosesser. Etter hvert uttrykk for generelle normative prinsipper (Frønes 2001:104)

muliggjøres selvrealisering yrkesmessig hos mine informanter av at scriptene er endret, og at de representerer ”nye fortellinger” om hvordan arbeidsbyrdene i hjemmet kan fordeles likt.

Endring er mer iøynefallende enn det som er som før, og får naturlig nok mer oppmerksomhet, men selv om endringene har vært store er det ikke vanskelig å finne indikatorer på fortsatt stabilitet. Det har funnet sted en økt differensiering, men rammen for livsløpet er ikke fullstendig oppløst, eller kastet om kull. Femti- og sekstitallets forestillinger om overganger mellom livsfaser, og hva som var en riktig alder for ekteskapsinngåelse, barn og yrkesaktivitet har fremdeles en viss gyldighet (ibid). Forlengelsen av ungdomstid, og den lange ung-voksenfasen, har riktignok forskjøvet aldersgrensene for når utdanningen skal være tilbakelagt, når man kommer i gang med yrkeslivet, og etablering med familie og barn, men selv om tidsperspektivet er forskjøvet er fremdeles innholdet og ingrediensene noe av det samme som tidligere. Moderne verdimønstre tyder ikke på at familie betyr mindre for mennesker. Det store flertallet av unge ønsker også i dag å stifte familie, og dette skaper noen rammer for den personlige friheten, og noen begrensninger i forhold til den valgbiografien Giddens beskriver.

Selv om nye samlivsformer oppstår, og mangfoldet av familieformer øker, viser fortsatt familieutviklingen stor stabilitet. Familier dannes, de aller fleste får barn, og de fleste barn fødes inn i familier med to foreldre (Brandt og Moxnes 1996). Det er kanskje riktig å si at familiens *innhold* på mange måter har endret seg, men at familien fortsatt har stor betydning. I en omskiftelig og kompleks verden er kanskje familierelasjoner viktigere for oss enn noen gang tidligere.

Poenget her er å skissere at fortellingene om endring, og særlig i en kultur med enorm fokus på endringstakt, kan være så sterke at andre perspektiver har problemer med å trenge igjennom. De gamle forestillingene om livsløpets innhold og stadier lever side om side med de nye, som et kulturelt etterslep av tidligere dominerende kulturell praksis (ibid). Fortellinger og forestillinger fra den tidlige modernitet lever videre, og blandes med forestillinger og fortellinger fra senmoderniteten. Vi overser ofte at kulturell kontinuitet, i form av rekkefølge og innhold i forhold til livsløpet, også er gyldige og dominerende fortellinger i dag.

Den forståelsen jeg søker å etablere gjennom dette resonnementet er at kvinnene i mitt materiale utformer livene sine i skjæringspunktet mellom nye idealer, hvor livet sees som et individuelt prosjekt, og gamle fortellinger om livsløp knyttet til familieliv, og etablering av familie. Dette skal vi se litt nærmere på.

Flere av informantene forteller at de opplever holdninger og praksis i vennemiljøet som press og forventninger i forhold til når man skal etablere seg og få barn. Hvilke

forventninger en møter kan variere med hvilket miljø man kommer fra. Noen møter mer moderne script i forhold til ”når ting skal skje” i livet, mens andre møter mer tradisjonelle. Uansett er det tydelig at de påvirkes av de dominerende fortellinger og script i sine vennemiljøer.

I Cecilies miljø ligger en forventning om at en skal få barn når en har giftet seg, og idealet er tobarnsfamilien. ”Omgivelsene forventet at vi skulle få barn da vi giftet oss. Vi fikk mange spørsmål og hinting om det. Først om å få nummer en, og da han ble et par år, om vi ikke skulle få en til. Jeg ønsket jo etter hvert selv å bli en familie på fire, for meg var liksom det idealet.”

For Mette er det mindre snakk om et ytre press, men mer et indre motivert ønske om å ”være som alle andre”. ”Søsteren min, og flere av mine nære venninner, giftet seg med ungdomskjæresten og fikk barn tidlig, og jeg trodde at det skulle skje meg også, men jeg har ikke vært i nærheten. Jeg har hele tiden sammenlignet meg med dem, og det setter et forventningspress på deg selv i forhold til når du skal gifte deg, og når du skal få barn. En vil liksom følge normen.” Mette tror også dette ønsket om å følge normen, og etablere seg tidlig, har ført til at hun har blitt lenger enn hun burde i forhold som ikke fungerte. ”Jeg tror ofte jeg har forsøkt å vri dårlige forhold til gode, for en håper at dette forholdet skal det bli. Litt sånn, nå er jeg så gammel at nå må bare dette fungere, så vi kan gifte oss og få barn.”

Da Kari var i midten av tjuårene var hun i et miljø hvor de rundt henne fikk fast forhold, og hvor idealet var å etablere seg. Som Mette føler Kari at hun ble i et forhold lenger enn hun burde, fordi det var forventet at en skulle begynne å etablere seg. ”Alle rundt meg var sånn, nå er vi ferdige med studiene, nå skal vi få jobb, hus, barn og de greiene der. Jeg var jo forelsket, men tror jeg var påvirket av at man liksom skulle ha en kjæreste, hadde litt småangst for å falle utenfor. Men jeg følte meg innestengt, og var ikke klar for å etablere meg.” Kari ble provosert av de sterke forventningene i hennes miljø til hvordan en skal leve, og fant etter hvert ut at dette ikke føltes riktig for henne, hun ønsket frihet og ikke etablering. ”Jeg ble på en måte forbannet også. Det må da gå an å leve litt annerledes. Det må da for pokker gå an å ikke kjøpe hus, og få barn og samboer når du er 25, og likevel føle at du ikke er mislykket. Jeg hadde ikke lyst til å få barn så tidlig, følte meg ikke klar for det, jeg ville ha frihet.”

Gjennom studier og jobb møtte Kari andre miljøer, med andre holdninger til det å etablere seg. Kari har levd ut friheten sin, og realisert mye av det hun ønsket. ”Det var først i midten av trettiårene at jeg kjente at nå kan det passe. Nå har jeg roen og tryggheten, og har fått gjort mange ting. Men nå er jeg litt redd for at jeg skal gå glipp av å få barn. Det var jo

ikke helt det som var planen, selv om jeg ikke har vært moden for det før nå. Jeg har jo lyst til å være som alle andre på den måten, jeg vil ha familie.”

Guro er også opptatt av at det er viktig å følge sitt eget løp uten å la seg påvirke av hvordan vennene lever, men hun synes ikke det er bare lett. *”De fleste vennene mine er mer etablert en meg. Og det er klart det ligger noen forventninger der, og det gjør meg litt sliten, men jeg prøver å ikke la det styre meg. Jeg har alltid vært veldig opptatt av at jeg skal gjøre det jeg vil, men det er ikke så lett å kjenne etter, og ikke bli påvirket av de rundt deg.”*

Scriptet frihet

Med moderniteten har mange tidligere script blitt løst opp, men samtidig har skjulte script erstattet de mer formelle. Den moderne fortellingen om muligheter og frihet har vokst fram parallelt med utdanningssamfunnet og den relativt lange ung-voksenfasen, men også i den moderne fortellingen om frihet finnes det et script med forventninger til innhold og hendelsesstruktur (Frønes 2001). I det nye scriptet forstås og planlegges livsløpet mer som en karriere. Det forventes å bruke tid på å utdanne og kvalifisere seg i tjueårene, og ideelt sett skal utdanning være avsluttet, og fundamentet for en yrkeskarriere lagt, før en får barn (ibid).

Reiser og opplevelser er også et viktig element i dette scriptet. Reising er knyttet til selvrealiseringskulturen, og opplevelsesdimensjonen ved det er viktig. Reiseopplevelser handler ofte om å søke mening, møtet med det autentiske og ekte. Fortellingen om at ung-voksenfasen skal inneholde disse ingrediensene er i ferd med å vokse seg ganske sterk og få en slags nøkkelfortellingskarakter² (Frønes 2001). I arbeidet med denne oppgaven ble jeg oppmerksom på hvor mye jeg så spor av dette i aviser, ukeblader, tv-serier og så videre. Ung-voksenfasen tematisert som en distinkt fase med sine bestemte kjennetegn, livsdilemmaer og ingredienser. Ofte er det også forskere med samfunnsfaglig bakgrunn som budbringer denne historien i mediene. Som jeg har vært inne på tidligere i oppgaven er sosiologien i høyeste grad en deltager som er med på å konstituere det den analyserer.

Et poeng som jeg synes tydeliggjør hvordan den moderne individualistiske fortellingen også har skjulte script og forventninger til innhold, er hvor opptatt mange av mine informanter er av at det er viktig å reise ut i verden og oppleve. Jeg tror ikke det er tilfeldig at så mange av dem kom inn på denne tematikken i intervjuet. Reiser og studier i utlandet er blitt en viktig del av ungdomstiden for unge i dag. Reising framstår som en av selvrealiseringens ikoner

² Nøkkelfortelling forstått som beskrivelser av forløp som sier noe essensielt om den kultur de er en del av, og som påvirker aktørenes fortolkninger og handlinger (Frønes s. 108. 2001).

(Frønes og Brusdal 2000). Reising er blitt en viktig markør av livsstil, og et signal til omverden om hvem man er.

Uten at jeg har brakt det på bane er både Mette og Cecilie opptatt av å forklare og unnskyldte hvorfor de ikke har reist mer. Mette: *”Jeg har alltid hatt veldig lyst til å reise jorda rundt, men det har alltid vært noe som har holdt meg tilbake, jobb eller kjæreste. Egentlig er jo sånne grunner bare unnskyldninger en lager for seg selv, fordi en ikke har mot til å bryte opp og dra. En unnskyldning over for seg selv om hvorfor jeg ikke gjør det som er forventet av omgivelsene. Jeg føler likevel ofte at jeg må forsvare overfor andre hvorfor jeg ikke har reist mer.”*

Cecilie er også opptatt av at det forventes at man har gjort den obligatoriske dannelsesreisen. *”Den backpackergreia med tre måneder i Asia er jo sånn som alle skal ha med seg. Jeg har lyst til å reise, og lyst til å oppleve, og jeg angrer på at jeg ikke benyttet muligheten og reiste mer før jeg fikk barn. Og jeg angrer på at jeg ikke tok et studieår i utlandet.”*

Både Mette og Cecilie gir uttrykk for at reiser og opplevelser er en viktig del av den fortellingen de ønsker å fortelle om seg selv. Reising og eksotiske opplevelser er en del av det kulturelle scriptet de føler gjelder for dem. Det attraktive ved reising viser til noen felles referanser og koder som er sentrale markører i deres generasjon og miljø. De er dels klar over at dette er en ytre forventning, men den er også internalisert på en måte som gjør at de ikke kan distansere seg fra den, og betrakte den kun som det. Det fremstår som noe de skylder seg selv å gjøre, for sitt eget beste.

Amalie har reist mye, for henne har reising en mer antropologisk motivasjon. Hun vektlegger møtet med andre kulturer som det forlokkende ved å reise ut i verden. Berit gir uttrykk for det samme perspektivet, uten at hun har realisert dette i samme grad som Amalie. *”Jeg har hatt veldig lyst til å reise og oppleve andre kulturer. Møte det som er annerledes”*. For Amalie og Berit er ikke bare opplevelse det sentrale, men jakten på autentisitet og det eksotiske. Slik kan dette med reising forstås som en del av et autentisitets-repertoar. Du signaliserer hvem du er gjennom din verdsetting av en type reising, deres preferanser sier noe om hvem de er, og hvilke verdier og holdninger de har.

MODERNITET, BIOLOGI OG REFLEKSIVITET

Kvinner holdninger og handlinger i forhold til det å få barn har i løpet av noen få tiår vært gjennom store endringer. Utsatte barnefødsler og lavere fødselstall kjennetegner utviklingen i Norge, og resten av den vestlige verden. Inglehart viser i en undersøkelse at samfunn med en høy andel av postmodernisme ser ut til å ha lavere fødselsrater enn andre samfunn (Inglehart 1997). I de høy-industrialiserte landene har det vært en markert nedgang i fødselsratene siden 1960-tallet. Kvinnerollen i det moderne samfunn er forandret, og kvinner har fått større frihet til å velge livsløp enn tidligere. Individualiseringens framvekst, økt likestilling, høyere utdanningsnivå, økt inntekt og prevensjon har gitt kvinner større frihet, og mulighet til i større grad å velge sine liv. Lappegård har i en studie vist at både utdanningsnivå og type utdanning har betydning for variasjonene mellom norske kvinner i forhold til om - og når de får barn, og hvor mange barn de får (Lappegård 1998).

Det er slutt på reproduksjon som skjebne, og det er ikke lenger selvfølgelig at en kvinne skal velge å bli mor, men fortsatt er det slik at flertallet av norske kvinner velger å få barn. Utformingen av femininitet er nok fremdeles i en brytningstid på dette området. Kvinner som velger å ikke få barn oppfattes av mange fortsatt som uvanlige, og det koster nok fremdeles å velge utradisjonelt på dette området.

Giddens mener kroppen er dypt involvert i modernitetens refleksivitet (Giddens 1991). Han hevder at kroppen på mange måter har fått en ny betydning, den kan ikke lenger forstås som noe gitt og uforanderlig, eller noe enhetlig (ibid). I senmoderniteten er kroppen og biologiske prosesser også blitt gjenstand for valg. Forbrukskulturens enorme fokus på helse, mosjon og skjønnhet taler et tydelig språk. Kroppen er en del av den identiteten vi forsøker å bygge. Derfor er dette også et tema tett koblet opp mot kjønn og kjønnsidentitet, og jeg savner hos Giddens en nærmere utdypning av konsekvensene av dette. Kroppen er ikke bare blitt gjenstand for disiplinering i Foucaults betydning, kroppens utvikling blir også et sentralt element i individets livsplanlegging. Giddens snakker om prosesser der naturen forsvinner, og biologi og reproduksjon sosialiseres. Reproduksjon er et eksempel på et område hvor en rekke valg foreligger, og er i følge Giddens det tydeligste eksemplet på livspolitikken muligheter og problemer. Giddens snakker stadig om *individet* i denne sammenhengen, og fokuserer ikke på at dette kan innebære forskjellige ting for kvinner og menn. Reproduksjonen impliserer noe annet og mer konkret for kvinner, og de kan derfor bli stilt overfor en valgsituasjon på en annen måte enn menn.

Mennesket er ikke bare hjerne og refleksivitet, vi er også kropp og biologi. Giddens og Beck synes å nedtone dette faktum i sin beskrivelse av det moderne mennesket som først og

fremst refleksive vesener. De har selvfølgelig rett når de påpeker at også kropp og biologi er blitt del av refleksiviteten, f.eks. gjennom at medisinsk teknologi gjør det mulig å manipulere kroppen, også den er blitt gjenstand for valg. Jeg mener de imidlertid overser med hvilken tyngde biologi er bestemmende for viktige rammer for livet, kanskje særlig for kvinner. Moderne prevensjonsmidler, og kunnskap om fødselsplanlegging, er ikke i seg selv noe som automatisk fører til full kontroll over egne valg. Vi er ikke bare refleksive velgere, når det gjelder kropp og biologi er det også en tendens til noe så usosiologisk som at "ting bare skjer".

Et refleksivt valg ?

Flertallet av kvinnene jeg intervjuet ga uttrykk for en "tradisjonell" orientering, de ønsket å stifte familie, og å få barn var en selvfølgelig del av livet for dem.

I mitt materiale er det varierende i hvilken grad det å få barn kan sies å være gjenstand for den refleksiviteten Giddens fremhever, og i den grad et klart valg man tar. Hele skalaen er representert fra det nøye planlagte og refleksivt begrunnede, til det "som bare skjedde".

For Hanne, Cecilie og Berit har graviditetene vært refleksivt funderte handlinger – aktive valg og planlagte begivenheter. Men også det planlagte kan by på overraskelser. Berit: *"Vi hadde jo ikke planlagt tvillinger. Selv om det er veldig hyggelig når en får vendt seg til tanken, snur det opp ned på en del ting, særlig i forhold til jobb."*

Mette hadde ikke planlagt å få barn, men hadde tidlig i tjuårene avklart at abort ikke var et alternativ for henne. Hun hadde dessuten fått vite at hun kunne få problemer med å få barn, og tok derfor ikke så mye hensyn til "å være forsiktig".

Maren planla å få det første barnet, men ikke nummer to. *"Jeg var egentlig veldig oppsatt på å bli ferdig med utdannelsen min, jobbe en stund og komme i gang med den delen av livet mitt, men så ble jeg gravid. Jeg er jo ikke kjempemisfornøyd med det, man skal jo jobbe så mange år av livet at å få de barna er jo egentlig bare kjempefint."*

I mitt materiale er Kari og Guro de som klarest gir uttrykk for refleksivitet og ambivalens knyttet til det å få barn. Kari har ønsket seg barn de siste par årene, men synes den endelige avgjørelsen er skummel, og refleksiviteten knyttet til en slik avgjørelse komplisert. *"Jeg har jobbet hele livet for å unngå å bli gravid, og så skal en plutselig ønske å bli det, for det er jo noe med å bli for gammel, og gå glipp av det også da. Ting slumper ikke bare til når du er sånn som meg. Skulle ofte ønske at ting bare skjedde, at jeg ikke hadde så veldig styring og kontroll, lot ting bare skje. Helt annerledes enn søstrene mine som slumpet til å bli gravid, og det har jo styrt deres valg og liv."*

Kari savner spontaniteten, og føler at planleggingen av livet, og kravet til bevisste, gjennomtenkte valg er slitsomt. Hun uttrykker gjennom hele intervjuet veldig ambivalens i forhold til å bli etablert med fast jobb og familie. Hun er redd for å miste friheten, samtidig som en del av henne ønsker *"det straighte livet"*. Denne ambivalensen syns hun det er slitsomt å forholde seg til, og den gjør det vanskelig for henne å treffe valg.

For Guro er refleksiviteten knyttet til ansvaret og utfordringene ved å skulle oppdra et barn. *"Jeg har alltid tenkt at jeg gjerne vil ha barn, men etter hvert er jeg blitt mer og mer i tvil. Jeg syns samfunnet på mange måter er vanskelig å forholde seg til, og jeg tror rett og slett det er vanskelig å være foreldre, vet ikke om jeg ville mestre det."*

Guros tvil bunner i at hun har betenkeligheter i forhold til sine evner til å oppdra et barn. Kravene til foreldrerollen er på mange måter intensivert i det moderne samfunn. Dette innebærer en ny type bevissthet rundt det ansvaret som hviler på den som setter barn til verden. Beck og Beck-Gernsheim beskriver dette som *det ansvarlige valg* (Beck og Beck-Gernsheim 1995). Den økte bevisstheten og kunnskapen har ført til en vitenskapeliggjøring av oppdragelse, en oppgave man derfor ikke skal ta på seg uten videre. Særlig utsatt er nok kvinner fra middelklassen med høyere utdanning, som får sitt første barn relativt sent (ibid).

Cecilie gir uttrykk for en lignende type krav til refleksivitet som Guro. Hun mener at å få barn skal være en bevisst og gjennomtenkt handling. *"Jeg har hatt mange diskusjoner med venninner om det at mange får barn bare for å få det. Det er jeg veldig imot, det skal være et veldig bevisst valg, ikke noe man lettvent bare gjør."*

Biologi og refleksivitet – et komplekst samspill

På mange måter blir det litt problematisk å fokusere på det refleksive, slik Giddens gjør i sine beskrivelser, når det biologiske er så avgjørende. Mens jeg skrev på denne oppgaven fikk jeg høre at Guro hadde fått kjæreste, og at de etter kort tid var blitt gravide - det er ikke alltid hva man tenker og planlegger som blir bestemmende for hvordan ting i praksis blir.

Det er klart at det er et samspill mellom mange faktorer som avgjør i hvilken grad man forholder seg refleksivt til egen kropp og biologi. I mitt materiale synes det å være en sammenheng mellom livssituasjon, og hvor refleksivt de forholder seg til slike valg. Naturlig nok påvirkes deres holdninger, handlinger og refleksjoner av deres situasjon, om de er single, i parforhold, og om de allerede har barn. Refleksivitet er ikke noe fastlagt og stabilt, men kan framstå som en tøyelig ramme rundt de livssituasjoner informantene til enhver tid måtte befinne seg i. Refleksiviteten tilpasses antagelig vår faktiske livssituasjon.

Friheten ved bare å kunne ta hensyn til seg selv, og egen selvrealisering kan virke både forlokkende og skremmende. Når reproduksjon framstår som en situasjon som krever et aktivt valg, kan beslutningsprosessen bli vanskelig og langtrukket, slik Kari beskriver sin ambivalens. For unge kvinner med krav til egen bevissthet, og med ønske om å treffe de riktige beslutningene av riktige grunner, kan dette by på utfordringer.

Hannes historie kan også belyse hvor vanskelig denne sammenhengen mellom refleksivitet og biologi kan arte seg. Reproduksjon som skjebne har i noen sammenhenger endret seg fundamentalt, ikke minst gjennom utviklingen av avanserte former for medisinsk behandling av barnløshet. Infertilitet er ikke lenger overlatt i skjebnens hender, det er også blitt gjenstand for valg. Dette åpner selvfølgelig for nye muligheter, men kan også gi konsekvenser som er vanskelig å takle. Hanne forteller noe dette.

Hanne giftet seg tidlig, og hadde et sterkt ønske om å stifte familie. Etter en stund ble det klart at de ikke kunne få barn, og de oppsøkte medisinsk hjelp, men resultatene uteble. *”Vi la fryktelig mye i det tredje prøverørsforsøket, det var forferdelig. Da hadde vi begynt å snakke om å gå fra hverandre, men vi tenkte at vi prøver det som en siste sjanse. Går det, så går det, og hvis ikke... vi la hele vår skjebne i det. Det ble alt for voldsomt egentlig.”* Hanne mener de ble stilt ovenfor et situasjon som det egentlig er umulig å takle, og at det kanskje hadde vært bedre og ikke ha denne muligheten. *”Det du ikke rår med, rår du ikke med, og da kan du slå deg til ro med det, men å hele tiden ha muligheten til å forsøke på nytt er forferdelig. Da er jo alt opp til deg selv og dine valg. Men kanskje ser jeg det sånn nå, fordi jeg har fått de barna jeg ønsket meg sånn.”*

Sjonglører mellom gamle og nye fortellinger

Til slutt i denne delen av oppgaven har jeg lyst til å trekke en tråd tilbake til del 6, hvor jeg så nærmere på forholdet mellom informantenes ønske om frihet til selvrealisering, og behovet for rammer og trygghet. Det virker rimelig å forstå ambivalensen og sårbarheten i informantenes refleksive selvrealiseringsprosjekt, slik det kom fram i del 6, i sammenheng med den forståelse jeg har etablert her.

Som vi har sett av informantenes historier preges deres refleksjoner og livsutforming både av tradisjonelle forventninger til familieetablering og familieliv - og nyere fortellinger hvor det å få barn sees som et selvstendig valg, og hvor selvrealisering yrkesmessig er en sentral del av deres identitet og liv. Utfordringen som da møter dem er at de skal forene ideen og idealet om frihet, muligheter, karriere og selvrealisering med mer tradisjonelle fortellinger

og script om hvordan kvinneliv utformes. De gamle fortellingene lever side om side med det nye, og representerer kontinuitet i forestillinger om livsløpets stadier og innhold.

De skal med andre ord kombinere og sjonglere mellom gamle og nye fortellinger, knyttet til idealer og forventninger om hvordan et kvinneliv utformes. I den siste delen av oppgaven, som skal handle om individualitet og kjærlighet, kommer også denne ambivalensen til uttrykk.

DEL 8: INDIVIDUALITET OG KJÆRLIGHET

Denne siste delen av oppgaven handler om kjærlighet og individualitet. Et utgangspunkt er at viktige dimensjoner og dilemmaer ved moderniteten og individualiseringen kan spores i våre holdninger og handlinger i forhold til parforhold og kjærlighet. Dette skal jeg se nærmere på her, men før jeg går videre vil jeg gjøre en avgrensning. Tematiseringen av kjærlighet bringer et nytt felt av sosiologien inn i oppgaven, og både teoretisk og empirisk har dette vært en utfordring å avgrense. Når jeg begynte å skrive denne delen om kjærlighet ble forgreningene mange. Kjærlighet er komplekst og flertydig og - teksten min vokste. Fokus for denne oppgaven er imidlertid å skrive om individualisering, og jeg har begrenset tumleplass. Jeg vil derfor presisere at jeg kun tar for meg noen mulige tilnærminger av svært mange interessante og relevante.

En annen viktig utfordring er knyttet til det metodiske. Menneskers kjærlighetserfaringer og parforhold er et høyst privat sted, og ingen utenforstående har egentlig tilgang til dets indre logikk og liv. Når jeg i tillegg er tvunget til å avgrense i forhold til materialet mitt, synes jeg helheten i deres historier vanskelig kan ytes full rettferdighet. Jeg forsøker likevel så godt det er mulig, innenfor de rammene jeg har, å presentere sammenhengene og helheten i informantenes historier.

Når man behandler kjærlighet sosiologisk befinner man seg i spennet mellom en privat, personlig opplevelse og følelse - og et sosialt fenomen. Både forestillinger og praksis knyttet til kjærlighet kan forstås som noe sosialt, eller som en sosial konstruksjon. Historisk ser vi at forestillinger, og hvordan vi "gjør" kjærlighet, utvikler seg og endres. Kjærlighetsdiskursen er noe foranderlig. Forestillingene og begrepene både endrer seg, og endrer innhold. Slik sett er det jeg skal tematisere videre å forstå som uttrykk for en tidstypisk forståelse av kjærlighet. Det er en tidsånd som viser seg i modernitetsteorienenes forståelse og analyse av kjærligheten og parrelasjoner.

De sentrale teoretiske bidragene i denne delen av oppgaven vil være Anthony Giddens *Intimitetens forandring* (1994), Beck og Beck-Gernsheim *The Normal Chaos of Love* (1995), Lynn Jamiesons *Intimacy* (1998) og Eva Illouz analyse i *Consuming The Romantic Utopia* (1997). Som før i oppgaven vil også Charles Taylors *Autentisitetes etikk* (1998) være et viktig bidrag.

Alle disse bidragene har det tilfelles at de beskriver kjærlighetens mentalitet og vilkår i dagens samfunn, men deres tolkninger og forståelser er forskjellige. Jeg vil derfor starte med

å se nærmere på deres tanker om kjærlighet og parforholdets vilkår i forhold til oppgavens overordnede perspektiv om individualisering.

INTIMITETENS FORANDRING I DET MODERNE

Denne delen av oppgaven tar utgangspunkt i Anthony Giddens beskrivelser av kjærlighetens vilkår i dagens samfunn. Det overordnede og sentrale perspektiv er her at en av individualiseringens grunnleggende konsekvenser er at følelser og følelsesmessig tilfredsstillelse er det sentrale i forhold til kjærlighet og parforhold. Giddens beskriver i boken *The Transformation of Intimacy* (1992) om grunnleggende endringer innenfor kjærlighet og intimitet. Han mener svekkelsen av tradisjoner har åpnet for at vi selv aktivt velger og skaper våre intime relasjoner, og at utviklingen av disse er sentrale i den refleksive utviklingen av selvidentitet. Parforhold og kjærlighet er blitt en del av den prosess hvor vi refleksivt velger og begrunner, og forholder oss til våre handlinger. Nye samlivsformer bygger på det Giddens kaller *confluent love*, der en stadig gjensidig bekreftende og følelsesmessig kontakt mellom to autonome individer er det sentrale. *Det rene forhold* er et annet sentralt begrep i Giddens forståelse og analyse av kjærlighet. Dette innebærer at de ytre faktorer for kjærlighetsforholdet har mistet sin betydning, og det eksisterer kun for dets egen skyld. Ekteskap og parforhold er i følge Giddens blitt en sak mellom to personer hvor følelsesaspektet er den avgjørende dimensjon.

På tross av den økte sårbarheten og risikoen knyttet til kjærlighet tolker jeg Giddens som mer optimistisk til endringene enn Beck og Beck-Gernsheim. Giddens er opptatt av det frigjørende aspektet, og de nye mulighetene for *emosjonelt demokrati* mellom menn og kvinner som likeverdige parter. Beck og Beck-Gernsheim mener ikke at det er snakk om noe emansipatorisk prosjekt, det avtradisjonerte individet er blitt mer avhengig av arbeidsmarkedet og derfor ufritt. De ser kjønnskonflikter som grunntendens i kjølvanet av individualiseringen, og hevder kampen for å balansere karriere, kjærlighet, ekteskap og "nye" moderskap og faderskap, i dag har erstattet klassekampen (Beck og Beck-Gernsheim 1995). Deres poeng er at markedsgjorte samfunnsstrukturene skaper spenninger og problemer innad i familien. I forlengelse av dette påpeker de at forholdet mellom det individualistiske livsløp, og et forpliktende kjærlighetsforhold er problematisk. De hevder en sentral dimensjon ved kjærligheten i det moderne er dens midlertidige karakter, som kjæreste eller partnere kan vi erstattes, vi er hele tiden potensielt utbyttbare.

Et annet viktig poeng hos Beck og Beck-Gernsheim er også at friheten til å velge kjærlighet, ikke bare er en rett, det innebærer en plikt til å velge. Og denne friheten til valg krever en stor porsjon innsats og anstrengelser som ikke er uproblematisk.

Det er på mange måter åpenbart at Giddens fokus og analyse av kjærlighetens og parforholdets vilkår i det moderne samfunn blir for grovasket til å fange kompleksiteten og nyansene i menneskers kjærlighetsrelasjoner. Det som likevel gjør hans forståelse og utgangspunkt interessant å diskutere nærmere er at jeg tror hans syn på mange måter svarer til de moderne forestillingene om kjærlighet og betingelser for parrelasjoner. Giddens teorier både budbringer og befester en moderne individualistisk kjærlighetsfortelling. Som sådanne går de til kjernen av en tidstypisk forståelse av kjærlighet, og er en del av vår fortelling om kjærlighetens vilkår i vår tid og kultur.

Følelser som eneste lim og motivasjon

Det problematiske ved Giddens begreper om *flytende kjærlighet* og *det rene forhold* er at han synes å overse den praktiske hverdagsvirkeligheten som parrelasjonen er forankret i. Lynn Jamiesons kritikk retter seg særlig mot vektleggingen av følelsesaspektet som den avgjørende dimensjonen i en parrelasjon (Jamieson 1998). Giddens generalisering av kjærlighet og parrelasjonen fremstår som en svakhet i hans analyse. Som Lynn Jamieson påpeker er han for selektiv til å kunne fange mer enn en bit av det totale bilde. Jamieson påpeker at intime relasjoner ikke bare kan betraktes som isolerte relasjoner, men at de eksisterer innenfor et mønster av økonomiske og sosiale nettverk (ibid). Det er andre bånd enn kun de rent emosjonelle som binder mennesker sammen.

Jamieson argumenterer for at en endring i kjærlighetens meningsinnhold reflekterer en endring i hvordan livsløpet struktureres, og hvordan selvet forstås. Kontinuiteten og stabiliteten i voksenlivet forrykkes når ekteskapet ikke lenger forventes å vare livet ut. Hun er på linje med Beck og Beck-Gernsheim når hun ser voksenlivet som en fase som krever en konstant kamp fordi rammene rundt livet som arbeid, parrelasjon og forholdet til barna ikke som før er gitt en gang for alle, men stadig kan endre seg.

Romantisk og Terapeutisk kjærlighetsdiskurs

Eva Illouz slutter seg til de kritikere som innvender at Giddens i sin diskusjon overser kultur som medierende dimensjon mellom aktør og struktur (Illouz 1997). Sosial endring formidles kulturelt, og refleksivitet må forstås i en kulturell kontekst. Illouz mener det i dag eksisterer to dominerende og motsetningsfylte forestillinger om kjærlighet. En baserer seg på en

terapeutisk diskurs om å ”jobbe med forholdet”, den andre på en romantisk diskurs (ibid). Illouz fokuserer i sin bok på hvordan intime relasjoner og forbrukssamfunnet er forbundet. Hun hevder media, reklame og forbrukskulturen er årsak til sterke kollektive forestillingene om den romantiske kjærligheten. I det sekulariserte samfunn representerer kjærligheten det hellige, og ritualene er knyttet til romantikk som igjen er forbundet med forbruk, fritid og natur, glamour og hedonisme. Vi dyrker den ”rene” kjærligheten som er fri fra alle materielle bånd, men ritualene spiller seg ut i markedet. Illouz mener kjærligheten og produksjonssfæren smelter sammen i senmoderniteten. Hun hevder kjærligheten er kolonialisert av markedet, og at dette ikke bare skjer i den offentlige sfære, men stikker dypt inn i det private. Reklamebildene transformerer forbruk til mening, og gir tingene en betydning i forhold til identitet.

Informantenes erfaring, fase og situasjon

Kvinnene i materialet har forskjellige erfaringer bak seg, og er i dag i forskjellig livssituasjon, og ulik fase når det gjelder parforhold. Forskjellig situasjon og erfaring vil naturlig nok prege hvilke tanker og refleksjoner de har om kjærlighet og parforhold. I tillegg kan deres kjærlighetserfaringer knyttes til, og forstås ut fra, ulike faser både i deres eget liv og i forholdet. I mitt materiale var det særlig slik at de som var etablert i et langvarig parforhold og med barn, hadde mange likhetstrekk i sine fortellinger. Jeg har derfor valgt å se disse informantenes historier i sammenheng med hverandre. De andre presenteres og analyseres som enkeltstående historier som viser variasjonen i materialet.

Diskusjonen vil derfor belyse ulike dimensjoner ved individualitet i relasjon til kjærlighet. For de gifte, eller samboende, med barn kan analysen sees som en forlengelse av den forståelsen jeg etablerte i forrige del, hvor dilemmaet mellom frihet og forpliktelser sees i relasjon til selvrealisering og familieansvar. I denne delen skal jeg sette disse perspektivene i sammenheng med kjærlighet og samliv. Dette vil også lede til en diskusjon rundt forholdet mellom rasjonalitet (refleksivitet) og følelser, som her analyseres som en viktig dimensjon og konsekvens av individualitet i relasjon til kjærlighet og samliv.

Hvis en ser på informantenes historier i forhold til hverandre, er det neppe tilfeldig at de av informantene som ikke var etablert i et langvarig, stabilt forhold synes i større grad å være preget av ambivalens mellom individuell frihet og forpliktelser. Å ta i betraktning informantenes livssituasjon og erfaring er derfor et like nødvendig utgangspunkt for analysen som en nåtidig kulturell forestilling om kjærlighet.

KJÆRLIGHET, SAMLIV OG OMSORG FOR BARN

Cecilie, Maren og Berits utfordringer i parforholdet kan forstås i forhold til dilemmaer knyttet til individualitet og selvrealisering. De har, som vi har sett tidligere, høye krav til personlig og yrkesmessig utvikling, og det byr på utfordringer i forhold til partner og familieforpliktelser. De er alle tre i en krevende småbarnsfase og jobbsituasjon, og deres fortellinger handler mye om kjærlighetens kår i denne fasen av livet.

Berits synes det er vanskelig å forene kunstneryrket med familieforpliktelser og parforhold. Dette går både på tid, økonomi og mental tilstedeværelse i familielivet. Berit bekymrer seg for kjærligheten under slike vilkår. *”Jeg har jobbet veldig mye i perioder, og da har jeg fått advarsler fra mannen min om jeg må ta meg sammen for at forholdet ikke skal gå ad undas. I perioder hvor det røyner på, og han synes det er slitsomt, kan jeg bli redd for at han skal ta sin hatt og gå. De ytre omstendighetene en må forholde seg til i hverdagen med økonomi, praktiske ting, og å få tiden til å strekke til, går ut over kjærligheten. Når en har barn blir det liten tid til bare å være kjærester.”* Berit føler samtidig at utfordringene har styrket forholdet, og at de har det veldig fint når de bare får tid sammen. *”Vi har stått sammen om vanskelige ting, og det styrker båndene veldig. Vi hadde en helg sammen alene for første gang på 5 år, og det føltes som en oase. Bare hverandre, og ingen krav, eller masing fra andre. Å ha liten mulighet for avlastning med barna, det røyner på forholdet.”*

Maren er også opptatt av hvordan ansvaret for barna, og for liten tid til bare å være kjærester går utover forholdet. *”Småbarnstiden er kjempetøff. Det er jo selvfølgelig ikke så romantisk lenger. Vi har vært sammen lenge, og det å få barn sliter jo på forholdet. Vi har det bra, men ikke sånn romantisk bare oss to.”*

Maren opplever det som vanskelig at hun og mannen har forskjellige interesser yrkesmessig. Dette er noe som har utviklet seg gjennom tid, fordi de begge har skiftet retning. Hun savner å kunne diskutere jobberelaterte ting med ham, og føler at han ikke er interessert nok. Men det går også den andre veien, at hun ikke er engasjert nok i det han jobber med. *”Vi har forandret oss mye siden vi traff hverandre. Vi er egentlig ganske forskjellige, og det kan være vanskelig. Av og til tenker jeg at dette er for vanskelig.”*

Maren ser for seg at fremtiden kommer til å bety mye jobb for dem begge, og er bekymret for hvordan de skal klare å kombinere hver sin karriere med småbarn. Men til tross for at dette er en krevende periode har de det også bra sammen, og hun har erfart at kjærligheten går i faser. *”Vi har jo mye felles også, men det er lett å glemme når ting ikke er så bra. Og nå som vi har fått barn må vi jo bare holde sammen. Jeg har selv opplevd skilsmisse, og vil ikke at mine barn skal oppleve det samme. Man har jo oppturer og nedturer,*

og jeg vet jo, når ting ikke er så bra, at vi kan få det fint igjen. Vi har taklet nedturene før, men det er jo tøft når det står på.”

Cecilie har, som jeg har beskrevet tidligere, gode erfaringer med å kombinere karriere og småbarnstid. Cecilie opplever likevel denne kombinasjonen som krevende, og forteller hvordan en slitsom hverdag gikk utover ekteskapet. ”*Jeg jobbet masse, vi fikk bare hverdagen til å gå i hop, og hadde liten tid sammen. Jeg syntes samlivet bare var slitsomt, alt på jobben virket så mye mer spennende enn alt der hjemme. En periode vurderte jeg å gå fra mannen min. Vi hadde en dårlig periode i ekteskapet, og det gjorde nok at jeg ble tiltrukket av en annen. Jeg så for meg at livet ville bli lettere hvis jeg var alene og fri.”*

Jobbfokus, og mangel på tid sammen, førte Cecilies ekteskap ut i en krise. Det tok tid å finne ut at situasjon, mer en person, var årsaken til dette. ”*Jeg jobbet masse med å finne ut av ting, og etter hvert fant vi mer tilbake til hverandre igjen. Jeg tror ansvaret for barna gjorde at vi hadde glemt hverandre i en hektisk hverdag. I ettertid ser jeg at det var derfor jeg falt for en annen, men jeg brukte lang tid på finne ut at gresset ikke er grønnere på den andre siden, og at det er Christian jeg vil ha. Jeg følte at jeg sto imot en kjempefristelse, men det er jeg glad for i dag.”*

I Giddens beskrivelser av moderne parforhold og kjærlighet er individet i fokus. Giddens vektlegger en individualisert livs- og identitetsutforming hvor selvrealisering, og en moderne type selvrefleksivitet hvor *emosjonell tilfredsstillelse* er det sentrale i menneskers behov og orientering. Konsekvensen av Giddens analyse er at i en individualisert kultur settes egne behov foran hensynet til familie og parforhold. Denne beskrivelsen stemmer dårlig med det jeg finner i mitt materiale. Selv om selvrealisering og personlig utvikling yrkesmessig er viktig for disse informantene, slik vi har sett på tidligere i oppgaven, er familien og partneren likevel ikke underordnet deres individuelle livsprosjekt. På spørsmål om hva som er ”et godt liv”, nevner faktisk ingen av dem karriere, men fokuserer utelukkende på de nære relasjonene, og et godt familieliv og parforhold.

Ifølge Giddens kan begrensninger på personlig utfoldelse i dag lettere avvises eller betraktes som illegitime. Tidligere måtte man lide mer samvittighetsnag for valg som gikk på bekostning av familien, mens det i dag fram står som mer legitimt.

I forhold til mitt materiale virker ikke dette riktig. Informantene synes ikke det er legitimt, eller riktig å velge selvrealisering framfor familieliv, når en først har inngått forpliktelsene ved å få barn. Sakens dilemma og kjerne er vel at de ønsker begge deler, både muligheten til selvrealisering gjennom karriere, og familieliv. Løsningen synes heller å være å ”strekke strikken” lenger, framfor å gi avkall på noen av delene. Den potensielle konflikten

mellom disse arenaene av livet er dessuten noe informantene er svært klar over, og de betrakter den nok som en selvfølgelig konsekvens, eller nødvendig onde. Som vi har sett, er de innstilt på at dette er en krevende fase av livet, hvor det gjelder å klare av strabasene sammen. Maren sier eksplisitt at for henne er ikke samlivsbrudd et alternativ når en har små barn, da ”bare må en få ting til å fungere”. Også Cecilies erfaringer, og Berits dilemma illustrerer tydelig dette.

Berit går kanskje lengst i den betydning hun føler yrkesmessig tilfredsstillelse har for henne. Kanskje er det også fordi hun har måttet kjempe mest for denne posisjonen. Hun sier hun ikke er sikker på at hun ville velge barna og ekteskapet, hvis det kom dit at hun ble tvunget til et slikt valg. Men hun sier også at hun *håper* at hun ville velge familien. Implisitt, hun syns ikke det er helt legitimt å velge kunsten og yrkesmessig selvrealisering framfor familien.

Som jeg så på i del 5 dreier selvrealisering i en autentisitetetskultur seg om noe mer eksistensielt enn selvrealisering yrkesmessig. Taylor utvider slik begrepet og forståelsen av selvrealisering og individualisering i forhold til kjærlighet. Selvrealisering er ikke bare ego-løp og karriere, det har en dypere forankring i vårt identitetsarbeid. Taylor hevder at selv om jakten på autentisitet og selvrealisering fremstår som noe som sentrerer rundt den delen av selvet som distanserer oss fra våre relasjoner til andre, er samtidig kjærlighetsforholdet en av de viktigste arenaene for utforskning og fullbyrdelse av selvet. Vi utformer ikke våre liv og vår identitet uavhengig av andre, men nettopp gjennom vår relasjon med andre.

Det er ikke overraskende at kjærlighetsforholdet blir ansett som selve nøkkelstedet for selvoppdagelse og bekreftelse i autentisiteteskulturen. Kjærlighetsforhold er viktige, ikke bare på grunn av den moderne kulturens generelle vektlegging av de mulighetene som dagliglivets tilbud til selvrealisering. De er også avgjørende fordi de er arenaen for den innenfra skapte identitetens ildprøve (Taylor 1998:61).

Parforholdet er, som også Beck og Beck-Gernsheim påpeker, viktig for utformingen av identitet og eget liv. Taylor hevder at forhold ikke kan betraktes som instrumentelle for selvrealisering, og noe som har en utprøvende karakter og status, fordi vi gjennom forhold former vår identitet - og identiteter defineres ikke midlertidig, men for å vare et liv. Derfor kan heller ikke ”*identitetsdefinerende relasjoner (...) prinsipielt og på forhånd betraktes som uunnværlige og som dømt for utskiftning* (Taylor 1998: 65). Selvrealisering gjennom instrumentelle forhold er for Taylor illusorisk fordi vi da overser, eller ikke anerkjenner, en dypere menneskelig horisont som gir mening til mer enn det enkelte individs valg og selvrealisering. Dette berører også noe så åpenbart og sentralt som menneskelig sårbarhet.

Kjærlighetsforholdet får på sett og vis hos Giddens et instrumentelt preg. Et forhold varer bare så lenge det fortsetter å fylle formålet sitt, og dette formålet er den enkeltes emosjonelle tilfredsstillelse. Som Jamieson påpeker vil en slik kjærlighetsmentalitet gjøre oss uendelig sårbare fordi stabiliteten og tryggheten stadig trues med å forrykkes.

Selv om individet i mange henseende er i fokus i dagens samfunn, er samtidig familie og nære relasjoner i moderne verdimønstre svært viktig. Kanskje kan en hevde at opplevelsen av trygghet, tilhørighet, røtter og fellesskap er høyt verdsatt nettopp i vår individualiserte kultur. Dersom det er slik, vil stabiliteten i varige relasjoner til andre mennesker være avgjørende viktige, fordi de utgjør en integrert del av vår identitet.

Følelser og Rasjonalitet

Giddens tar utgangspunkt i følelser som det sentrale i moderne menneskers relasjoner. De betraktningene jeg nå er inne i tematiserer derfor det grunnleggende og interessante forholdet mellom følelser og rasjonalitet i forhold til kjærlighet og relasjoner. Følelser er av naturlige grunner lite tematisert innenfor sosiologisk litteratur. Å forklare og forstå følelser på et personlig nivå faller tilsynelatende utenfor sosiologiens område. Imidlertid er det å forstå de kulturelle og sosiale dimensjonene relevant sosiologisk. Hochschild har blant annet studert følelser i et kulturelt perspektiv (Hochschild 1983). Hennes utgangspunkt er at følelser ikke bare strander i det uforklarlige, men også er noe sosialt som kan forstås i forhold til sosiale strukturer og kultur. Følelser er ikke noe vi viljeløst er overgitt til, mennesker er også aktivt skapende i forhold til følelser.

Følelser er vanskelig å behandle sosiologisk, det blir fort ullent og uangripelig. Dette ligger nok også forankret i vår autentisitetkultur hvor følelser har forrang som noe renere og mer ekte enn fornuften. Å rasjonalisere følelser blir fort å redusere dem. Fornuften og rasjonaliteten har en betydelig lengre diskusjon å lene seg til. Allerede Weber var opptatt av rasjonaliseringen i det moderne samfunn. Han var bekymret over at, slik han så det, stadig større deler av menneskets tilværelse ble preget av formålsrasjonalitet. Giddens analyse av intimitetens vilkår i det moderne kan forstås å være preget av samme type formålsrasjonalitet. Kjærligheten har for så vidt også i tidligere tider hatt preg av rasjonalitet knyttet til økonomi og slektsbånd. Det særegne ved rasjonaliteten i den moderne kjærlighet er imidlertid at den knytter seg til rasjonalitet i forhold til følelser.

Følelser og fornuft framstilles ofte som et motsetningspar – et spørsmål om enten eller, men i realiteten er ofte dette vevet inn i hverandre i en kompleks sammenheng. Innenfor rammene av denne oppgaven vil det føre for langt av sted å ta for seg dette i sin fulle bredde,

men jeg vil likevel antyde noen relevante sammenhenger mellom rasjonalitet og følelser i forhold til mitt materiale.

Felles for de som er i etablerte parforhold, og har barn, er at de på mange måter har et ganske rasjonelt syn på kjærlighet. Alle tre snakker i løpet av intervjuet ganske mye rundt det å ”jobbe med forholdet”. For Maren handler dette om å være bevisst forskjeller, og jobbe for å vokse sammen og ikke fra hverandre. *”Jeg tror fornuften spiller oftere inn enn man tror. Jeg tenker alltid at så lenge det er flere ting som fungerer, enn som ikke fungerer, så er det bra. Hvis jeg var mer opptatt av idealforholdet så hadde jeg sikkert fortsatt lett. Idealforholdet, hvor alt er fantastisk, tror jeg ikke går an. Vi forandrer oss hele tiden, og må bli kjent med hverandre på nytt på en måte. Det er det kjempeviktig å være bevisst på, og jobbe med at forholdet tåler det.”* Maren sier også om småbarnsfasen at, *”det gjelder å jobbe seg gjennom det, for det kommer lettere tider etter dette”*.

Berit er opptatt av at forholdet styrkes gjennom å takle motgang sammen. *”Jeg ser at forholdet er blitt sterkere gjennom at vi har kommet oss gjennom bølgedalene og opp på den andre siden. Etter hvert kommer bølgedalene sjeldnere, og jeg har med meg den erfaringen at vi kommer styrket ut av konflikter. Jeg tror alltid man må jobbe med et forhold.”*

Cecilie synes kjærligheten alt for ofte framstilles som bare romantisk og uproblematisk, *”men i virkeligheten er ikke kjærligheten bare rosa skyer, det er også hardt arbeid. En må jobbe med et forhold hvis det skal fortsette å være bra”*.

Mette har også gjort seg liknende erfaringer og tanker. *”I det lange løp må en jobbe med et forhold, for du har perioder som er vanskelige, hvor du er drittlei og sliten, og barn krever mye av deg. Man må ta vare på hverandre, for kjærlighet vokser ikke på klesvask og fiskegrateng liksom.”*

Eva Illouz mener det i dag eksisterer to dominerende og motsetningsfylte forestillinger om kjærlighet (Illouz 1997). En baserer seg på en terapeutisk diskurs om å ”jobbe for forholdet”, den andre på en romantisk diskurs. Berit, Maren, Cecilie og Mettes forståelse synes å stemme med en slik beskrivelse. Utfordringene deres er knyttet til forholdet mellom ytre rammer og betingelser, som ansvar for småbarn, krevende jobb, mangel på tid og økonomi - og samtidig opprettholdelse av romantikken og de gode følelsene i parforholdet. De ytre rammene er krevende i seg selv, men virker også inn på følelsene.

Den terapeutiske diskurs kan forstås i sammenheng med den refleksiviteten Giddens beskriver som sentral i moderne kjærlighet. For disse informantene synes den terapeutiske strategien å komme inn i bearbeidingen av forholdet mellom følelser og ytre rammer for forholdet. Alle fire beskriver hvordan ytre krav oppleves som en trussel mot den romantiske

kjærligheten og tosomheten. Mangel på tid til hverandre, tid til bare å være kjærester, går ut over følelsene. Opplevelse og opprettholdelse av romantikken i forholdet er tydelig viktig for å holde på ”de gode følelsene”, og ansvar for barn og jobb gir lite rom for romantikken. For Cecilie og Maren går savnet av dette innimellom på følelsene løs. I Berits forhold virker det som om mannen hennes opplever det mer slik enn henne. Det har kanskje å gjøre med hennes tidvis kompromissløse behov for tid til kunsten, slik hun har beskrevet tidligere i oppgaven.

De fire har både en opplevelse av at følelsene og det praktiske rundt forholdet, er noe atskilt, og samtidig at det henger sammen, og de er ganske kompetente på å analysere denne sammenhengen. Fornuften, eller refleksiviteten, framstår som like viktig som ”de gode følelsene” for å holde sammen. Cecilie beskriver en periode hvor hun jobber mye med å finne tilbake til følelsene for mannen. Maren snakker om å komme seg igjennom de dårlige periodene, Berit at vanskelige ting styrker båndene.

Den terapeutiske måten å forholde seg til parforholdet og kjærligheten kan virke som en refleksiv strategi, for å takle utfordringene som møter dem i den fasen av livet de nå befinner seg. Dette kan forstås som en rasjonell måte å forholde seg til følelsesmessige behov. Det vitner i alle fall om at de ikke har det kompromissløse kravet til kontinuerlig emosjonell tilfredsstillelse som Giddens beskriver. De er innstilt på at kjærligheten går i faser, forholdet har oppturer og nedturer, og det gjelder å takle disse utfordringene.

Samtidig er det nok riktig å si at de har et rasjonelt syn på samlivet, hvordan man får et parforhold til å fungere i en hektisk hverdag, men et mer romantisk syn på selve kjærligheten. For når jeg tematiserer rasjonalitet i relasjon til kjærlighet mer eksplisitt, vil de ikke helt være med på at fornuften spiller så stor rolle. Mettes betraktning er representativ i så måte. *”Jeg tror ikke man kan jobbe med kjærligheten, den må bare være der, men forholdet må man hele tiden jobbe med.”* Det er tross alt følelsene forholdet er bygget på, og uten de sterke følelsene ville det ikke være noe å arbeide videre med. Det er også i denne sammenheng ordet lidenskap trekkes fram. Både Cecilie og Maren knytter lidenskapen til sterke følelser, seksualitet, og den fysiske tiltrekningen som et avgjørende lim i forholdet.

I de faktiske beskrivelser av parforholdet viser de at fornuften, eller refleksiviteten, for dem er en viktig del av å holde sammen. Berit, Maren og Cecilie holder sammen med partneren, til tross for at forholdet har sine dårlige perioder og krevende faser. Samtidig har de en forestilling om fornuft og følelser som noe atskilt. Kanskje kan denne ambivalensen til rasjonalitet og følelser ha å gjøre med at kjærligheten så sterkt er en del av en autentisitetenskodeks. I den har kjærlighet ikke noe med fornuft og rasjonalitet å gjøre. Ekte

kjærighet er en kraft i seg selv, som ikke påvirkes av smålige hensyn, eller forhold utenfor. Dette ligger så og si i vår kulturs forståelse av hva kjærighet er.

Som jeg skrev ovenfor er ikke forholdet mellom følelser og fornuft nødvendigvis gjensidig utelukkende, et spørsmål om enten eller. I realiteten er disse vevet inn i hverandre på en slik måte at det i det levde liv foregår en stadig veksling mellom rasjonalitet og følelser. I noen sammenhenger, situasjoner og faser vil det ene være mer fremtredende og viktig enn i andre. Illouz hevder kommersialiseringen av kjærigheten skaper en distanse, ironisk bevissthet og rasjonalisering som hindrer intensiteten i kjærighetens dypere mening (Illouz 1997). Slik det virker i mitt materiale, eksisterer disse dimensjonene mer side om side. De er kanskje rasjonelle i forhold til parforholdets ”hverdagsvirkelighet”, men å være rasjonell forhindrer ikke at de også kan oppleve ”kjærighetens dypere mening” samtidig.

Kjærighet ikke bare romantikk og følelser

Sterke følelser og lidenskap er for informantene en forutsetning, noe som må være der fra starten som et grunnlag for å bygge den mer sindige kjærigheten på. Når de forteller om hva som er viktig i parforholdet trekker de imidlertid fram vennskap, omsorg, trygghet, støtte, fellesskap, og like interesser som like viktig som romantikken og de stormende følelsene.

Jamieson framhever at kjærighet kan ha mange ansikter, og andre dimensjoner enn kun den emosjonelle Giddens beskriver. I en krevende småbarnsfase er kanskje behovene i parforholdet mer rettet inn mot familien som et felles prosjekt. Intimitet kan skapes og opprettholdes på mange måter. Omsorg, støtte, praktisk hjelp og vennskap kan være like viktig som romantikk og sterke følelser når mennesker skal dele en hverdag.

Jamieson peker på at en bestemt type intimitet som innebærer en dypere forståelse av hverandre, dele tanker, lytte og vise følelser, dominerer det moderne samfunns kulturelle forestillinger og idealer om kjærighet (Jamieson 1998). Hennes begreper *disclosing intimacy* og *talkative love* beskriver en form for kjærighet som bygger på en gjensidig utlevering av selvet gjennom kommunikasjon av tanker og følelser i parforholdet (ibid). Jamiesons begreper kan sidestilles med Giddens forestillinger om *det rene forhold*. Jamieson er imidlertid kritisk til om det faktisk er slik at denne typen intimitet er den mest vanlige formen for intimitet i menneskers liv. I tillegg til å undersøke nyere forskning er Jamiesons metodiske utgangspunkt å se på de rådende *fortellingene* om intimitet. I dagens mediesamfunn mener hun det er viktig å se på hvilke fortellinger som formidles for å forstå praksis. En må forsøke å komme ”bak” selvpresentasjonen ved å være oppmerksom på forholdet mellom personlige og offentlige fortellinger, og det mulige gapet mellom fortelling og handling.

Den offentlige fortelling om kjærlighet er, som Illouz påpeker, preget av både en terapeutisk og romantiserende fortelling om kjærlighet. En tidstypisk forståelse av kjærlighet, som også kommer til uttrykk i informantens fortellinger, rommer slik både en vektlegging av følelser, og mer pragmatiske betraktninger.

Et felles prosjekt

Illouz mener rasjonaliseringen av kjærlighetsforholdet med fokus på rettigheter, forpliktelser og behov kan undergrave kjærligheten. Personlige relasjoner basert på rettigheter og autonomi kan ødelegges av den konkurrerende egeninteresse som preger markedet (Illouz 1997). Beck og Beck-Gernsheim på sin side ser konflikter i familien og parforholdet som grunntendens i kjølvanet av individualiseringen. De hevder arbeidslivets krav og logikk skaper spenninger og problemer mellom det individualistiske livsløp, og et forpliktende kjærlighetsforhold og familieliv (Beck og Beck-Gernsheim 1995).

Når etableringen av både familie og karriere skal skje samtidig byr det uten tvil på utfordringer for mine informanter. Både for Berit, Cecilie og Maren skaper yrkesutfoldelse en potensiell kilde til problemer gjennom den avstand det kan skape til partner og familieliv. Dette ligger både i deres egen dedikasjon til det de driver med, og i den grådige arbeidssituasjonen de møter i yrkeslivet. Samtidig virker ikke dette så problematisk som Illouz og Beck og Beck-Gernsheim pessimistisk beskriver.

Årsaken til det ligger kanskje i at alle disse tre lever i parforhold preget av likestilling. Det er en selvfølge både for dem og partneren at begge skal ha muligheten til å realisere seg selv yrkesmessig, og at de skal dele på ansvaret for barn og hjem. Det virker som at de ser dette like mye som et felles prosjekt som et individuelt prosjekt. En slik ”fordelingsnøkkel” gjør også at deres kjønnsroller ikke er tradisjonelt komplementære. De har like erfaringer, utfordringer og livssituasjon som partneren, og dette skaper igjen større forståelse for hverandres situasjon og følelse av samhørighet.

KJÆRLIGHET OG AMBIVALENS

Det som kanskje særlig har endret seg i vår kjærlighetspraksis følger de relativt store endringene i livsløpet gjennom de seneste tiårene med forlenget ungdomstid, og fremveksten av ung-voksen fasen. Giddens beskrivelser virker mest treffende for nettopp denne *fasen* av moderne menneskers kjærlighetsliv. En utprøvende og utforskende periode av livet som ofte går forut for den mer forpliktende fasen hvor en får barn, og satser mer seriøst på hverandre. Denne utprøvende og uforpliktende fasen har fått mye fokus. Begreper som singel og

singelkultur er etter hvert blitt godt innarbeidet, og underholdnings-tv er fulle av serier som beskriver denne livsfasen. Friends, Sex og singelliv og Ally McBeal kan være noen eksempler.

Denne moderne fortellingen om kjærlighet og parforhold setter individet i forgrunnen. Forholdet mellom individets trang til frihet, og jakten på de store følelsesopplevelsene, problematiserer kjærlighetens krav til andreorientering og forpliktelser. Paradokset er at i denne tematiseringen av individuell frihet og den ”vanskelige kjærligheten”, synes kjærligheten å få mer fokus enn noensinne. Den møter oss så og si over alt, i filmer, aviser, reklame og i samlivsspaltene. Dette er også et av Illouz poenger når hun hevder at karakteren og omfanget av disse offentlige fortellingene har ført til sterke kollektive forestillinger om den romantiske kjærligheten (Illouz 1997).

Den romantiske kjærlighetens slagside er, slik det også kommer fram i de offentlige fortellingene, ambivalens. Frihet og valg er uunngåelig belemret med tvil. Vektleggingen både av individualitet og følelser som det avgjørende i moderne menneskers orientering, i forhold til kjærlighet og parforhold, fører som Giddens påpeker i sin analyse, til refleksivitet og ambivalens.

Mette, Guro og Karis historier kan på ulike måter belyse utfordringene ved disse senmoderne fortellingene og forestillingene om kjærlighet og parforhold.

Følelesorientering og bevisstgjøring

Mette mener hennes syn på kjærlighet har endret seg etter at hun fikk barn, og knytter dette til en selverkjennelsesprosess hun har vært igjennom de siste årene. Mette er alenemor for sønnen på fem år. Hun har hatt en rekke to - tre års lange forhold, og mener ”*hovedårsaken til at forholdene ikke har fungert er at jeg alltid har falt for veldig individualistiske, spenningsøkende menn som har satt sine behov først*”.

Mette beskriver at hun har vært gjennom en prosess hvor hun har endret veldig fokus når det gjelder parforhold og kjærlighet, og at dette særlig knytter seg til en bevisstgjøring på hvem hun er, og hvilke behov hun har. Da hun sto friere, og ikke hadde ansvar for et barn, passet hennes livsstil overens med den typen menn hun falt for, men da hun fikk forpliktelser ble bildet mer komplisert. ”*Jeg har endret veldig syn på kjærlighet etter at jeg fikk barn. Jeg føler at jeg tidligere bare har latt ting skje, og ikke vært bevisst nok på egne behov, og hva som egentlig er viktig for meg. Det å være alenemor, og at jeg mistet jobben, førte til en større bevisstgjøring på hvordan jeg vil ha det. Mange ting forandret seg i livet på den tiden, og det ble støtet til at jeg fikk mer selvtillit, og det ble egentlig en ganske positiv greie for meg.*”

Mettes prosess dreier seg om en erkjennelse av endrede behov som følge av endret livssituasjon. Denne bevisstgjøringen førte til at Mette bestemte seg for å gå mer strategisk til verks i forhold til hva slags parforhold hun trengte. Et viktig kriterium var at en eventuell partner måtte være familieorientert, og det opplever hun at hennes nye kjæreste er. Han involverer seg i forhold til sønnen hennes, støtter og hjelper henne med oppdragelsen, og er ikke redd for ansvaret og forpliktelsene som følger. Det er avgjørende for henne at de ikke bare fungerer som par, men som familie. *”Vel så viktig som følelser og god kommunikasjon tror jeg det er å ha de samme interessene, og samme grunnholdning til livet. Særlig blir slike ting viktig når en får barn fordi en blir så avhengig av hverandre. Det har alltid vært et problem med de jeg var sammen med før, men nå fungerer det veldig bra.”*

Mette føler at hun i liten grad har tatt aktive valg, men *”bare latt ting skje”*. Det kan synes som om Mette hovedsakelig har vært styrt av følelsene tidligere, men at hun gjennom erfaring og endring av livssituasjon har fått andre behov enn de rent følelsesmessige. Hun har derfor erkjent et større behov hos seg selv til mer refleksivitet knyttet til kjærlighet og parforhold, og ikke bare la følelsene styre. Refleksiviteten er slik knyttet til større bevissthet rundt egne handlingsmønster og behov.

”Jeg tror ikke på den store kjærligheten lenger”

Bortsett fra et to år langt forhold da hun var tyve, og noen kortere affærer, har Guro for det meste vært singel. En kunne kanskje tenke seg at liten erfaring med forhold resulterte i en sterkere fokus på de følelsesmessige aspektene, men Guro fremstår som ganske rasjonell når det gjelder kjærlighet og parforhold. *”Jeg tror ikke på den store kjærligheten lenger. Kjærlighet tror jeg bare er noe man kan føle i enkelte øyeblikk, jeg tror ikke det er en konstant følelse. Det er klart man kan knytte seg til en person, og få sterkere bånd enn med andre, men et forhold går jo på mye på praktiske ting også da. Jeg er blitt mer bevisst på realitetene i kjærlighet med årene. Man må jobbe med kjærligheten, ting går ikke av seg selv.”*

Guro beskriver en utvikling hvor hun er blitt mer bevisst på realitetene i kjærlighet, og hun er en del av den samme terapeutiske diskurs som de gifte og samboende når hun snakker om at *”man må jobbe med kjærligheten”*. Hun beskriver altså samme refleksjon som de kvinnene i materialet som har vært i lange parforhold. Forskjellen er at de ser det som et resultat av de erfaringene de har gjort seg gjennom et langt forhold, mens hos Guro skjer denne prosessen uavhengig at disse konkrete erfaringene. Dels møter hun denne terapeutiske forståelsen av parforhold og kjærlighet gjennom den offentlige diskurs og fortelling, og dels er denne diskursen og forståelsen noe hun møter og utvikler i samtaler med venner. Kanskje

er det også slik at generell livserfaring bidrar til mer rasjonelle forestillinger om kjærlighet. Guro ønsker seg egentlig en kjæreste, og det at det er vanskelig å treffe en det klaffer med bidrar antagelig også til hennes noe reserverte innstilling til kjærlighet.

Guro tror årsaken til at hun har vært singel i endel år er en kombinasjon av liten selvtillit, at hun stiller store krav til hvordan en eventuell kjæreste skal være, og at negative erfaringer med tradisjonelle kjønnsrollemønstre og menn har gjort henne litt reservert. Guro kan gi inntrykk av å være litt desillusjonert i sitt syn på kjærlighet og parforhold. Hun sier selv at hun *"har senket kravene med årene, etter hvert som man skjønner at det ikke er så lett å treffe en som er slik som man ønsker"*.

Guro er på mange måter representant for den tidstypiske singelkultur, selv om hun ikke har en historie med utprøving av flere forhold. Singelkulturens "glansbilde" er spenning, romantikk, utforskende seksualitet og en positiv opplevelse av individualitet og frihet. Baksiden av dette bildet er imidlertid at det kan være vanskelig "å treffe den rette". Singelkulturen representerer slik en tvetydighet i forhold til moderne forestillinger om kjærlighet og parforhold. Den rommer både en romantisk forestilling som vektlegger følelser, og en mer distansert og rasjonell som problematiserer det samme.

Ambivalens mellom følelser og fornuft, frihet og forpliktelser

Anette har hatt et "avstandsforhold" til Alex som bor i Australia gjennom mange år. I løpet av disse årene har det vært mye fram og tilbake med forholdet. Problemet er at ingen av dem er villig til å gi opp sin tilværelse for å satse på forholdet. *"Det er et vanskelig valg. Hvis jeg flytter dit vil jeg bli avhengig av ham både økonomisk og sosialt, og jeg kjenner at jeg er redd for å gi opp friheten og kontrollen over livet mitt."* Anettes dilemma er at hun føler at hun må gi opp sin selvstendighet for å kunne satse på forholdet, samtidig beskriver hun Alex som *"den store kjærligheten"*.

Anette fremstår som veldig følelsesorientert når hun snakker om forholdet til Alex, og når hun snakker om kjærlighet mer generelt. Lidenskap, sterk tiltrekning, impulsivitet og spenning er både et ideal, og slik hun beskriver deres forhold. Denne vektleggingen kan henge sammen med at de ikke har delt en hverdag, men hatt kortere møter og ferier sammen. Avstanden kan bidra til å opprettholde forelskelsen, og følelsene blir satt i fokus. En del av Anette innser samtidig at hun og Alex på endel områder har forskjellige verdier og holdninger, særlig i forhold til familie og karriere, og dette gjør at hun vegrer seg for å satse på ordentlig.

Det kommer en veldig ambivalens til uttrykk i Anettes historie. Ambivalensen synes å knytte seg til to dimensjoner. Det virker både som hun er litt fanget mellom sine forestillinger om kjærlighet og ytre realiteter, og mellom følelser, frihet og avhengighet. Følelsesmessig stemmer hennes erfaringer overens med hennes forestillinger om hva kjærlighet er, men fornuften gjør det vanskelig å handle på bakgrunn av disse følelsene. Resultatet er at hun utsetter å gjøre et valg. Kanskje er det også fordi det er skummelt å sette disse følelsene på prøve. Risikoen for da å ødelegge noe som er dyrebart og spesielt.

Anette beskriver den uavklarte situasjonen hun befinner seg i som slitsom, samtidig har hun valgt å leve slik i flere år. Det virker som hun nærmest kontinuerlig i denne tiden har vurdert følelsene og fornuften opp mot hverandre, uten at hun har klart å treffe et valg. De sterke følelsene, og at forholdet på mange måter svarer til hennes idealer og forestillinger, gjør det tydelig vanskelig for henne å avskrive forholdet av fornuftshensyn. Kanskje skyldes det også en romantisering av selve valgsituasjonen, og de dilemmaene hun føler. Den tenderer en klassisk forestilling om kjærlighet på tross av motstand og vanskeligheter. Som Haldar påpeker framstår ”på tross av -” kjærligheten som mer autentisk og romantisk enn den friksjonsfrie kjærligheten som ikke "bevises" gjennom å overvinne ytre motstand (Haldar 1998).

Jeg har tidligere beskrevet hvordan Kari syns det er vanskelig å forene frihet og trygghet i forhold til utdanningsvalg og jobb. Denne ambivalensen mellom frihet og muligheter, trygghet og stabilitet kommer også fram i forhold til parforhold og kjærlighet. Kari har flere lange forhold bak seg. Hennes utfordringer i relasjon til kjærlighet er knyttet til hennes ambivalens i forhold til selvrealisering, parforhold og familieliv. Hun ønsker seg det, men føler seg samtidig bundet og ufri når hun må ta hensyn til en annen.

"Jeg har skapt de samme konfliktene i alle forholdene mine. Jeg sliter med tanken på når skal jeg komme dit at jeg kan fokusere på kunsten og få realisert det jeg egentlig vil. Er det egentlig mulig å få til begge deler, både å realisere drømmene, og å være i et forhold og stifte familie?"

Redselen for det etablerte, det ”straighte”, og samtidig en tiltrekning til det er tydelig noe Kari har opplevd som vanskelig, hun kommer stadig tilbake til dette. Denne ambivalensen har gjort flere av hennes forhold problematiske.

Kari har samtidig sterke kjærlighetsidealene, og store forventninger til hvordan kjærligheten skal være. *"Jeg har hatt noen voldsomme forestillinger om kjærlighet. Var sånn da jeg var 15, og mye av meg er sånn enda. Hvis det ikke er den store greia kan det bare*

være. *Selv om jeg er blitt litt mer realistisk, er jeg sånn som kan lete og lete etter det helt store. Sjelsfrenden og de stormende følelsene.*”

Kari mener jakten etter ”de stormende følelsene”, og hennes ”intensitet i kjærlighet” var medvirkende årsak til at hun utviklet en revmatisk sykdom. *”Jeg fikk en skikkelig knekk da jeg ble syk. Jeg forsto at jeg hadde sullet meg inn i noe som ikke hadde rot i virkeligheten, urealistiske drømmer. Egentlig var det vel en virkelighetsflukt, jeg trengte nok den realitetsorienteringen sykdommen førte til.”* Kanskje henger også denne virkelighetsflukten sammen med at hun, *”har litt angst for hverdagen og det hverdagslige, angst for å kjede meg”*. Kjærligheten representerte slik en fluktmulighet fra det hverdagslige og det ordinære.

Karis seneste forhold er også preget av mye ambivalens, og vurderinger mellom frihet og forpliktelser. Dette forholdet har vært turbulent i noen år, og når jeg intervjuer henne er det nettopp blitt slutt igjen. *”Vi er jo veldig glad i og betatt av hverandre, men problemet er dels at vi er så forskjellige, og dels at vi er i tvil om vi vil satse på forholdet og hverandre. Begge er så usikre på om vi vil etablere oss.”*

I det siste har imidlertid Kari *”begynt å føle at den biologiske klokka tikker”*. Kari er i midten av trettiårene, og hun begynner å bli redd for at hun skal *”gå glipp av sjansen til å få barn”*. Som jeg beskrev i forrige del, er også dette med å få barn noe Kari føler usikkerhet i forhold til. Hun ønsker seg barn, men synes samtidig at det er en vanskelig beslutning å ta. Hun både vil, og vil ikke.

Karis ambivalens synes å være et resultat av at hun forholder seg svært refleksivt til seg selv og eget liv. Intervjuet ga et litt forvirrende inntrykk fordi hun kontinuerlig gir uttrykk for tvil. Det er en del motsigelser i det hun forteller, og det bidrar til å tydeliggjøre den ambivalensen hun strever med. Det uklare ligger nok i det at hun både forteller om ambivalens i forhold til livsvalg og vurderinger, og at hun i tillegg er ambivalent i forhold til hvordan hun reflekterer rundt og forstår dette.

Livssituasjon påvirker grad av individuell orientering og ambivalens.

Individualitet og refleksivitet er knyttet til individets autonome og frigjorte posisjon i dagens samfunn, og til selvrealisering i en vid forstand. I relasjon til kjærlighet kan disse begrepene forstås og knyttes til forholdet mellom rasjonalitet og følelser, slik jeg har diskutert ovenfor.

Det er både likheter og forskjeller i hvordan dette kommer frem i informantenes historier, og hvordan de opplever dette. Hos de gifte, eller samboende som har barn viser det seg som utfordringer ved å forene og balansere karriere, familieforpliktelser, kjærlighet og

parforhold. Imidlertid synes det som at de av informantene som ikke var etablert i et langvarig og stabilt forhold, opplevde større ambivalens mellom forestillinger og realiteter, og personlig frihet og forpliktelser.

Et av utgangspunktene for min analyse har vært at erfaring og livssituasjon er avgjørende for forståelsen av, og refleksjoner rundt, kjærlighet og parrelasjoner. Mine informanternes forestillinger og refleksjoner knyttet til kjærlighet er et resultat både av kulturelt formidlede forestillinger, og av deres egen unike erfaring og livssituasjon. Refleksivitet og ambivalens er dessuten ikke bare kjennetegn ved en kulturelt bestemt mentalitet, det er også en personlig disposisjon. Variasjonene og nyansene slik de kommer frem i min presentasjon og analyse av intervju materialet tydeliggjør slik noen sammenhenger mellom tidstypiske og kulturelle forestillinger og fortellinger om kjærlighet, og individuelle erfaringer og livssituasjon.

På bakgrunn av denne diskusjonen virker det rimelig å forstå forholdet mellom frihet, selvrealisering, forpliktelser og stabilitet som noe som endrer seg i faser. Rammene rundt livssituasjonen påvirker grad av individuell orientering og ambivalens.

Frihet og Trygghet

Hvis en ser på informantenes livshistorier som helhet er det en tendens til at de samme dilemmaer preger ulike arenaer av livene deres. I del 6 beskrev jeg hvordan flere av informantenes holdninger til utdanning og arbeidsliv synes å være preget av en dikotomi mellom fornuft og følelser, mellom friheten til selvrealisering og behov for trygghet og stabilitet. Dette dilemmaet viser seg også parallelt i forhold til deres holdninger til kjærlighet og parforhold. Imidlertid synes jeg det er interessant å merke seg at dette dilemmaet virker mer uavklart når det gjelder utdannings- og yrkesvalg, enn det gjør i forhold til kjærlighet og parforhold.

Dette kan forstås på flere måter. Muligens er ikke selvrealisering og trygghet like tydelig et motsetningsforhold i forhold til samliv som det er i relasjon til utdanning og jobb. Det virker mer som frihet sees som er forutsetning for tosamheten. Alle informantene fremhever selvstendighet og frihet som nødvendig for at parforholdet skal fungere. Frihet knytter seg her både til muligheter for å realisere seg selv yrkesmessig, tid til egne aktiviteter, venner og interesser, men også slik jeg forstår det, mer generelt og eksistensielt. De poengterer sitt behov for å være noe mer enn partner og mamma, behovet for å beholde og utvikle seg selv, også uavhengig av familien. Parforholdet skal romme både fellesskap og individuell frihet. Det kan slik virke som de distanserer seg fra den symbiotiske kjærligheten

forbundet med et mer romantisk kjærlighetsideal. Denne måten å forstå kjærlighet og parforhold på knytter seg antagelig til individualitet som kulturelt ideal, og den generelle fokus på individet i vår tid, men også til behov for rom i en krevende og altoppslukende fase av livet hvor både karriere og familie skal etableres. Samtidig representerer parforholdet en nødvendig base i livet, for flere av informantene framstår trygghet og stabilitet som en av parforholdets viktigste fundament.

Slik jeg opplever det, er flere av informantene mer reflekterte og bevisste i forhold til parrelasjon og samliv, enn de er i forhold til valg av utdanning og jobb. Dette tydeliggjør kanskje den terapeutiske forståelsen og tilnærmingen til kjærlighet som en viktig del av den offentlige diskurs om kjærlighet, og hvordan dette igjen påvirker vår refleksivitet knyttet til det samme. Informantene synes å være i en prosess hvor de hele tiden refleksivt bearbeider egne følelser, i takt med både egen utvikling og kjærlighetserfaring.

DEL 9: AVSLUTNING

I denne oppgaven har jeg sett nærmere på individualisering og refleksivitet både i et erfaringsnært og teoretisk perspektiv. Mitt utgangspunkt har vært at det sterke fokuset på frigjøring fra struktur og kultur kan være overdrevet. Jeg har gjennom arbeidet med mitt materiale funnet at faktorer som oppvekstmiljø, kulturell kontinuitet og behovet for trygghet fortsatt legger føringer for hvordan vi velger våre liv. Individualisering og refleksivitet er komplekse og vide begreper, og innfallsvinklene til å studere disse kunne vært mange. Selv om jeg, med forankring i informantenes fortellinger, forsøker å favne både bredden og dybden er det bare et utsnitt av det totale bildet jeg skisserer opp.

Siktemålet med oppgaven har vært å utvikle en ”thick description” (Geertz 1973). Det vil si at fortolkningene og forståelsen som blir etablert er det sentrale, mer enn hva jeg har ”funnet”. Relevansen og gyldigheten av forståelsen vil best kunne vurderes ut fra oppgaven som helhet. Resonnementene og forståelsen som løper gjennom teksten, utgjør en helhet som til sammen skal belyse tematikken på en nyansert og mangefasettert måte, samtidig som overblikket bevares. Oppgavens metode, tema og presentasjon gjør derfor at denne siste delen vil ha en oppsummerende, og ikke en konkluderende karakter.

Studien har et teoretisk utgangspunkt ved det at Giddens (1991, 1992, 1994) og Becks (1997) beskrivelser av det senmoderne samfunn utgjør en viktig bakgrunn og ytre ramme. Begge har hatt stor gjennomslagskraft innenfor sosiologisk modernitetsteori. Samtidig har deres prosjekt en teoretisk karakter som i liten grad belegges empirisk, og denne kombinasjonen har vakt min nysgjerrighet.

Individualisering kan i tillegg forstås å være uttrykk for en tidstypisk mentalitet, eller ideologi om individualisering. Slik forstått diskuterer teksten også allmenne kulturelle forestillinger i vår tid. Individualisering, og forestillingen om at enkeltmennesket skaper sitt liv så å si på egne premisser, er utvilsomt et sentralt trekk ved dagens samfunn.

I oppgaven har jeg forsøkt å se nærmere på individualisering, og forestillingen om individualisering, i et erfaringsnært perspektiv. Dette har jeg gjort ved å intervjuer ni unge kvinner om deres refleksjoner rundt viktige valg i livet, det jeg i oppgaven kaller livsvalg, valg knyttet til utdanning, jobb, kjærlighet og etablering av familie. Refleksjoner rundt livsvalg sees altså som en mulig måte å operasjonalisere, og kunne studere, individualisering og refleksivitet empirisk.

Empirien fra intervjuene har resultert i en femdelt analyse. Først så jeg nærmere på informantenes utdanningsvalg. Her ble informantenes refleksivitet og valg forstått som en

prosess. De tidlige studievalgene var for mange av informantene preget av usikkerhet og ”tilfeldigheter”, noe som syntes å være resultat av utfordringer ved å orientere seg blant mange alternativer. I denne tidlige fasen har oppvekstmiljø, særlig foreldre og søsken, hatt stor betydning for deres valg. Dette tematiserte en mer etablert og tradisjonell sosiologisk forståelse og analyse av hvordan kultur og struktur virker inn på utdanningsvalg, og førte til en diskusjon rundt sammenhengen mellom individualisering og strukturelle og kulturelle føringer på våre liv.

Her ble særlig forståelsen av refleksivitetsbegrepet viktig. Giddens og Beck vektlegger den økende betydningen ulikhet har på et individuelt nivå ved at refleksivitet ligger til grunn for valg og konstruksjon av eget liv, og at risiko individualiseres. De synes altså å forstå refleksivitet som et sosialt fenomen som eksisterer uavhengig av klassestrukturen, og skaper nye betingelser for sosial handling. Jeg påpeker i oppgaven at fraværet av et kulturelt perspektiv er en svakhet ved deres analyse. Jeg viser til at refleksivitet kan knyttes til Bourdieus begreper om sosial reproduksjon og habitus, og Beckers begrep om motivasjonelt vokabular. En av mine sentrale påstander er at refleksivitet ikke bare kan forstås som uttrykk for individualitet, det må også forstås i forhold til kultur og sosial struktur. Det er fremdeles rammer for utøvelse av refleksivitet knyttet til kategorier som klasse, kjønn og etnisitet.

Et annet viktig poeng er at mangfoldet av valgmuligheter i seg selv kan virke reproduserende. Orienteringsutfordringene og usikkerheten hos flere av informantene har ført til at deres nære relasjoner har hatt stor betydning når de skulle stake ut kursen. Dette henger også sammen med en individualisert opplevelse av risiko og ansvar for eget liv. Støtte hjemmefra, både generelt og økonomisk, kan ha avgjørende betydning for muligheter og valg, for eksempel i forhold til å tørre å satse på et langvarig utdanningsløp.

Individuell orientering og refleksivitet synes å være en del av en utviklingsprosess hos informantene. I starten er de mest orientert mot generelt å skaffe seg en utdanning, mens de etter hvert blir mer refleksive og bevisste. Dette knyttes i oppgaven til en diskusjon rundt selvrealisering som uttrykk for individualisering. Her er Charles Taylors forståelse sentral. Behovet for selvrealisering, kreativitet og personlig utvikling framstår som et ledemotiv for informantene – dette er temaer de kretser mye rundt, og stadig vender tilbake til. Taylors forståelse bidrar til å nyansere hvordan dette kan analyseres som uttrykk for noe mer og dypere enn forslitte klisjeer, og ytre konformitet til kulturelle idealer om individualitet. I følge Taylor ligger det en kraftfull historisk idé, og et kulturelt og moralsk ideal, til grunn for tidens fokus på selvrealisering. Taylor påpeker også at selvrealiseringen ikke betyr at vi ”er oss selv

nok". Den har tvert i mot en dialogisk karakter som gjør nære relasjoner avgjørende for vårt individuelle livsprosjekt.

Selvrealisering og selvrefleksivitet er en krevende livs- og identitetsutforming som ikke bare betyr frihet, men også utfordringer. Flere av informantene gir uttrykk for ambivalens i møte med mulighetsmangfoldet. I tråd med en individualiseringsideologi virker det som ideen om frihet er forlokkende, mens det i den konkrete levde erfaring viser seg mer overveldende og komplisert å realisere alle mulighetene. Ambivalensen mellom ønsket om frihet til selvrealisering, og behovet for trygghet og stabilitet fremstår som en av de største utfordringene når informantene skal forme og velge sine liv.

I de siste to delene av oppgaven endrer jeg fokus noe, og ser nærmere på individualisering i relasjon til familieliv, etablering av familie, kjærlighet og parforhold. Interessekonflikt mellom kjærlighet, familie og personlig frihet får mye oppmerksomhet som et sentralt trekk ved vår tid (Beck og Beck-Gernsheim 1995). Et stykke på vei stemmer dette også med mitt materiale. Informantene gir utvilsomt uttrykk for at familieliv og karriere er en krevende kombinasjon. Likevel virker ikke dette så problematisk som en kanskje kunne vente. Det at familie og karriere anses som et felles prosjekt ser ut til å være en motvekt som balanserer problemene med å kombinere egen- og andreorientering. Informantene lever i likestilte parforhold hvor det er en selvfølge at familien skal romme to selvrealiseringsprosjekter, og at man skal dele på arbeidsbyrdene knyttet til familie og hjem. Hvis vi følger Taylors *resonnement* kan dessuten ikke selvrealisering bare forstås i relasjon til yrkesliv, men må sees som livsutfoldelse på et mer eksistensielt nivå. De nære, intime relasjonene er slik like viktige for identitetskonstruksjon, og søken etter mening og autentisitet som jobb.

Et viktig grep jeg gjør i denne delen av oppgaven er å bruke Ivar Frønes forståelse av kultur konstruert som fortellinger (Frønes 2001). Dette perspektivet tydeliggjør at kulturelle fortellinger rommer både nye tendenser i retning økende individualisering, og kontinuitet av det bestående. Perspektiver om kontinuitet blir lett utydelige i individualiseringens nærsynthet og fokus. Frønes påpeker imidlertid at det eksisterer kulturelle forestillinger, eller fortellinger, som innebærer at vi fremdeles har "script" for livsløpet. Valgene må altså fremdeles gjøres innenfor visse rammer, i overensstemmelse med forventninger fra omgivelsene til livsløp.

Som vi har sett av informantenes historier preges deres holdninger og livsutforming både av tradisjonelle forventninger til familieetablering og familieliv, og nyere fortellinger hvor det å få barn sees som et selvstendig valg. Også selvrealisering yrkesmessig er en sentral del av deres identitet og liv. Utfordringen som da møter dem er at de skal forene ideen og

idealet om frihet, muligheter, karriere og selvrealisering med mer tradisjonelle fortellinger og script. De skal med andre ord kombinere og sjonglere mellom gamle og nye fortellinger, idealer og forventninger om hvordan et kvinneliv utformes.

I forlengelse av denne diskusjonen ser jeg også nærmere på forholdet mellom kropp og refleksivitet. Giddens mener kroppen er dypt involvert i modernitetens refleksivitet (Giddens 1991). Han snakker om prosesser der naturen forsvinner, og biologi og reproduksjon sosialiseres og blir gjenstand for valg. Reproduksjon er et eksempel på et område hvor en rekke valg foreligger, og er i følge Giddens det tydeligste eksempel på livspolitikken muligheter og problemer (ibid).

I mitt materiale er det varierende i hvilken grad det å få barn og stifte familie kan sies å være gjenstand for den refleksiviteten Giddens fremhever. Det er også varierende i hvilken grad dette er et klart valg man har tatt. Hele skalaen er representert, fra det nøye planlagte og refleksivt begrunnede til det "som bare skjedde". Det synes som om Giddens i denne sammenheng overser hvor sterkt biologi er bestemmende for viktige rammer for livet. Kanskje særlig for kvinner. Vi er ikke bare refleksive velgere, når det gjelder kropp og biologi er det også en tydelig tendens til noe så sosiologisk som at "ting bare skjer".

Siste del av oppgaven omhandler individualitet og kjærlighet. Ulik livssituasjon påvirker naturlig nok informantenes refleksjoner rundt kjærlighet og parforhold. Teksten søker derfor å belyse ulike dimensjoner ved individualitet i relasjon til kjærlighet. For de gifte eller samboende som har barn, kan analysen sees som en forlengelse av den forståelsen jeg etablerte tidligere, nemlig dilemmaet mellom frihet og forpliktelser i relasjon til selvrealisering og familieansvar. Dette leder til en diskusjon rundt forholdet mellom rasjonalitet (refleksivitet) og følelser, som analyseres som en viktig dimensjon og konsekvens av individualitet i relasjon til kjærlighet og samliv. Et underliggende premiss her er at vektlegging og prioritering av emosjonell tilfredsstillelse sees som uttrykk for individuell orientering i forhold til kjærlighet og parforhold. Dette er også i tråd med Giddens beskrivelser og begreper om *confluent love* og *det rene forhold*.

Informantene kan ikke sies å ha det kompromissløse kravet til kontinuerlig emosjonell tilfredsstillelse som Giddens beskriver, og som et romantiserende medieformat vil ha det til. Heller ikke Beck og Beck Gernsheims pessimistiske diagnose av kjærlighetens trange kår i dagens samfunn synes å være helt treffende. Lynn Jamiesons og Eva Illouz's perspektiver om kjærligheten som sammensatt og mangfoldig, er mer i overensstemmelse med den forståelse som etableres. Informantene kombinerer i sine liv både rasjonalitet og emosjonalitet. Utfordringene deres består i å forene hverdagens krav og betingelser (som ansvar for

småbarn, krevende jobb, økonomiske krav og mangel på tid), og behovet for å opprettholde romantikk og ”de gode følelsene” i parforholdet. Intervjuene viser at forholdet mellom refleksivitet og følelser, særlig tematisert som den terapeutiske diskurs, ikke framstår som uforenlige. De er tvert i mot en forutsetning for hverandre. Den terapeutiske måten å forholde seg til parforholdet og kjærligheten kan virke som en refleksiv strategi for å takle utfordringene som møter dem i den fasen av livet de nå befinner seg i. Dette kan forstås som en rasjonell måte å forholde seg til følelsesmessige behov på.

Individualitet i relasjon til kjærlighet kan imidlertid ha ambivalens som følgesvenn. Informantenes fortellinger handler også om dette. Utfordringene består i å håndtere ambivalens mellom følelser og fornuft, frihet og forpliktelser.

Det er både likheter og forskjeller i informantenes historier. Det slår meg imidlertid at livssituasjon sterkt påvirker individuell orientering og ambivalens. Hos de gifte eller samboende som har barn, er utfordringene å forene og balansere karriere, familieforpliktelser, kjærlighet og parforhold. Hos de informantene som ikke er etablert i et langvarig, stabilt forhold, er håndteringen av ambivalens mellom forestillinger og realiteter, personlig frihet og forpliktelser en krevende prosess.

Informantenes refleksjoner rundt eget liv er et resultat av både kulturelt formidlede forestillinger, og av unike erfaringer og livssituasjon. Refleksivitet og ambivalens er dessuten ikke bare kjennetegn ved en kulturelt bestemt mentalitet, det er også en personlig disposisjon. Variasjonene og nyansene slik de kommer fram i min presentasjon og analyse av intervjumaterialet, tydeliggjør slik noen sammenhenger mellom tidstypiske og kulturelle forestillinger og fortellinger - og individuelle erfaringer og livssituasjon.

På bakgrunn av denne diskusjonen virker det rimelig å forstå forholdet mellom frihet, selvrealisering, forpliktelser og stabilitet som noe som endrer seg i faser i livet. Rammene rundt livssituasjonen påvirker grad av individuell orientering og ambivalens.

Hvis en ser på informantenes livshistorier som en helhet, er det en tendens til at de samme dilemmaene gjennomgående preger livene deres: Motsetningene fornuft - følelser og frihet til selvrealisering - behov for trygghet og stabilitet. Disse dilemmaene viser seg i deres holdninger til kjærlighet, samliv, utdannings og yrkesvalg. Informantene synes å være i en prosess hvor de løpende bearbeider eget liv, erfaringer og følelser.

Jeg har i denne oppgaven etablert en forståelse av at det moderne individualiserte mennesket ikke kan betraktes som løsrevet fra sin sammenheng. Vi lever ikke våre liv i et vakuum. Familie, venner, miljø og kultur virker sammen med informantenes personlige disposisjoner i en kompleks sammenheng. De har utvilsomt stor frihet til å velge, skape og forme sine liv, men denne friheten spiller seg ut innenfor noen rammer. Disse rammene kan godt være mer fleksible enn de var i tidligere tider, men de er der. Også moderne mennesker er i høyeste grad sosiale vesener, og reflekterer og handler ut i fra det. Individualitet kan altså ikke bety oppløsning av sosiale sammenhenger. Utvikling og endring betyr bare at vi må finne nye måter å identifisere og forstå disse på.

Jeg har i begynnelsen av denne teksten sitert Sartres berømte ord om at vi er dømt til frihet. Helt til slutt vil driste meg til å si at dette sitatet også kan modifiseres til: Vi er dømt til et utgangspunkt for vår frihet. Hvor vi starter ferden er fortsatt avgjørende for hvordan reisen i det mangfoldige, krevende livet blir.

Litteraturliste

Alexander, J. (1996). *Critical reflections on Reflexive Modernization*. Theory, Culture and Society, vol. 13 (4).

Andersen, Heine og Kaspersen, Lars Bo (red.) 1999. *Klassisk og Moderne Samfunnsteori*. Hans Reitzels Forlag. København.

Arnman, Göran og Jönsson, Ingrid (1991). *Skolan och klassklyftorna*. Uppvektvilkor, 1. Lunds Universitet.

Baethge, M. (1992). *Changes in Working and Education as Constituting Factors of Social Identity. Theoretical and Political Implications*. I. T. Halvorsen og O.J. Olsen (red.). Det kvalifiserte samfunn? Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Beck, U., Giddens, A., Lash, S., (1994). *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Polity Press. Cambridge.

Beck, Ulrik (1997). *Risikosamfunnet: på vej mod en ny modernitet*. Hans Reitzels Forlag. København.

Beck, Ulrik (1997). *Risiko og frihet*. Fagbokforlaget. Bergen.

Beck, Ulrich og Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002). *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage publication. London.

Beck, Ulrich og Beck-Gernsheim, Elisabeth (1995). *The Normal Chaos of Love*. Polity Press.

Berg, Mie (1983). *Et umulig valg? Om kvinnelige kunstnere i et livsløpsperspektiv*. Kari Skrede og Kristin Tornes (red.), Studier i kvinners livsløp. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergwitz, Øivind (1994). *Utdanning eller arbeid. Hovedaktiviteter for 16-19 åringer i Oslo øst og vest*. UNGforsk Rapport 2/94. Program for ungdomsforskning, Oslo: Ungforsk.

Bjørson, Ove (1994). *Som far, så sønn ? En analyse av klassereproduktive tendenser i ungdoms framtidsorientering*. Hovedoppgave. Institutt for sosiologi. Universitetet i Oslo.

Bourdieu, Pierre. (1995). *Distinksjonen, En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax Forlag.

Boudon, Raymon (1981). *The Logic of Social Action*. Routledge.

Brandt, Berit og Moxnes, Kari (red.), (1996). *Familie for tiden*. Tano Aschehoug.

Coffey, A og Atkinson P. (1996). *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Sage Publications.

Colbjørnsen, Tom (1987). *Klassesamfunnet på hell*. Universitetsforlaget. Oslo.

Douglas, Mary og Ifherwood, Byrons (1979). *The World of Goods*. Basic Books Inc. Publishers, New York.

Durkheim, E. *Selvordet*. (1978). Gyldendal Norsk Forlag, Oslo [1897].

Edwardsen, Rolf (1991). *Valg av utdanning og yrke. Betydningen av kjønn, sosial og geografisk bakgrunn ved utdannings- og yrkesvalg*. NAVFs utredningsinstitutt, rapport 12/91.

Ellingsæter, A. (2000). *Modernitet og forståelser av kjønn. "Problemet" med mange navn*.

Engelstad, F. (red.). *Kunnskap og Refleksjon 50 års samfunnsforskning*. Institutt for samfunnsforskning. Oslo.

Eriksen, Thomas Hylland (1993). *Omtale av Pierre Bourdieu: Kultur och kritik*, Daidalos. Stockholm.

Furlong, Andy og Cartmel, Fred (1997). *Young people and social change. Individualization and risk in late modernity*. Open University Press. London.

Frønes, Ivar (2001). *Handling, kultur og mening*. Fagbokforlaget.

- Frønes, Ivar og Brusdal, Ragnhild (2000). *På sporet av den nye tid*. Fagbokforlaget.
- Gambetta, D. (1987). *Were they pushed or did they jump? Individual decision mechanisms in education*. Norwegian University Press. Oslo.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Selected Essays. New York. Basic Books.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernitet og selvidentitet*. Dansk utgave. Hans Reitzels Forlag.
- Giddens, A. (1992). *Intimitetens forandring*. Dansk utgave. Hans Reitzels Forlag, København.
- Giddens, A. (1994). *Modernitetens konsekvenser*. Dansk utgave. Hans Reitzels Forlag.
- Giddens, A. (1987). *Social Theory and Modern Sociology*. Polity Press.
- Granovetter, Mark (1973). *The strength of Weak ties*, American Journal of Sociology no.78/73.
- Gullestad, Marianne (1996). *Hverdagsfilosofier. Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Habermas, J.(1987). *The Philosophical Discourse of Modernity*, Polity Press
- Haldar, Marit (1998). *Kjærlighetens Sosiologi*. Nilsen, Rune Åkvik og Veiden, Pål (red.) Sosiologisk Fantasi, 1998. ad notam Gyldendal AS.
- Illouz, Eva (1997). *Consuming The Romantic Utopia: Love and the cultural contradictions of capitalism*. University of California Press. Berkeley, California.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press.

Jamieson, Lynn (1998). *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies*. Polity Press.

Korsnes, Andersen, Brante (red.) (1997). *Sosiologisk leksikon*. Universitetsforlaget AS.

Lappegård, Trude (2001). *Valg av utdanning - valg av livsløp?* Tidsskrift for samfunnsforskning 3, 2001.

Lash, S. 1994. *Reflexivity and its Doubles. Structures, Aesthetics, Community*. Sage Publication.

Løberg, Merethe (1999). *En sosiologisk analyse av ungdommers tanker om egen framtid*. Hovedfagsoppgave i Sosiologi. Universitetet i Oslo.

Mead, G.H. (1934), *Mind, Self & Society*. University of Chicago Press.

Moe, Marianne (1999). *Frihetens øyeblikk. Om valg av utdanning i det senmoderne samfunn*. Hovedfagsoppgave i Sosiologi. Universitetet i Oslo.

Moxnes, Kari (1990). *Kjernesprengning i familien?* Universitetsforlaget.

Mørch, Sven (1990). *Ungdomsteori og intervention*. Artikkel i Udkast, nr. 1, 1990.

Nilsen, Rune Åkvik (1994). *Multidimensjonalitet og Ambivalens – Max Weber og det Moderne*. ISO-Rapport nr. 5. Institutt for Sosiologi. Universitetet i Oslo.

Nordli Hansen, Marianne (1993). *Kjønnssegregering i høyere utdanning. Betydningen av foreldrenes fagutdanning og sosial bakgrunn for studenters valg av fag*. Tidsskrift for samfunnsforskning, årgang 34, 3-29.

Ringen, S. (2000). *Veien til det gode liv*. Kagge Forlag. Oslo

Rubin, Herbert J. og Rubin, Irene S. (1995). *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*. Sage Publication, Inc.

Rudberg, Monica (1997). *Kjærlighetsartikler*. Tano Aschehoug.

Sartre, Jean-Paul (1966). *Væren og intet*. I utvalg, oversettelse, forord, innføring, ordforklaring av Bernt Vestre. Pax 1966. Oslo.

Simmel, Georg (1957). *Storbyene og åndslivet*. Østerberg, Dag (red.) (1990). Handling og samfunn, sosiologisk teori i utvalg. Pax Forlag. Oslo.

Skårderud, Finn (2004). *Andre reiser*. Aschehoug.

Taylor, Charles (1991). *Autentisitetens etikk*. Cappelen's upopulære skrifter. Cappelen Akademiske forlag as 1998.

Thagaard, Tove (1998). *Systematikk og innlevelse, en innføring i kvalitativ metode*. Fagbokforlaget. Bergen.

Ziehe, Thomas (1994). *From living standard to life style*. Young, vol 2 - no 2.

Ziehe, Thomas (1983). *Ny ungdom og usædvanlige læreprosesser. Kulturell frisættelse og subjektivitet*. Politisk revy. København.

Ziehe, Thomas (1993). *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet; essäer sammanställda av J. Fornäs och J. Retzlaff*. Brutus Östlings bokförlag Symposium. Stockholm.

Østerberg, Dag (1988). *Om Bourdieu*. I Sosiologisk årbok. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Aamodt, Per O. (1994). *Valg og gjennomstrømning i utdanningssystemet*. Jon Lauglo (red.) Norsk forskning om utdanning. Perspektiver og veivalg. Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i denne oppgaven er: 49 604.